

HATÁRTALAN

RÉGÉSZET

ára: 890 Ft
előfizetve 750 Ft

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

III. évfolyam 2. szám - 2018

www.hatartalanregeszet.hu

TRÓJA TÁVOLI FÉNYEI

A BRONZKOR KINCSEI MAGYARORSZÁGON

- ◆ Európa első aranykora
- ◆ Főnökök a bronzkori társadalom élén
- ◆ A szombathelyi bronzkincs
- ◆ Miért épp kerek?
- ◆ A trójai háború

Bűn- és
erénytájak

Helge
Ingstad

Leletek és
kilohertzek

FIZESSEN ELŐ A KÖVETKEZŐ LAPSZÁMOKRA!

A tetoválás titokzatos története

1769-ben a brit James Cook hajója, az Endeavour kikötött Tahiti szigetén. A hajón utazó Joseph Banks természettudós jegyezte fel elsőként a helyi polinéz lakosság különös szokását, amely során a bőrük alá egy-egy hegyes tűvel felvitt, el nem tüntethető festéssel ékítették magukat. A britek az erre az eljárásra használt polinéz tatau szót végül tattoo formában terjesztették el a világon. De nem csak a szó, hanem maga a technika is rohamosan terjedni kezdett. Ezzel kezdetét vette a tetoválás második egészen máig tartó fénykora. Sokáig úgy vélték, hogy csak Ázsia bizonyos területein és csak viszonylag későn terjedt el a tetoválás szokása, azonban a régészeti kutatások már a 19. században szerte a világon napvilágra hoztak olyan régészeti korú emberi maradványokat (zömmel mumifikált vagy véletlenszerűen mumifikálódott halottakat), melyek bőrén tetoválások látszódtak. Ma már az Alpokban talált „jégember”, Ötzi tetoválásai bizonyítják, hogy egy sokezer éve gyakorolt szokásról van szó valójában. A belső-ázsiai szkítáktól, a vikingeken át egészen a középkori japánokig bezárólag számos kultúra élt és él ma is a tetoválás szokásával. 2018 őszi számunkban ezért a tetoválás évezredes, rejtelmekkel teli történetének nyomába eredünk, kísérletet téve a tetoválás vallási, hitvilágbéli, társadalmi és kulturális hátterének feltárására is.

Előfizetve a magazin 890 Ft helyett **csak 750 Ft**-ba kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft!

Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum

Számlaszám: 12067008-01374152-00100004

A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

Határtalan Régészet Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente
Ára: 890 Ft
Előfizetésben: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető
Felföldi Szabolcs

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor
Bácsmegei Gábor

Szerkesztő
Szilágyi Kata
V. Szabó Gábor

Olvasószerkesztő, korrektor
Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés
Magyar Milán (Móra Ferenc Múzeum)
Donka Gergely (Móra Ferenc Múzeum)

Szerkesztőség

Cím: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.
Telefon: +36-62-549-040
Fax: +36-62-549-049

E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala
www.hatartalanregesztet.hu

A magazin Facebook-oldala
www.facebook.com/hatartalanregesztet

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés

Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető

Hunya Ágnes

Terjesztés

LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül,
Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása

HÍRVILÁG Press Kft.

Telefon/fax: +36-1-411-0491

E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti

Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,

Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,

a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:

e-mailben a: hirlapelofizetes@posta.hu címen,

és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

Továbbá a szerkesztőségben:

e-mailben: hatartalanreg@gmail.com címen

és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ

+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ

+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

Trója távoli fényei

Homérosz eposzai, az *Iliász* és az *Odüsszeia* egy csodálatosan gazdag és színes világot tárnak elénk, mely világról sokan azt hihetnék, hogy csupán a képzelet szülötte, esetleg csak távoli tájak, így Görögthon vagy épp Kis-Ázsia sajátja volt. Az Égeikum és a Homérosz révén megismert, majd Heinrich Schliemann által megtalált Trója bronzkori kultúrái-

nak hatása azonban egészen messzire, így a Kárpát-medencéig is kisugárzott. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az utóbbi évek nagyszámú bronzkori magyarországi kincslelete, vagy a nemrégiben Szeged közelében előkerült, világszenzációnak számító késő bronzkori arany lábvért, amelynek eredete minden kétséget kizáróan a Földközi-tenger vidékére vezet bennünket. A legutóbbi évtizedek régészeti kutatásainak köszönhetően gyökeresen megváltozott az európai bronzkorról alkotott képünk. Ezen az egyre gazdagodó, színes és különösen izgalmas európai bronzkori tablón ráadásul kitüntetett szerepet kap a Kárpát-medence és a mai Magyarország területe, amely az említett Kelet-Mediterráneumot, valamint a Nyugat- és Észak-Európát összekötő komplex kereskedelmi, kulturális és akár hatalmi/politikai hálózat egyik kiemelkedően fontos láncszeme volt. Persze csodálatos olvashatjuk az antik héroszok, így Hektór, Akhilleusz vagy épp Odüsszeusz kalandjait, miközben a „harcos katona” vagy épp az „utazó” archetípusai a Homérosz által megénekelte időkben valójában a Kárpát-medence mindennapi realitásainak is a részei voltak. Ezt a csodálatos, személyre szabott módon készített számos magyar múzeum által őrzött egyedi kardok, balták és más leletek egész sora bizonyítja. Tróját vagy Mükénéét és a Kárpát-medence bronzkori kultúráit tehát csak látszólag választja el komoly távolság, valójában ugyanazon világ sok tekintetben persze eltérő, de számos ponton mégis összekapcsolódó színtereit alkották. E világot tehát mi is annak teljességében próbáljuk nyári lapszámunkban megragadni, így kalandozásunk nem áll meg Trója falainál, hanem elvezeti az olvasót a Kárpát-medence egyedülállóan színes bronzkori világába is. Egy olyan világba, ahová egy időben behatoltak Trója távoli fényei is.

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

Borítón: Háttérben: arany lábvért a szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményéből (fotó: Markos Anna)
Előtérben: bronzkard a debreceni Déri Múzeum gyűjteményéből (fotó: Jurás Ákos)

Címlapsztori	5
Az európai kontinens első aranykora – V. SZABÓ GÁBOR – SZEVERÉNYI VAJK.....	5
Főkökök a bronzkori társadalom élén – KISS VIKTÓRIA.....	10
Homérosz és a trójai háború – PALUCH TIBOR – KUJÁNI YVETT.....	14
Mért épp kerek? – P. FISCHL KLÁRA.....	18
Kontextus	22
A „legszerencsésebb régész” – Trója felfedezője – PALUCH TIBOR – KUJÁNI YVETT.....	22
A halál örök – GUBA SZILVIA.....	26
Vándorló testrészek – „élő” halottak – KIRÁLY ÁGNES.....	30
Lelő-hely	34
Város a felszín alatt – CSÁNYI MARIETTA – TÁRNOKI JUDIT.....	34
Egy aranyos viselet a „Varázshegyéről” – ILON GÁBOR.....	38
A hajdúsámsoni bronzkincs – DANI JÁNOS.....	42
„Fegyvert, s vitézt”	47
Akhilleusz barbár kortársai – V. SZABÓ GÁBOR.....	47
Hősök a harci szekéren – Harci kocsik az eposzban – NÉMETH GYÖRGY.....	53
Kincsásás halottal	56
Egy „remek-lábvértes” dél-alföldi hérosz nyomában – V. SZABÓ GÁBOR – CZUKOR PÉTER.....	56
Archeokaland	60
„Mosom kezeimet...” – SZIGETI JUDIT – RÓZSA ZOLTÁN – TEREI GYÖRGY.....	60
A legősibb évjáratok – Alkoholfogyasztás a bronzkorban – TARBAY JÁNOS GÁBOR.....	64
Helló, tudomány!	68
Trója modern kutatói és a feltárások eredményei – PALUCH TIBOR – KUJÁNI YVETT.....	68
A vikingek újvilági kutatója: Helge Ingstad (1899-2001) – MISZLER TAMÁS.....	73
Leletek és kilohertzek – BALINT MARIANNA – BACSKAI ISTVÁN.....	76
Hamvasztás és kísérleti régészet – FÜLÖP KRISTÓF.....	80
A történeti embertan kezdetei Magyarországon – BERNERT ZSÓT.....	84
Mizújs?	88
Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR.....	88
Blogoló	90
Nyomozás egy szombathelyi bronzkincs tárgyában – ILON GÁBOR.....	90
Mit mond a mikroszkópkamera? – TARBAY JÁNOS GÁBOR.....	93
Indiana Jones és barátai	94
A téridő vándorai – FELFÖLDI SZABOLCS – FEKETE BRIGITTA.....	94
Játék.....	96
Recept – A hősök vacsorája – ZAY ORSOLYA.....	98

Az európai kontinens első aranykora

V. SZABÓ GÁBOR – SZEVERÉNYI VAJK

Az európai régészettudomány a Kr. e. 3. és 2. évezredet magába foglaló, csaknem 2000 évnyi időszakot nevezi bronzkornak. Ekkor radikálisan megváltozott a kontinens arculata: látványosan nőtt a népesség száma, addig lakatlan térségeket hódítottak meg emberi közösségek, gyökeresen átalakult a mezőgazdasági termelés, ugrásszerűen kibővült a termesztett növények köre, új étkezési és italozási kultúra terjedt el, egyes közösségek addig ismeretlen társadalmi formákkal és ideológiákkal kezdtek kísérletezni, távoli területek között létesültek új kapcsolatok.

Az ún. Agamemnón-maszk a műkénéi A sírkerületből. (Kr. e. 16. század).

A közel-keleti és égei civilizációs centrumoktól távol, Európa belsejében színes, innovatív világok jöttek létre, ahol olyan felfedezések tömege született, amely mai életünket is befolyásolja. Ebben a korszakban fejlődik ki és terjed el az első emberölésre kialakított fegyver, a kard, és vele együtt egy olyan harcos réteg, amelynek ideológiája a középkori lovagok világáig él majd tovább. Ekkor fejlesztik ki a küllős kerekű, könnyű szerkezetű kocsit, aminek a jóvoltából a gyorsaság az elit státusz reprezentációjának részévé válik. A formálódó új elitek luxuscikkek tömegét igénylik, így megindul a versengés az aranyért, borostyánért, a drága fegyverekért, edényekért és addig nem látott különleges textíliák birtoklásáért. Kifinomult kultúrája alakul ki az alkoholfogyasztásnak: a sör és a mediterrán világból terjedő bor olyan társadalmi „kenőanyaggá” válik, amely szövetségeket hoz létre és közösségeket képes összekovácsolni.

A fejlődésnek sötét oldalai is vannak: a bronzkor folyamán több nagy válsághelyzetnek lehetünk szemtanúi. A földművelő és állattartó közösségek gyakran saját erőforrásaikat élik fel, aminek eredményeképpen virágzó kultúrák sorvadnak el és esnek szét akár pillanatok alatt. Más alkalommal természeti katasztrófák vagy a megváltozó éghajlat számol fel stabilnak látszó populációkat, gazdasági rendszereket. A késő bronzkorban jelennek meg a mai értelemben vett véres háborúk, amelyek esetenként hatalmas területeket dúlnak fel és alakítják át egy-egy régió gazdasági, szociális és politikai viszonyait.

Az első globalizáció?

A korszak egyik legszembetűnőbb újdonsága a bronz és a hozzá kapcsolódó metallurgiai technológia robbanásszerű elterjedése, valamint az új fémtárgyak tömeges gyártása és az élet minden területén való felhasználása.

Madár alakú edény a vučedoli (Horvátország) kora bronzkori településről (Kr. e. 2600)

A minószi Kréta Kr. e. 15. századi pusztulásához hasonló összeomlás tanúi lehetünk a Kr. e. 16–15. századi Kárpát-medencében a középső bronzkor végén. A virágzó tell kultúrák megszűnnek, több száz éves településeiken örökre vége szakad az életnek, a hozzájuk kapcsolódó temetőbe nem temetkeznek többet. A régészettudomány máig értetlenül áll az előtt a kérdés előtt, hogy valójában mi történt ekkor térségünkben. Egyaránt szóba jöhet egy kisebb éghajlatváltozás lehetősége, de emellett több adat is arra utal, hogy a megnövekedő létszámú populáció ekkorra feléli környezetét, aminek következtében fenntarthatatlanná válik korábbi életmódja. Mindezzel párhuzamosan számos jele van annak is, hogy a szomszédos közösségek közt egyre több konfliktus bontakozik ki a fogyatkozó erőforrásokért, és távolabbi térségekből érkező bevándorlók megjelenésével is számolni lehet.

A bronz rövid időn belül nélkülözhetetlen nyersanyaggá – a mai kőolajhoz hasonló –, transzregionális erőforrássá válik: nélküle nem törhetők fel új földek, nem fegyverezhetőek fel harcosok, és hiányában nem tartható fenn a vezetők hatalma, ezért beszerzése minden közösség számára stratégiai fontosságú. Mivel a bronzhoz szükséges réz és a különböző ötvöző anyagok – az ón, az antimon és az arzén – csak korlátozott mennyiségben és csak kis területen álltak rendelkezésre, ezért az évszázadok folyamán egy távoli térségeket összekötő, rendkívül összetett, egész Európát átfogó cserehálózat alakult ki, amelynek szálai mentén nemcsak a fém, hanem információk, innovációk, ideológiák, divatok és emberek is áramlottak.

Az európai bronzkor egyik legjellemzőbb vonása a hatalmas távolságokat átszelő kapcsolatrendszerek kiépülése és ennek nyomán a nyersanyagok és a nagy hozzáadott értékkel bíró késztermékek távoli területekre való eljutása. A soha nem látott bonyolultságú kapcsolati háló a kontinens legtávolabbi pontjait is összeköti: éppen ezért a kutatás a Dél-Szibériától az Atlanti-óceánig, illetve Afrikától Skandináviáig húzódó térséget egy, a korai globalizációval összehasonlítható – tárgyakat, embereket, eszméket áramoltató – rendszerként írja le.

A korszakban az utazás, a mobilitás nagyon felértékelődik: a távoli területeket bejáró, ismeretlen népekkel találkozó, uralkodókkal megismerkedő, speciális tudást szerző és egzotikus árukat beszerző hősök az utazás által bölcsebbé, hatalmasabbá válnak. Ennek az új embertípusnak emblemikus képviselője Odüsszeusz is, akit a harcos létet megtestesítő Akhilleusz mellett a bronzkori ember egyik archetípusaként szoktak emlegetni.

Az alábbiakban néhány példa segítségével szeretnénk árnyalni ennek a sokszínű korszaknak az arculatát.

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Késő bronzkori (Kr. e. 14–13 század) halomsírok Bakonyszücs határában

A piramisépítők Duna-vidéki kortársai

A Kr. e. 3. évezred eleje a Közel-Kelet térségében az „istenkirályok” feltűnésének és az első államok formálódásának időszaka. Ebben a korban jönnek létre az első városok, amelyekben templomok és paloták épülnek, kialakul és elterjed az írásbeliség, és egy olyan fejlett és kifinomult gazdaság kiépülésének lehetünk szemtanúi, amelyben óriási gazdagság összpontosul kevesek kezében, és a korábban egységes közösségeken belül látványos társadalmi egyenlőtlenségek jönnek létre.

Dunakömlődön előkerült kora bronzkori fegyverkészlet (Kr. e. 23–22. század)

A Kárpát-medence területén a Kr. e. 3. évezred középső évszázadaiban – a gízai piramisok építésével egy időben – figyelhetők meg az első olyan jelek, amelyek korszakváltásra és a korábbinál jóval differenciáltabb társadalom kialakulására utalnak.

Az átalakulás legkorábbi jegyei Kr. e. 2600 körül a Duna szlavóniai és szerémségi szakasza mentén és a Dél-Dunántúlon élt közösségek régészeti emlékei (az úgynevezett Vučedol-kultúra leletei) közt ismerhetők fel. Ezen a területen mély árkokkal övezett folyóparti települések jönnek létre, középpontjukban egy paliszáddal övezett településmaggal. A külső településrészek szabályosan elrendezett házak tucatjai épülnek; az akropoliszszerűen elkülönülő központi rész egy-

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

egy csarnokszerű, hatalmas oszlopokon nyugvó főnöki házat foglal magába. A településeken egy radikális újításokat hozó fémművészeti technológia emlékei tűnnek fel, mely többek között kétrészes öntőformákat használ, és amelynek legfontosabb terméke a korszak előkelőinek kincseiből és temetkezéséből ismert egyélű nyeltyukas harci balta.

A krétai paloták és az alföldi tellek világa

A Kr. e. 2. évezred fordulóján a Mediterráneum világának egyik leglátványosabb jelensége a minószi Kréta paloták köré szerveződő államainak kialakulása. A specializált kézműparral rendelkező, a luxusjavak tömegét igénylő, kifinomult kultúrával rendelkező uralkodó elit körül egy jól szervezett, papokból, írkokból, kereskedőkből, mesteremberekből és földművelőkből álló hierarchikus társadalmi struktúra épül ki.

A Kr. e. 23. és 16. század között a Kárpát-medencében is egy sajátos települési-gazdasági rendszer bontakozik ki, amely a Duna- és a Tisza-vidéken az úgynevezett tell típusú települések (rétegzett településhalmok) köré szerveződik. A tellek egy-egy törzs- vagy klánszerű közösség gazdasági, politikai és rituális központjai voltak. Jól felismerhető, hogy az általuk uralt territórium nem nagyobb egy 5–10 km-es átmérőjű körzetnél. A telteken összpontosulhatott a korszak fejlett kézművészete és a cserekereskedelmi hálózatokat ellenőrző helyi elitek gazdasága, amely sokszor felhalmozott, majd feltehetőleg vallási, rituális okokból a földre eltemetett bronz- és aranykincsekben öltött testet. Ezen túl e rétegzett településhalmok, amelyek az újra és újra leégő házak helyén felépülő újabb épületek omladékaiból

Kétfős bárdokkal díszített edény a krétai Pszirából (Kr. e. 17–15. század)

Középső bronzkor végi kerámiaedény a túrkeve-terehalmi tell településéről (Kr. e. 16. század) (fotó: DTM, Vágo Ádám)

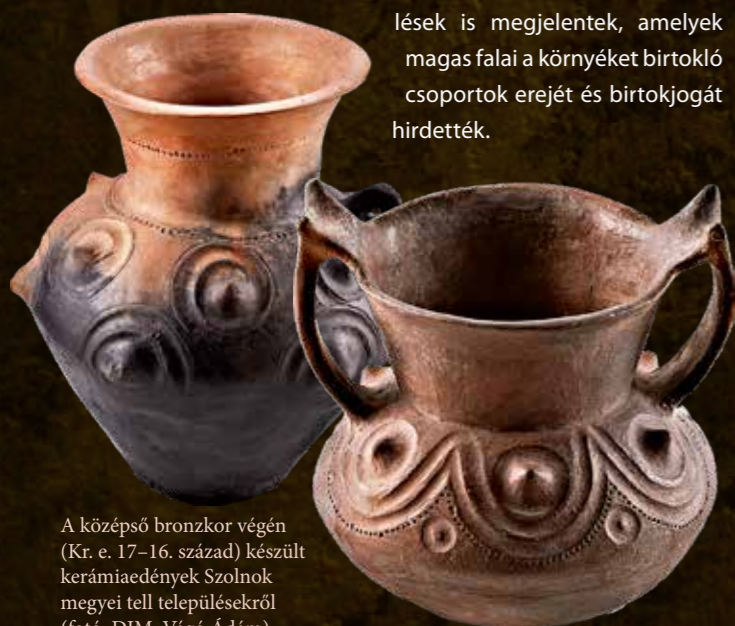
jöttek létre, az emlékezés helyei is voltak, hiszen az itt lakók számára is nyilvánvaló volt, hogy az ősök otthonainak maradványain élnek. Ez a fajta történelmi folyamatosság további legitimitást nyújthatott a helyi elit hatalmának.

Mükéné királyai és egy bronzkori harcoscsoport a Dunántúlon

A Kr. e. 17–15. században a szárazföldi görög világban nagy átalakulás kezdődött meg, amelynek nyitányát a mükénéi fellegvár nyugati oldalában feltárt sírkörzet jeleníti meg. A fegyverek és luxustárgyak tömegével ide temetett, robusztus testalkatú férfiak egy új világ kezdetét jelző elit első képviselői. A fegyveres sírok és az ekkortól kiépülő, gyakran hatalmas falakkal kerített paloták arról árulkodnak, hogy az őket birtokló közösségek életében a katonai erények és a háborúzás kiemelkedő szerepet játszott.

Hasonlóan izgalmas azoknak a harcoscsoportnak a története, amiknek nyomait a Kr. e. 14–13. századi Bakony vidékén emelt halomsírokból ismerjük. Az egyes halmok családi sírhelyek lehettek, de az ide temetkezők között nagyon magas a fegyverkészlettel – lándzsával, karddal, tőrrel, harci baltával, illetve néhány esetben páncélzattal eltemetett férfiak aránya. A gyakran több száz halomsírt magukba foglaló halomsírművek mellett idővel erősített települések is megjelentek, amelyek magas falai a környéket birtokló csoportok erejét és birtokjogát hirdették.

A középső bronzkor végén (Kr. e. 17–16. század) készült kerámiaedények Szolnok megyei tell településekről (fotó: DJM, Vágó Ádám)

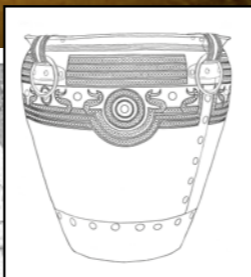
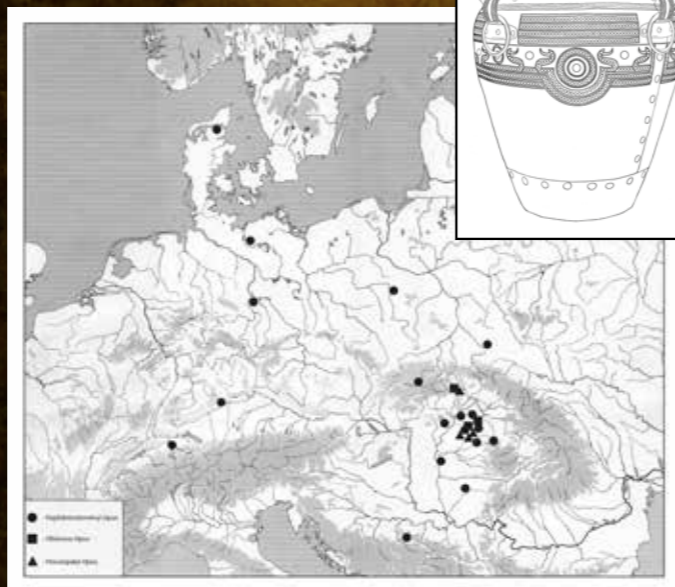
A Kr. e. 14. században a törökországi Uluburunnál elsüllyedt, luxusárúkat szállító hajó rekonstrukciója

Ajándékok Szidónból és a Hajdúságból

A Kr. e. 11–10. században a Tisza-vidéki központokhoz kötődő fémműves mesterek egy bizonyos, az alkoholos italok összevegyítésére és tálalására használható, egységes motívumrendszerrel díszített edénytípust, úgynevezett hajdúböszörményi típusú szitulákat kezdtek el gyártani. A madárral és napkoronggal díszített értékes edények egy-egy képviselője néhány évtizeden belül olyan távoli területeken is feltűnt, mint Skandinávia, a Rajna-vidék vagy az Alpok térsége.

Azt, hogy milyen módon vándorolhat egy ilyen tárgy ekkorra távolságokra, az *Odüsszeia* egyik története világítja meg: amikor Télemakhosz, Odüsszeusz fia apja keresésére indul, elsőként az egykori harcostárs, Meneláosz spártai király udvarát látogatja meg. A király a megbecsült vendégének egy értékes ezüst „vegyítövödröt” ajándékozik, amelyről elmeséli, hogy azt éveken ezelőtt vendégajándékként kapta Phaidimosztól, a mai Libanonban található Szidón fejedelmétől. Az értékes edény egy emberöltőn belül az ajándékcseréi láncolatán keresztül csaknem 2000 kilométeres utat tett meg a mai Libanontól Ithaka szigetéig.

Késő bronzkori szitulatípusok elterjedése Európában

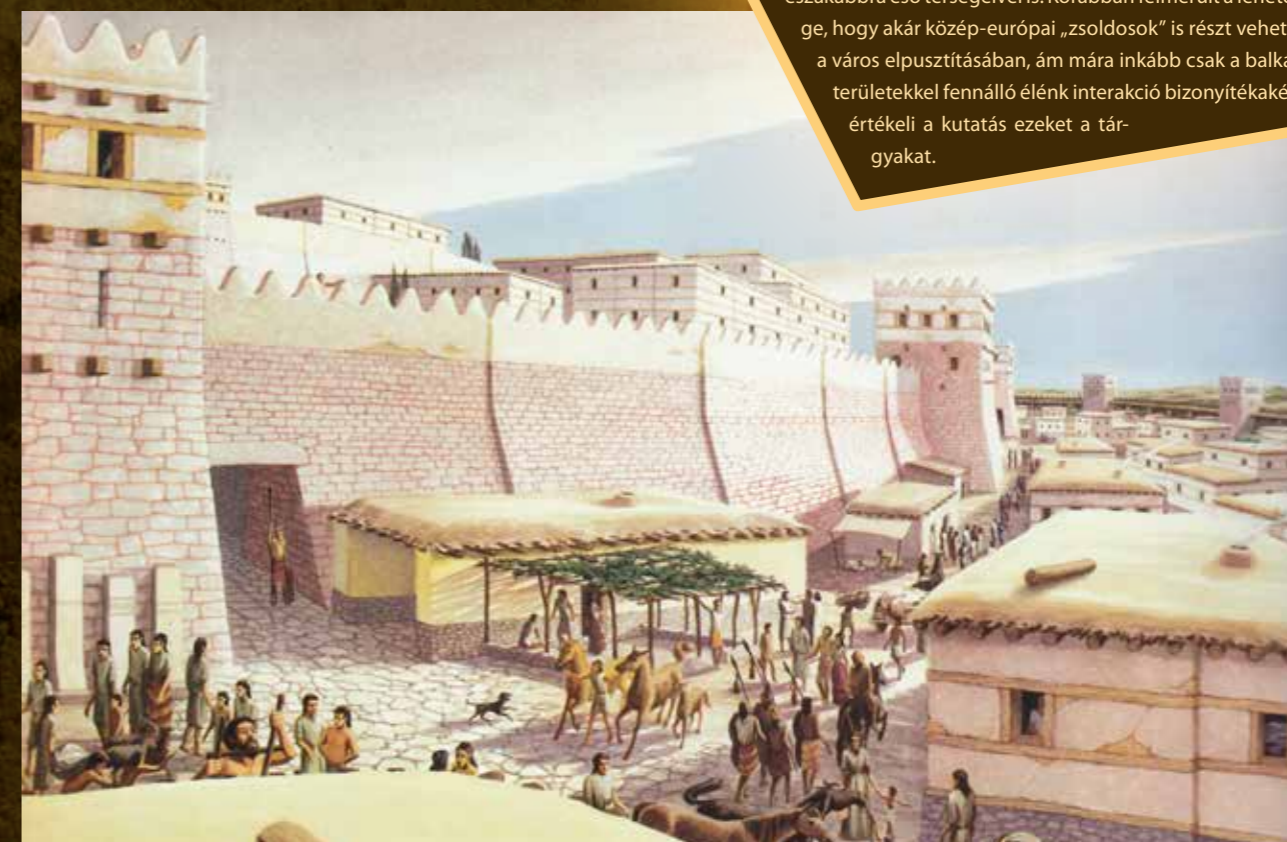

A Kelet-Mediterráneum világa és a barbár Európa

Európa belsejében – eltérően Egyiptomtól és Mezopotámiától vagy az Égeikumtól – nem alakul ki államiság, nincsenek városok, nem használnak pénzt, nincs olyan fajta fejlett kereskedelmi tevékenység, amelyet pl. Egyiptom és szövetségesei között láthatunk kialakulni a korszakban. A gazdasági rendszerek itt főként cserekereskedelemlre és ajándékcserére alapozódnak, a társadalmi differenciálódás foka jóval alacsonyabb a keletnél, és kisebbek a különbségek a társadalom tagjai között.

Ugyanakkor az ilyen jellegű társadalmaknak is megvan a maguk politikai berendezkedése, amelyet etnográfiai példák alapján összefoglaló néven „fönökségnek” neveznek. E közösségekben a politikai hatalom és a hozzá kapcsolódó, intézményesedett pozíciók már örökölhetők voltak. E hatalom alapja a cserekereskedelem és az élelemtermelés feletti ellenőrzés volt. Ugyanakkor a rendszer maga viszonylag instabil lehetett, a vezetők hatalmát a komolyabb gazdasági erővel és társadalmi támogatottsággal rendelkező riválisok könnyen megkérdőjelezheték, amely belső feszültségekhez, harcokhoz vezethetett.

A bronzkorból ismert társadalmakra jellemző, hogy a társadalmi, gazdasági és vallási szférák nem váltak el élesen egymástól. A legfontosabb gazdasági tranzakciók, a csere és ajándék mind a reciprocitás, a kölcsönösség jegyében működtek, és szoros köteléket hoztak létre a résztvevők között. A nem viszonzott ajándék ugyanakkor a társadalmi függőségek, alárendeltségek kialakulásához is vezethetett. E jelen-

A város látképének részlete Trója VI. rekonstrukciója alapján

Trója városának feltárása során számos olyan tárgy került elő, amely arra utal, hogy ez a település összeköttetésben állhatott Európa balkáni – így közvetetten akár Kárpát-medencei – térségeivel is. Már a Kr. e. 3. évezred közepén megjelennek itt olyan tárgyak és anyagok – pl. balti borostyán, különleges bronztű és nyakperectípusok –, amelyek egyértelmű európai kapcsolatokat mutatnak. A mai Törökország európai oldalán ráadásul ismerünk egy olyan lelőhelyet, amelyet Trója lekicsinyített másának, és feltehetőleg Trója egyik európai kolóniájának tarthatuk. Egy évezreddel később, a trójai háború időszakával kapcsolatba hozott Kr. e. 12. századi rétegekben (ez az úgynevezett VIII. réteg) olyan kerámiatöredékek és fémtárgyak is találhatóak, amelyek arra utalnak, hogy ebben a korszakban felélénkült a kapcsolat Európa innen északabbra eső térségeivel is. Korábban felmerült a lehetőség, hogy akár közép-európai „zsoldosok” is részt vehettek a város elpusztításában, ám mára inkább csak a balkáni területekkel fennálló élénk interakció bizonyítékaként értékeli a kutatás ezeket a tárgyakat.

100 Késő bronzkori (Kr. e. 12. század) fegyveres ábrázolása a Mükénében előkerült ún. „Harcosvázaról”

KISS VIKTÓRIA Főnökök a bronzkori társadalom élén

Torma István emlékének

Napjainkban a Kr. e. 2600/2500 és 800 közötti évszázadok, vagyis a bronzkor kutatásának egyik legizgalmasabb kérdése, hogy a réz és ón ötvözetéből előállított bronz kereskedelmének, az egyre fejlettebb mezőgazdaságnak és kézművességnek köszönhetően mikor alakult ki az úgynevezett főnöki társadalom, amely a társadalmi egyenlőtlenség első intézményesült formáját jelenti. A főnökség fogalmát az amerikai Elman Service vezette be a társadalmi kategóriák közé a politikai berendezkedés evolúciójának vizsgálata során az 1960-as években:

Cook kapitány és főnökök találkozása az 1770-es években

„Mindenhol, még a teljes mértékig egalitárius hordában vagy törzsből is kitűnnek bizonyos személyek a többiek közül: különleges tehetségük, intelligenciájuk, erejük vagy szépségük miatt. (...) Az ilyen hatalom instabil, mert egyetlen személytől függ, aki megbetegedhet, meghalhat, vagy egyszerűen csak elpártolhat tőle a szerencse, és nincs megoldva az utódlás kérdése. Ha tartani egy társadalom fenn akarja a centralizáció áldásait, az időszakos karizmatikus vezetést állandó hierarchiává kell változtatnia. Ennek megvalósulását főnökségnek nevezzük; ez a hatalom első igazi intézményesülése, mely által intézményesül az egyenlőtlenség is.”

A főnökségek fő jellemzői a javak központi hatalom általi újraelosztása (redistribúció), a vezető öröklődő hatalma és a piramisszerűen felépülő társadalom; az államtól a központosított adminisztráció hiánya választja el. Timothy Earle a főnökségek történeti és régészeti emlékeinek áttekintése során azt állapította meg, hogy ezek átmenetet képeznek a néhány száz főt számláló falusias közösségek és a tízezres létszámú (pl. sumér) bürokratikus állami rendszerek között, de az újraelosztás nem szükségszerű velejárójuk. A főnökök hatalmának alapját inkább a javak kontrollálása, illetve a gazdasági, a katonai vagy az ideológiai fölény adhatta. Az alábbiakban Európa három térségében tekintjük át, hogy a Kr. előtti 2. évezred, bronzkori közösségek régészeti emlékeiből megismer-

hető társadalom összefüggésbe hozható-e a főnökségekkel, megfigyelhetők-e a kereskedelemnek a társadalom elit rétege általi kontrollálása és eltérő státusú társadalmi rétegek.

Mükéné urai

A régészeti ásatásokból előkerülő emlékek értelmezésében, a kulturális antropológiával foglalkozó szakemberek munkájának köszönhetően, fontos támpontokat ad a korai társadalmi formák elemzése és a ma élő természeti népek társadalmi hálózatai, rokonsági kapcsolatai, a kulturális csere, rítusok, hiedelmek, szocializáció, nemi szerepek kifejeződéseinek vizsgálata.

A bronzkori főnökségek kapcsán elsőként a mükénéi civilizáció vezetőire gondolhatunk. Heinrich Schliemann 1876-ban tárta fel a mükénéi A sírkerületet, amelynek (és a később kutatott B sírkerületnek) aknasírjaiból hihetetlen mennyiségű és szépségű tárgy látott napvilágot. A fegyverek, többek között figurális díszű aranyberakásos bronzkardok, borostyán és arany ékszerek az Athéni Nemzeti Múzeumban több terem töltenek meg. Az egyik arany-

Mai új-guineai főnök (frontiers-of-anthropology.blogspot.de)

maszkot Schliemann Agamemnónnak tulajdonította. A ma rendelkezésre álló ¹⁴C-adatok alapján az aknasírokban a Kr. e. 1650–1450 között élt előkelőket helyezték örök nyugalomra, a trójai háborúban harcoló Agamemnón korát mintegy 300 évvel megelőzően. A régészeti és nyelvészeti kutatásokból tudjuk, hogy a mai Görögország területén a középső bronzkor végén és a késő bronzkor kezdetén élt uralkodók görög nyelven beszéltek, ahogyan erről a lineáris B írással írt szövegek tanúskodnak. Az agyagtáblák szerint a gazdaság alapja elsősorban a juhok és a gyapjú volt. A termelők a palotagazdaságok raktáraiból kaptak nyersanyagot és élelmiszert, s termékeiket

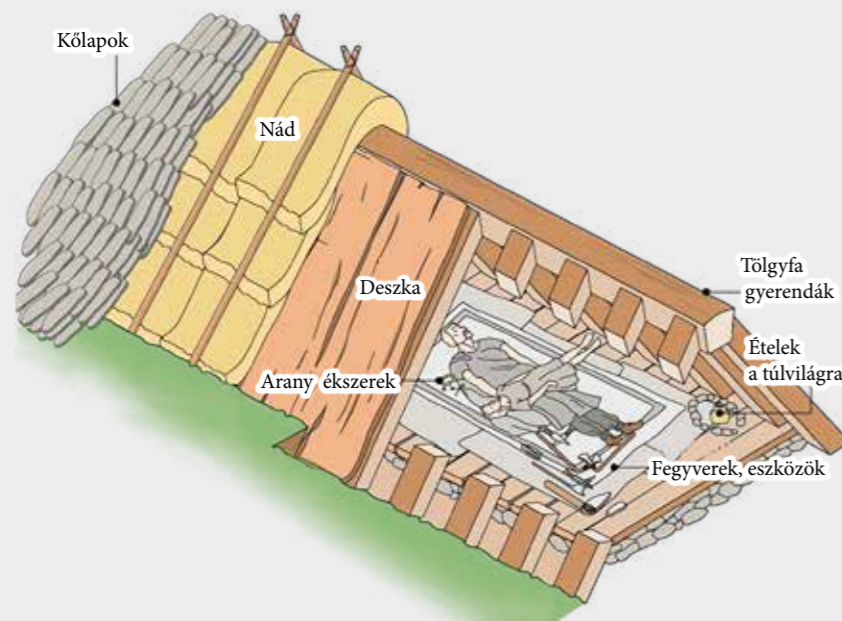
ide szolgáltatták be. A palotagazdaságokat, élükön a *vanax* (király) személyével, az adminisztráció és írás megléte nyomán egyes kutatók Európa első államai közé sorolják. Mások szerint a mükénéi kultúra vérségi alapon szervezett társadalmi formája „*valamivel több, mint főnökség, de kevesebb, mint állam*” volt. Az utóbbi, a későbbi görög városállamokhoz, poliszkokhoz hasonlóan már területi alapon szerveződött.

Az Aunjetitz/Únétice-kultúra főnökei

Jóval északabbra, a mai Közép-Németország és Nyugat-Lengyelország térségéből a Kr. e. 2100–1650 közötti évszázadokból egy másik hatalmi centrumhoz, az Aunjetitz- (eredeti cseh elnevezése alapján Ünétice) kultúrkör elitjéhez köthető temetkezéseket ismerünk. Az utóbbi években Harald Meller és Ralph Schwarz német régészek a sírokba helyezett aranyemlékek (hajkarikák, ruha összetűzésére használt tűk, karpercek), valamint a réz- vagy bronzeszközök és fegyverek részletes elemzése segítségével kísérletet tettek a négyezer évvel ezelőtt élt közösségek szociális szerkezetének megajzolására. Eszerint a társadalmi piramis csúcsán a fejedelmi temetkezésekből ismert, gazdag arany- és bronzmellékletes vezetőkhelyezkedtek el, őket követték az egy-egy arany hajkarikával és néhány bronztárggyal eltemetettek, majd a csak bronztárggyal, csak kerámiával, s végül a teljesen melléklet nélkül utolsó

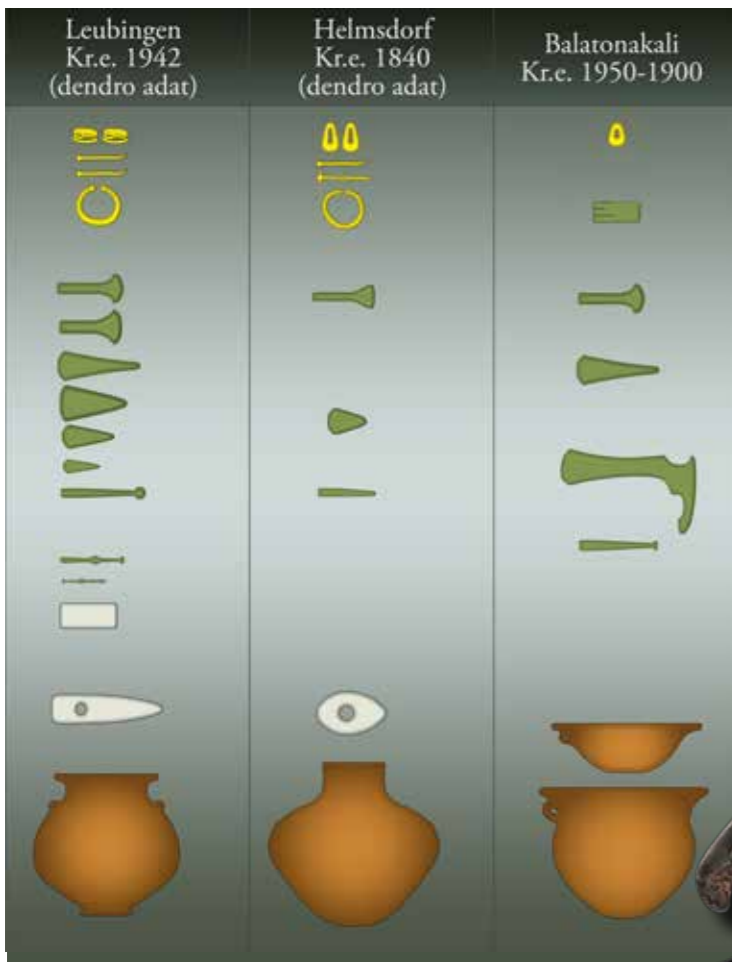

Aknasírok a sírkerületen belül (<https://www.ancient.eu/mycena/>)

Az Aunjetitz/Ünétice-kultúra Leubingenben feltárt halomsírjában talált férfi- és gyermektemetkezés és leleteik (Ernst Probst nyomán; Museum Sachsen-Anhalt)

útjukra bocsátottak. A főnökök kiemelkedő társadalmi helyzetét az is jelzi, hogy sírjaik fölé jelentős létszámú közösség munkájával (pl. Leubingen esetében 8,5 méter magas és 34 méter átmérőjű) földhalmot építettek. A fölöttük álló „legfőbb főnöki” hatalom meglétére enged következtetni a Dieskau melletti Bornhöcknél egy 20 méter magas és 65 méter átmérőjű sírhalomból előkerült nagyszámú arany melléklet: nyakperec, három karperec és egy hasonló anyagú balta. A leubingeni halomsírban talált faszerkezet évggyűrűs keltezése szerint Kr. e. 1942-ben vágták ki azt a tölgyfát, amelyből az ide temetett felnőtt férfi és egy 10 év körüli gyermek sírkamrájának gerendái készültek. A Thüringia „fáraójának” is nevezett férfi mellé két arany hajkarikát, két aranytűt, egy arany karperecet, valamint számos bronztárgyat:

Mellékletek és keltezési adatok az Aunjetitz/Ünétice-kultúrkör főnöki temetkezéseiből és a Balatonakalin feltárt sírból (Harald Meller nyomán, kiegészítve; jobbra: a balatonakali főnöki sír bronztárgyai) (fotó: Hámori Péter, rekonstrukciós rajz: Réti Zsolt)

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

két baltát, négy tört, két árat, egy tokos vésőt, kőeszközöket és egy edényt helyeztek. A német kutatók arra következtettek, hogy a hasonlóan gazdag másvilági útravalóval eltemetett főnökök a bronz előállításához szükséges réz és ón nyersanyag, valamint „Észak-Európa aranya”, a borostyán kereskedelmének felügyeletéből tettek szert kiemelkedő hatalmukra.

Főnökök a Dunántúlon

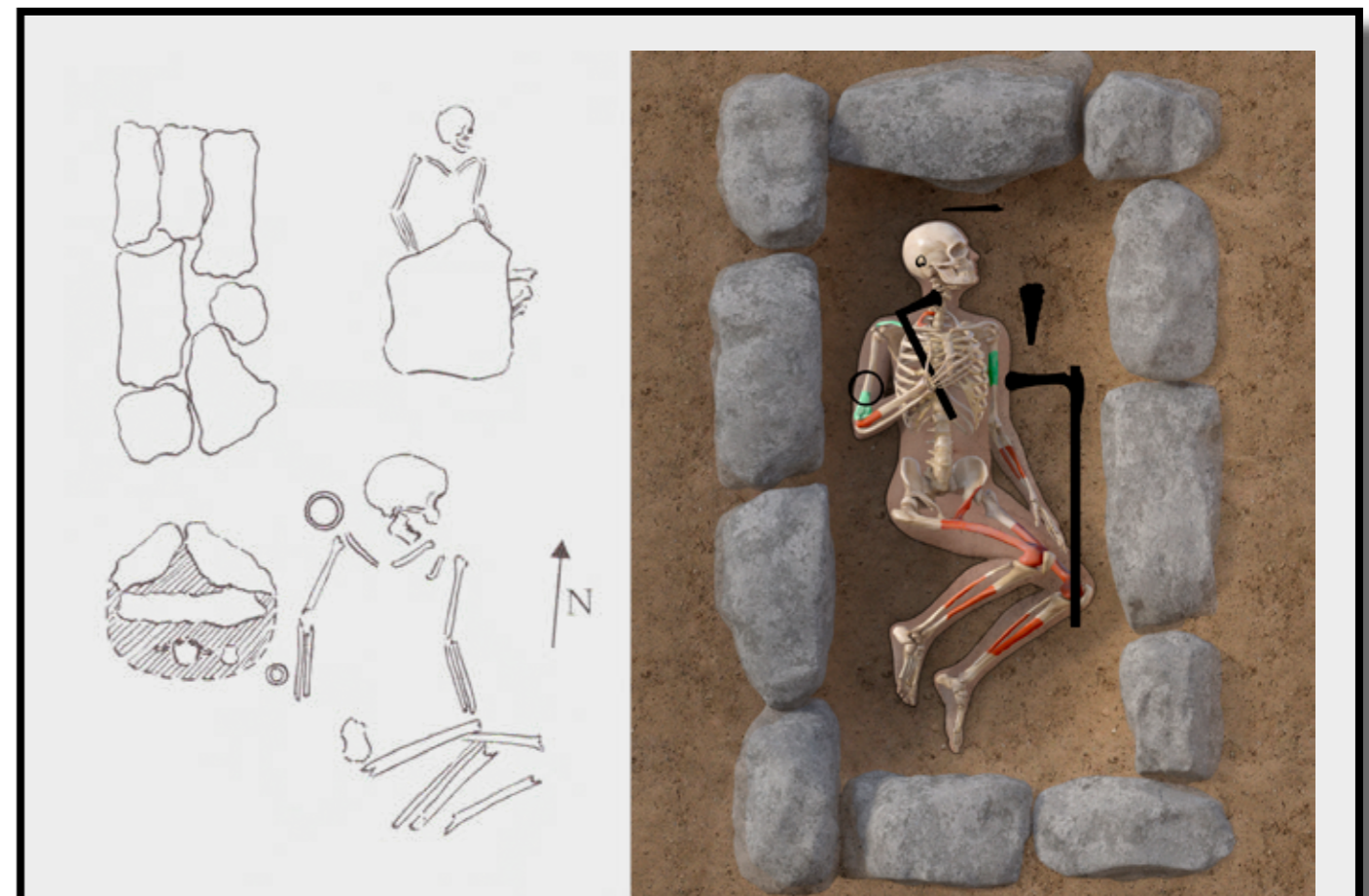
Ma már a közép-németországi, aranyban gazdag főnökségek Kárpát-medencei kortársait is ismerjük. Balatonakali határában 1965-ben, egy vasútépítéshez kapcsolódó földmunka közben találták meg építőmunkások azt a domboldalban lévő sírt, amelyet elsőként a közelmúltban elhunyt Torma István publikált. A gazdag mellékletű személy megkülönböztetett társadalmi helyzetére utal a 16 gramm súlyú (!) arany hajkarika és a majd' egy kilogrammnyi (830 gramm) bronztárgy: egy különleges formájú fejsze, egy balta, egy tör és egy véső, valamint egy spirálkarperec. A sírból előkerült csontváz töredékek embertani vizsgálatai során Köhler Kitti és Hajdu Tamás azt állapították meg, hogy a sírba helyezett férfi 55–60 éves lehetett. A balatonakali sír számos mellékletét rokoníthatjuk az

Aunjetitz-kultúra legrangosabb temetkezéseivel, s az egyidejűséget a csontok radiokarbon-korhatározása is alátámasztja; a férfit Kr. e. 1950–1900 között helyezték örök nyugalomra.

A Nyugat-Magyarországon az utóbbi évtizedekben előkerült síroknak köszönhetően a csontváz eredeti helyzete is rekonstruálható. A férfiakat általában bal oldalukra fektetve vagy háton fekvő felsőtesttel, balra fordított fejjel és lábbal temették el. A kőborítást a Vicze Magdolna által közölt dunaujvárosi hasonló korú sír alapján képzelhetjük el, de a kövek körbe is vehették a sírt, ahogyan a rekonstrukción ábrázoltuk. A balatonakali sírből előkerült férfi kiemelkedő társadalmi státusát jelzi az is, hogy eszközei, fegyverei és kartekeercse kivétel nélkül magas (7–12%) óntartalmú bronzból készültek; jelenleg ezek a közép-európai térség legkorábbi bronztárgyai! Az ólomizotóp-elemzés szerint a réz nyersanyagot a mai Szlovákia területén fekvő Garam vidéki ércforrásokból bányászhatták. Bár az Aunjetitz-kultúrkör fejedelmi sírjaiban több aranytárgy található meg, a Balatonakali határában örök nyugalomra helyezett férfit a Balaton-felvidék egyik bronzkori főnökével azonosíthatjuk, aki közben tartotta a régió bronz nyersanyag-kereskedelmét.

Dunaujváros-Duna-dűlő 185. sír (Vicze Magdolna nyomán); a balatonakali sír háromdimenziós rekonstrukciója a mellékletek lehetséges elhelyezkedésével (barnával jelöltük a megmaradt csontokat, zölddel a bronzpatinanyomokat mutató csontokat; Réti Zsolt munkája)

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Homérosz és a trójai háború

PALUCH TIBOR – KUJÁNI YVETT

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Trójához vagy török nevén Hisarlikhoz hasonló méretű és jelentőségű település az őskor más szakaszaiból több száz is ismert a Közel-Keleten. Ami Tróját kiemeli ezek közül, az az, hogy olyan századokban tett szert kiemelkedő szerepre, amikor az európai civilizáció első nevükön is ismert népei megjelentek, és mindez akkor történt, amikor a ma is használt betűírás a föníciaiak és a görögség révén kialakult és széles körben elterjedt. Ez utóbbinak köszönhetően tett szert Trója hallhatatlanságra, amikor az érte folytatott küzdelmet Homérosz az *Iliász*ban és az *Odüsszeiá*ban az utókorra hagyományozta.

Kr. u. 2. századi római szarkofág részlete a trójai háború ábrázolásával

A Homérosz által leírtak valóságával kapcsolatban sokáig nem merült fel kétely. A két hősenekben megjelenő történeteket és az abban szereplő személyeket az ókori világban igaznak és valóságosnak hitték. A két eposz annyira beleivódott az ókori emberek tudatába, hogy a Krisztus előtti 6. században már az egymástól távol eső görög városállamok iskoláiban is másolták, tanulták és idézték az *Iliászt* és az *Odüsszeiát*. Ettől kezdve mondhatjuk, hogy a két nagy műnek állandó, már meg nem változtatható szövege alakult ki. Sokáig azonban szájról szájra terjedtek, keletkezésük pedig a Kr. e. 8. századra tehető. Ugyanakkor már az ókorban is tisztában voltak vele, hogy a trójai háború jóval korábban játszódott le, mint ahogyan a két mű megszületett. A Kr. e. 3. században élt Erasztozthenész pontosan Kr. e. 1183-ra tette Trója bukását. Márpedig akkor az események eposzokba foglalásáig legalább 300 évnek kellett eltelnie. Mivel mindkét eposz eleinte szájhagyomány útján terjedt, a Homérosz-kritika legvitatottabb kérdései, hogy

pontosan hogyan is rögzítették írásban a két művet, ki és miért tette ezt, illetve, hogy egyetlen avagy több ember munkája volt-e az írásba foglalás.

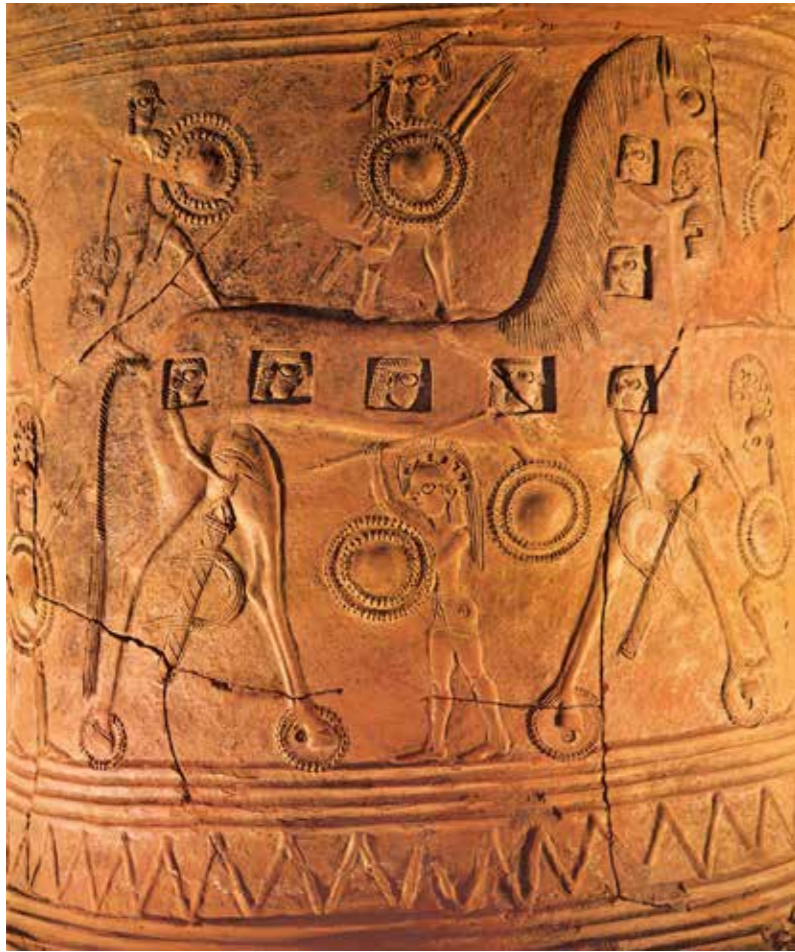
A lehetséges szerzőről, Homéroszról egyébként maguk a görögök sem tudtak túl sokat. Az sem kizárt egyébként, hogy a híres költő nem egyetlen személy volt, hanem Homérosznak neveztek mindenkit, aki hőstörténeteket énekelt. Ez esetben a „Homérosz” szó nem egyetlen történelmi személyt, hanem akár egy egész foglalkozást is jelenthetett. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy ezek a remekművek az iónok lakta Kis-Ázsiában keletkeztek. Ez alapján az ismeretlen Homérosz (amennyiben valóban egyetlen történelmi személyként azonosítjuk) legvalószínűbb születési helye Szmürna, az eredetileg aiol, de korán ión befolyás alá kerülő város lehetett. Úgy tűnik, hogy Homérosz hosszú ideig tartózkodott Khiosz szigetén is, ahol nevét és mesteriségét az úgynevezett homeridák, egy költő-énekes iskola – avagy papi testület – tagjaiként vitték tovább, akik

A Heinrich Schliemann által feltárt mükénéi „A” sírkör IV. sírjából származó, oroszlánvadászatot ábrázoló arany, ezüst és niello berakással díszített bronztör

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

nem Homérosz leszármazottai, sokkal inkább tanítványai és/vagy követői lehetnek. Lehetséges az is, hogy a feltételezett történelmi Homérosz losz szigetén halt meg; itt ugyanis hónapok neveztek el róla, sírját pedig kultikus tisztelettel övezték.

A Homérosz-kutatás, az eposzokkal és szerzőjükkel kapcsolatos tudományos vizsgálódások kezdete már a Kr. e. 4–3. századra tehető. Az alexandriai filológusok – így Zénodotosz vagy Arisztarkhosz – elsősorban az „eredeti” homéroszi szövegek hiteles megállapítására, a betoldások kiszűrésére, a szövegben rejlő tartalmi ellenmondások feltárására helyezték a hangsúlyt. Tőlük származik az eposzok mindmáig érvényes énekekre osztása is.

A legtűzetesebben vizsgálódók nagy része egyébként két különböző költő művének tartja az *Íliászt* és az *Odüsszeiát*. Ezek körülbelül százévnnyi időtávolságban élhettek egymástól. Vannak azonban olyanok is, akik legalább három költőt vélnek felfedezni Homérosz munkáiban, mert az *Odüsszeia* első négy énekét egy valamivel későbbi szerző művének tartják. Hiszen ebben a négy kezdő

énekben nem is szerepel Odüsszeusz: ezek Télemakhoszról szólnak, aki elindul megkeresni apját. Ezt az első négy éneket egyes tudósok *Telemacheiának* is nevezik.

Egy azonban bizonyos: bárki is legyen az eposzok szerzője: az *Íliász* és az *Odüsszeia* egy letűnt világot, a mükénéi hagyományokat, történelmet, a görög istenvilág megszületésének korai állapotát, az eszményeket, valamint a hőskultust mutatja be egyedülállóan plasztikus módon. A Homérosz által az *Íliászban* leírt fegyverzet és páncélzat számos eleme ugyanakkor csak a bronzkorban, azaz a mükénéi időszakban fordul elő. Ez is annak a bizonyítéka, hogy a történet eredeti magja Homérosz koránál legalább 3–500 évvel korábban keletkezett.

A háború utáni időkben a vándor énekmondók, rapszódoszok vagy homeridák énekei tartották fenn a „régicdicsőség” emlékét, egy először hanyatló, majd stagnáló, később lassan fejlődésnek induló korban, hogy ezzel a görögség számára e nehéz időszak átvészelését is segítsék. A széthulló, majd újraformálódó törzsek, a születő poliszok világában a görögök ekkoriban a két, egymással viaskodó euboiai város, Khalkhisz és Eretria (a meginduló gyarmatosítás két élharcosa) között hosszán elnyúló háborúskodásban vettek részt valamelyik oldalon, miközben az elmúlt idők görög hőseinek Trója falai alatt vívott harcaira és Odüsszeusz bolyongásaira emlékeztek.

A kutatók egy csoportja még manapság is szilárdan amellett foglal állást, hogy a trójai háború történelmi hitelességéhez nem férhet

A trójai faló legkorábbi ábrázolása ezen a Kr. e. 7. században készült vázán látható, amelyre 1961-ben bukkantak a régészek Mikonosz szigetén.

A trójai háború középkori ábrázolása

kétség. Ezen az állásponton van pl. Carl Blegen vagy Manfred Korfmann is. Mások ellenben szkeptikusan megjegyzik, hogy bár Tróját valóban egy háború során rombolták le, mégsem tudják megmondani, hogy kik pusztították el a várost. Ugyanakkor több tény is érdemes figyelembe vennünk:

1. A mükénéiek a Kr. e. 15. századtól kezdve jelen vannak az Égeikum keleti felében jelentős kereskedelmi lerakatokkal.
2. Ugyanettől az időtől kezdve az *Ahhijava* (azaz az akháj/mükénéi) elnevezés is kimutatható a Közel-Kelet korabeli nagyhatalmának számító Hettita Királyság irataiban.
3. Ugyanezekben a hettita iratokban megjelenik *Wilusa/Taruisa* neve is, amely most már bizonyítottan azonos Ilionnal, azaz Trójával.
4. Az eposzokban megőrzött nevek egy része valós személynevekkel azonosítható.
5. Az *Íliászban* szereplő görög városok jelentős részét (mintegy 90-et a 130-ból) régészeti feltárások révén sikerült megtalálni.
6. A 13. században a görög szárazföldön gazdasági visszaesés jelei mutatkoznak.
7. Ettől az időtől kezdve a hettita iratokban megsaporodnak a feljegyzések az akhájokkal való összetűzésekről.
8. Ahogyan háttérbe szorult a görög világban az ipar és a kereskedelem, úgy nőtt meg a fegyveres arisztokrácia eddig sem elhanyagolható szerepe, amely a külső és belső háborúskodások terjedéséhez vezetett.
9. A Hisarlik-dombon sikerült megtalálni egy jelentős késő bronzkori települést, amelynek a korszakra eső rétegei pusztulás áldozatai lettek.

Érdekes módon maga a görög mitológia és emlékezet két trójai háború nyomait is megőrizte. Az elsőt még Zeusz fia, Héraklész vívta, aki mindössze 6 hajóval néhány nap alatt elfoglalta Tróját, megölte Laomedont és fiait. Egyet, Podarkészt kivéve, aki szabadon engedése után vette fel a Priamosz nevet.

A második volt a Homérosz által megénekelte óriási vállalkozás, amely során több mint 1200 hajó segítségével a görögség színe-java 10 évig harcolt Trója falai alatt. Persze az más kérdés, hogy egy akkora késő bronzkori vállalkozás, amelyet Homérosz leírt, a kor viszonyai között valóban megvalósítható volt-e.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy bár valószínűleg valóban lejátszott egy (vagy több) trójai háború, de minden bizonnyal nem úgy, ahogy azt a görögség ránk hagyományozta. Ezt mutathatja magának a trójai falónak a motívuma is. Egyesek szerint a fából készült ló története mögött a bronzkor késői időszakában a Közel-Keleten elterjedt ostromeszközök képe sejlik fel. Mások egy Alaca Höyük-i reliefen ábrázolt nagy méretű, állatalakos áldozati edény és a faló mítosza közötti kapcsolatot hangsúlyozzák, megint mások pedig egyiptomi újbirodalmi párhuzamok alapján „vándorló népmesei

Kr. e. 6. századi attikai fekete alakos váza, amely a Pallasz Athéné előtt teljes fegyverzetben táblajátékot játszó Akhilleuszt és Aiászt mutatja

motívumnak” tartják. Trója modern ásatásai révén tudjuk, hogy a várost egy ízben földrengés pusztította el. Ez alapján gondolta úgy az egyik kutató, hogy a mükénéi vallásban ló alakban imádozott Poszeidont tették felelőssé a földrengésért a görögök, és ez a motívum (azaz, hogy egy ló alakú jelenségnek/istenségnek köszönhető a görögség sikere) hagyományozódott volna át az Kr. e. 8. századra.

Minden bizonnyal az eposzokban több háború emléke olvadt össze, amelyek egyikében még a vezető görög hatalmak közösen is részt vehettek. Akárhogyan is legyen, a Trójából hazatérő győztes görögök nem sokáig örülhettek a diadalnak, de a későbbi nehézségeken végül Homérosz eposzai is segítettek felülemelkedniük, hogy azután egy újabb fénykor köszöntsen Hellászra, de ez már egy másik történet.

◇ ◇ ◇

A hettiták egy Anatólia területének nagy részét egyesítő nép a Kr. e. 2. évezredben. A birodalom hatalmának csúcspontját a Kr. e. 14. században érte el, amikor még Levante és Felső-Mezopotámia is a befolyásuk alatt állt. Felemelkedésük idején folyamatosan összeütközésben álltak a korszak több meghatározó államával: az újbirodalmi Egyiptommal, a Közép-Asszír Birodalommal és Mitannival. Ezek közül a konfliktusok közül kiemelkedik a Kr. e. 1274-ben lejátszott kadesi csata, amely eldöntetlenül végződött, és megerősítette az Egyiptom és a hettiták közötti status quót. A hettita állam azonban – akárcsak fővárosa, Hattusa (a mai Bogazköy) – villámgyorsan áldozatul esett a bronzkor utolsó időszakában történt változásoknak, amelyeket részben az úgynevezett tengeri népek vándorlásai okoztak. A pusztítás mértéke akkora volt, hogy a hettitákról mint népről a 19. században megkezdődött régészeti kutatásokig csak a Bibliából rendelkeztek információval.

Miért épp kerek?

Hogyan kerülhetünk a tárgyi kultúrán keresztül közelebb a bronzkori ember gondolkodásához?

P. FISCHL KLÁRA

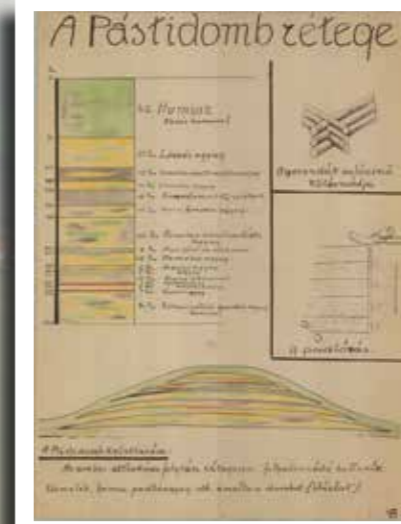
A Kárpát-medencében a Kr. e. 2300 és 1500 között élt emberek, embercsoportok életéről csak a hátrahagyott anyagi kultúrájuk töredékén keresztül szerezhettünk tudomást. Nem ismerjük nyelvüket, nincsenek róluk írásos források, nem tudhatjuk neveiket vagy isteneik nevét. Az anyagi kultúrán keresztül bizonyos szinten azonban van lehetőség közelebb kerülni mindennapjaikhoz, társadalmuk belső felépítéséhez, sőt gondolataik egy részéhez is. Azért, hogy egyszerűbb legyen beszélni róluk, a kutatás bevezette a *régészeti kultúra* fogalmát, melynek segítségével tárgyaik formai hasonlóságán, temetkezési szokásaik egységességén, települési szabályszerűségeiken keresztül mesterséges egységeket hoztunk létre. Azt, hogy ezek az egységek, kultúrák milyen viszonyban voltak az egykori közösségek önmagukról alkotott képével, igen nehéz megmondani. A régészeti kultúrák fantáziáit gyakran egy híres vagy elsőként felfedezett lelőhelyről, esetleg az általuk használt tárgyak jellemző formájáról vagy díszítéséről kapják.

A fent említett időszakban egy-egy fontos lelőhelyről elnevezett kultúra, az úgynevezett hatvani és a füzesabonyi kultúrák a Kárpát-medencei bronzkor meghatározó szereplőivé váltak, lényegében egy időben a Trójában feltárt III–VI. városok létezésével, s megelőzve a műkénéi civilizáció felvirágzását.

E kultúrák egyik jellegzetessége, hogy lakódombokat, úgynevezett tell településeket hoznak létre. Ez a települési forma elsősorban a Közel-Keletre és a mediterrán világra jellemző, elterjedésének északi határa pedig a Kárpát-medence. A házak favázas felmenő falait sárral tapasztják be. Ez a sárréteg a házak pusztulása során kiéghet. Ezt a kiégett agyagtapasztást paticsnak nevezzük. Az épületeket pusztulásukat követően az előző ház maradványainak elegyengetése után azonos helyen építik fel. Így az egymás felett álló épületek romjai lassan mesterséges dombot hoznak létre. Az éppen álló épület az elődei ledőlt falain, lecsúszott padlóján és a benne maradt használati tárgyakon található. A lakótér tehát nem horizontálisan, hanem vertikálisan növekszik. Az így létrejött lakódombok akár 4 méter magasak is lehetnek, és többnyire megőrzik számunkra a bronzkori házak építészeti technikáját, a mindennapi élet tárgyait, az egykori ételek maradványait, a napi tevékenységek (élelmiszer-előállítás, szövés-fonás, kő- vagy agancseszköz-készítés, fémöntés) nyomait. A tell típusú települések meghatározó elemei a tájnak, hiszen messzi-

A borsodivánkai tell település metszetalának fényképe (fotó: P. Fischl Klára)

Mezőcsát-Pástidomb metszetalánja (akvarell: Megay Géza)

Az emődi tell légi felvétele (fotó: Cívertán Bt.)

ről látható magas dombok, melyeket számos esetben a későbbi kor embere is használt temetkezőhelyül, templomok emelésére, esetleg határjelként.

Egyes elképzelések szerint a bronzkori közösségek is pont azért alakították úgy életterületüket, hogy felfelé emelkedjenek, hogy a környező lakók számára jelezhessék létüket a tájban. Más elképzelések szerint az őskőhöz való ragaszkodás volt az az ok,

amiért mindig azonos helyen álltak az épületek. Egyes esetekben azonban a rendelkezésre álló száraz terület határozta meg a település kialakításának ilyen módját.

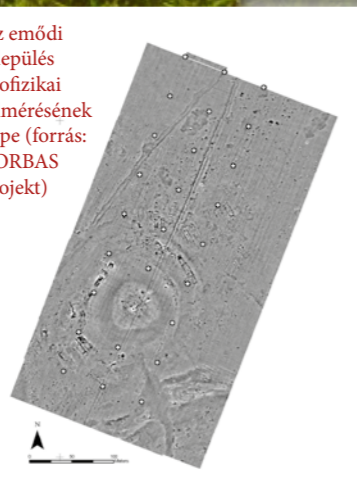
Ha madártávlatból nézzük a dél-borsodi síkság tell vagy tell jellegű településeit, megfigyelhetjük, hogy az egykor itt élt emberek a maitól eltérően alakították lakóhelyüket. A települések kör alakúak. Az egykori településekről készült légi felvételeken látszó világosszürke foltok az egykor intenzíven lakott zóna kémiai módon módosult talaját mutatják számunkra. A belső, kör alakú teret minden esetben egy nagy és széles árok veszi körül, mely akár 6 méter mély és 20 méter széles is lehetett – a légi felvételeken ezt sötét, gyűrű alakú sáv jelzi. Ezt egy hasonlóan intenzíven használt gyűrű veszi körül, ami több esetben lóhere alakúan tagolt. Néhány olyan példánk is van, ahol ezen a gyűrűn kívül koncentrikus kör alakban kisebb intenzívebb lakófoltok is kimutathatók.

A bronzkori települések terepbejárással, felszíni leletgyűjtéssel történő vizsgálata során azonban a világos, intenzív használatra

Tard-Tatárdomb lelőhely szisztematikus felszíni leletgyűjtése (fotó: P. Fischl Klára)

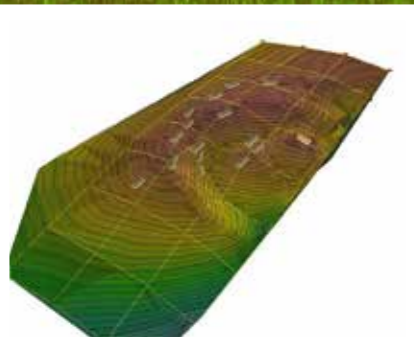

Az emódi település geofizikai felmérésének képe (forrás: BORBAS projekt)

A geofizika a Föld mérhető fizikai tulajdonságaival foglalkozó tudomány. A régészeti objektumok keletkezésük során megváltoztatják környezetük fizikai tulajdonságait, mely eltéréseket, anomáliákat műszeres vizsgálattal mérni lehet. A régészeti gyakorlatban a talaj elektromos, elektromágneses (radar) vagy mágneses tulajdonságait mérik. A mérések képpé alakított eredménye értékelhető a régészeti kutatásban.

A kognitív régészet a múlt gondolatvilágának anyagi maradványokból történő vizsgálatával foglalkozik. Elsősorban a ránk maradt szimbólumokként értelmezhető jelek széles tárháza alapján az egykori egyének és közösségek kognitív térképének rekonstrukciójával és megértésével foglalkozik.

Tard-Tatárdomb domborzatmodellje a geofizikai felmérés során azonosítható házak modellezésével (készítette: Honti Szabolcs)

A viski ház az ungvári skanzenben (forrás: karpataljalap.net)

Pálinkalepárló készülék rekonstrukciós rajza

utaló foltokon kívül is található nagy mennyiségű leletanyag. Ugyanezeknek a területeknek a geofizikai vizsgálatai pedig azt az eredményt hozták, hogy a világosszürke foltok területén házak álltak.

Az árkon belül 2 sorban 4-6 ház is volt, az árkon kívül pedig több esetben kimutatható volt 2 sornyi, hosszanti falával a kör ívéhez érintőlegesen kapcsolódó épület. Az épületekkel jellemezhető lakóterén kívül gödrök sokaságát jelezték a mágneses anomáliák. Vagyis az egykor itt élt emberek életüket egy többszörös, koncentrikus körszisztémához igazították.

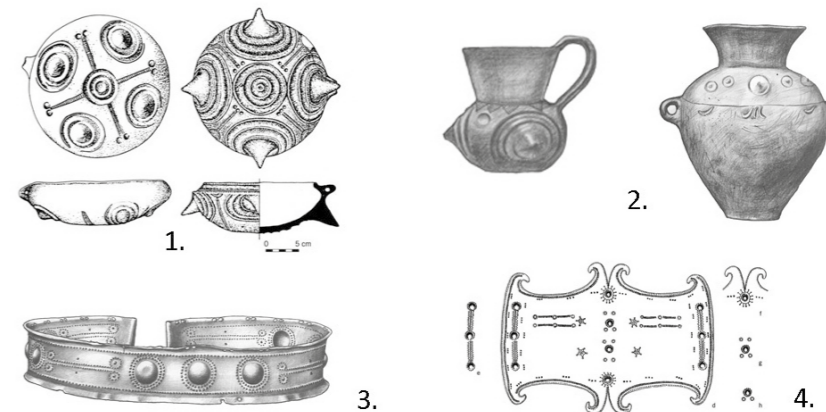
A házak 1 vagy 2 osztatú, agyaggal döngölt padlójú, paticsfalú épületek voltak a feltárások tanúságai szerint. A mai skanzenekben található népi építészet egyes emlékei ugyanilyen módon készültek. Szerencsés esetben az épületek belső berendezése is ránk marad. Így ismerjük a bronzkoriak hordozható tűzhelyeit, szűrőedényeit, tálalókészleteit, pálinkafőző edényeit, lószerszámait, játékaikat. Bár a bronzkorban járunk, ebben az időszakban még nem általános a bronz használata a háztartásokban. Többnyire ékszerek, kisebb török, rang- vagy presztízsjelző tárgyak készülnek bronzból, de a mindennapok szintjén a háztartási eszközök még kőből vannak.

A díszített kerámia, illetve néhány presztízsjelző tárgy vizsgálata során feltűnt, hogy azok díszítőmotívum-kincsében is megjelenik a kör, a koncentrikus kör, illetve annak egy spirális változata. Mivel az élet számos területén ragaszkodtak ehhez a formához: így tervezték meg a településeiket, így díszítették ruházatukat és fegyvereiket, a motívumnak – nagy valószínűség szerint – szimbolikus jelentése lehetett az egykor itt élt

emberek számára. Ez a jelentéstartalom nem biztos, hogy megfejtendő, a szimbólum ismétlődése az élet eltérő síkjain, különböző hordozóanyagokon azonban valószínűsíthető, hogy az egykori gondolkodásmód, világkép egyik igen fontos elemét sikerült azonosítanunk. 100-500 évvel későbbi példák alapján esetleg ez a koncentrikus kör minta akár a napot is jelentheti, de ebből az időszakból még nincs konkrét bizonyítékunk erre.

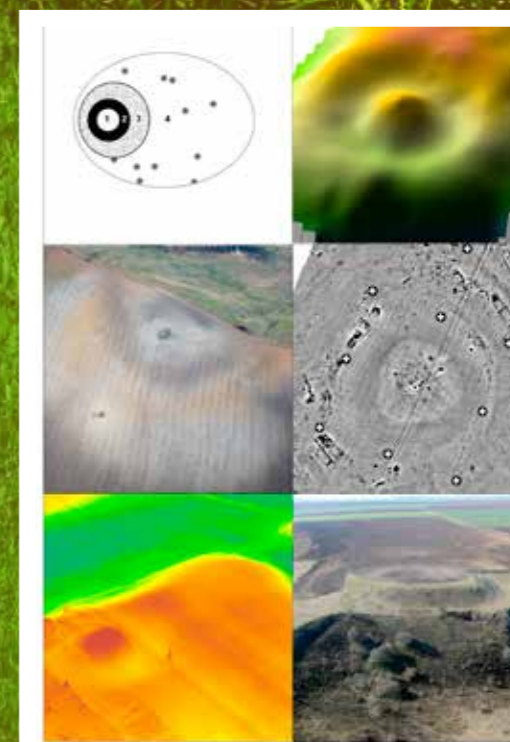
A település képeinek ilyen alakzatban történő kialakításához azonban már a település alapításakor meg kellett lennie az alaprajzi képnek az ott élő emberek fejében, az alapítási rítusok során feltehetően kijelölték az egyes övezetek helyét, és nagy idő- és energiabefektetéssel kialakították a belső zónahatárokat, többek között a nagy árkot. Sajnos jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk, hogy az árkon belüli és kívüli lakóövezet miben különbözött egymástól. Az előkerült régészeti leletanyag, illetve a házak mérete, építési módja és struktúrája azonos a két zónában. Kézenfekvőnek tűnhet a vezető réteg jól védhető belső lakóövezetként értelmezni ezen települések központját, ez azonban nem bizonyított. Az árkon belüli rész mérete a legtöbb esetben 0,5 hektár vagy annál kisebb terület, ahol az említett háztípusból általában csak 4-6 egymás mellett. Az árkok védelmi funkciója ellen szól, hogy a belőlük kitermelt földből nem építettek nagy sáncot, hanem elplanírozták azt az árok külső szélén. Az árkon kívüli területen épült meg azután a külső lakóöv. Az árkoknak tehát más funkciója is lehetett, nem feltétlenül csak a védelem.

Mindez azt mutatja, hogy a koncentrikus körös szerkezet alapvetően meghatározta a lakóhely kialakítását és a tárgyak díszítését. A bronzkori ember gondolkodásmódja szorosan kötődött ehhez a minden bizonnyal számára jelentéssel bíró képi elemhez. Mai észjárásunkkal nem tudjuk rekonstruálni azt a gondolati pályát, ami a bronzkoriak mindennapjait áthattotta, de e körös rendszerű települések rendszere a 21. század szemléléjét is nagyon megfogja.

Koncentrikus kör minta kerámia- és fémtárgyakon (készítette: P. Fischl Klára)

BORBAS projekt: Borsod Region Bronze Age Settlement. A Dél-borsodi-síkság és a Bükk hegylábi régió bronzkori településkutatásával foglalkozó nemzetközi projekt a Miskolci Egyetem, a Herman Ottó Múzeum és a Kölni Egyetem részvételével. www.bronzkor.hu.

A koncentrikus térforma a vizsgált mikrorégió különböző településein

A Schliemann által feltárt мүkénei „A” sírkőr

A „LEGSZERENCSEBB RÉGÉSZ”

PALUCH TIBOR – KUJÁNI YVETT

Heinrich Schliemann egész élete és benne Trója megtalálása különösen izgalmas történet. Az 1822-ben Németországban született alapvetően kereskedő Schliemann több mint 40 évig dédelgette gyerekkori álmát, hogy megtalálja Homérosz Trójáját. Az 1860-as évek közepére sikerült akkora vagyont gyűjtenie, hogy visszavonult az üzleti élettől, és minden energiáját ifjúkori álmának megvalósítására fordította, melynek 1868-ban fogott neki. Persze nem minden előzmény nélkül kezdett a munkába. A korabeli tudósok többsége úgy gondolta, hogy ha Trója egyáltalán létezett is valaha, akkor az a trójai síkság déli szélén álló mai Pinarbaşı falu helyén lehetett. Mindezt arra alapozták, hogy két forrás csörgedezett a közelében, amelyet ők azonosnak véltek az *Illiasz*ban szereplő Szkamandrosszal és Szimoeisszel. Schliemann, aki alaposan ismerte Homérosz írásait, nem győzte meg ez az elmélet. Érdeklődését az innen két és fél órányira lévő Hisarlik-domb keltette fel inkább, amelyen szemmel láthatóak voltak az egykori Új-Ilion falai, és alig egy órányira feküdt a tengerparttól.

„Agamemnon” maszkja. Arany halotti maszk a мүkénei „A” sírkőről. Kr. e. 16. század

Priamosz, eredeti néven Podarkész, az *Illiasz*ban Trója királya. A várost alapító Iliosz unokája és Laomedón legifjabb fia. Uralkodását annak köszönhetette, hogy Héраклész bosszúból, mert Laomedón nem fizette ki jutalmát, kifosztotta Tróját és megölte a király fiait. Podarkész leszámítva, aki ekkor vette fel a Priamosz, „szabadított” nevet.

Heinrich Schliemann portréja

Az ásatásokba a mindenféle régészeti képzettség nélküli Schliemann 1871 tavaszán vágott bele. Úgy vélte, hogy a homéroszi Trójának a domb alsó részén kell elhelyezkednie, ezért a rendelkezésére álló mintegy 100 munkással az elérni kívánt cél érdekében átvágta a felsőbb, feleslegesnek ítélt rétegeket. Itt érte azután az igazi meglepetés: a fenti romok alatt újabbak és újabbak kerültek elő. Az első ásatási szakaszban 1871–1873 között összesen 11 hónapot töltöttek feltárással. Ezek során Trója összesen hét építési fázisa került elő. A későbbiekben Schliemann még további három alkalommal vezetett ásatást Tróján. A második szezonra 1878–1879, a harmadikra 1882–1883, míg az utolsóra 1888–1890 között került sor. A harmadikon már részt vett Wilhelm Dörpfeld is, aki 1882-ben csatlakozott Schliemannhoz. Az utóbbi ásatási szezonok során a fentebbi hét rétegen kívül még további két réteg került elő. Schliemann tehát összesen kilenc főbb építési szakaszt tárt fel Trójának. De vajon melyik lehetett ezek közül a homéroszi Trója? Már az első ásatás során alulról a második és harmadik rétegben égési nyomokra, hatalmas bástyafalak maradványaira és egy rendkívül tágas kapu romjaira bukkant.

TRÓJA FELFEDEZŐJE – HEINRICH SCHLIEMANN ÉLETE

Biztos volt benne, hogy ezek a falak övezték egykoron Priamosz palotáját, és a kapu pedig a híres Szkaiai-kapu lehetett.

Ezt erősítette meg számára 1873 májusában egy több száz különféle tárgyból és arany ékszerekből álló leletegyüttes, az általa „Priamosz kincsének” nevezett tárgycsoport előkerülése is. A kincset görög származású felesége, Sophia segítségével Athénba csempészte, majd a következő évben publikálta is.

Arany karperec a Priamosz-kincsből. Kr. e. 2400–2300

A kincs soha nem látott gazdagságot sugallt: rézpajzs, réz tárolóedény, ezüstváza két arany fejjel, két arany- és egy elektroncsésze, 13 lándzsahegy, 14 rézbalta és még számos más egyéb ezüst- és réztárgy került elő. Schliemann egy pillanatig sem kételkedett benne, hogy Priamosz kincsét találta meg. Csak röviddel a halála előtt bizonyosodott be, köszönhetően a munkába bekapcsolódott Dörpfeld rétegtani módszereinek, hogy a kincs lelőhelye Trója II. rétege, amely mintegy 1000 évvel korábbi, mint a mondabeli Trójával azonosítható VI. vagy VII. réteg. Ma már tudjuk, nem kis részben a doraki kincs előkerülésének is köszönhetően, hogy a Trója II. rétegeből napvilágot látott kincs az Anatólia északnyugati részén a kora bronzkorban létező Yortan-kultúra hagyatéka volt.

Heinrich Schliemann fantáziáját azonban nemcsak Trója mozgatta meg, de a görögök *Illiasz*ból ismert fővezérének, Agamemnonnak, Mükéné urának palotája is. A város megtalálása ráadásul nem is ütközött számára különösebb nehézségekbe. Egyrészt Pauszaniász, az ókori görög geográfus Kr. u. 170 körül járt itt, és meg is hatá-

Arany szósos csésze a Priamosz-kincsből. Kr. e. 2400–2300

Klütaimnéztra Agamemnon felesége, Mükéné királynője. Apja Tündareosz, anyja pedig Léda – Spárta uralkodói voltak. Így Klütaimnéztra a Parisz trójai herceg által elrabolt Helené testvére volt. A Trójába induló seregek Aulisz kikötőjéből csak lánya, Iphigénia feláldozása után tudtak elindulni. A háború 10 éve alatt szerelmi viszonyba került a Mükénét eredetileg birtokló Tüesztész leszármazottjával, Aigiszthossal, akivel együtt tervelték ki a bosszút. A trójai háborúból győztesen hazatérő Agamemnon hozta magával a legszebbnek tartott és a jóslás képességével megáldott trójai hercegnőt, Kasszandrát, akinek az volt az átka – mivel visszautasította Apollón isten szerelmét –, hogy jóslatainak soha ne higgyenek. Így aztán hiába figyelmeztette Mükéné királyát a hazauton többször is, vele együtt őt is meggyilkolták. Akárcsak Eurümedont, Agamemnon fegyvernökét és többi társát.

Trója déli, az előtte elterülő síkságra és a tengerre néző kapuja, más néven Dardaniai- vagy Szkaiai-kapu. Az *Illiasz*ban egyértelműen mint a város főkapuja jelenik meg többször is. A trójai seregek ezen a kapun hagyják el a várost, illetve ennek tornyából nézi Priamosz a város falai előtt zajló küzdelmet.

rozta Mükéné fekvését, ráadásul a romok még a 19. században is láthatóak voltak. Sőt, nem is Schliemann volt az első ásató, hiszen 1841-ben Küriakisz Pittakisz görög régész már megtalálta a híres Oroszlánoskaput. Schliemann 1876-ban kezdett neki Mükéné feltárással, és a szerencse itt is mellé szegődött. Az Oroszlános-kapu közvetlen szomszédságában, már a falakon belül egy kettős, kör alakúan kialakított területre bukkant, amelynek széleit élükre állított kőlapok jelezték. A körön belül összesen hat, sziklába vájt, mély aknasírt bontott ki, mindegyikben két-három csontváz maradványaival. Ez lett a később „A”-val jelölt sírkőr.

Összesen 9 férfi, 8 nő és két gyermek csontjait szedték ki a sírokból, mindnyájan egyetlen uralkodódinasztiához tartoztak. Ezek az aknák családi sírhelyek voltak, melyeket minden újabb temetés alkalmával felnyitottak. A sírokból előkerült leletek alapján mérhetetlen gazdagság tárult Schliemann szeme elé. Halotti maszkok, fegyverek, arany és ezüst ivóedények, ékszerek, elefántcsont faragványok, alabástrom

A Priamosz-kincsben található arany fejdísz részlete

és féldrágakő. Schliemann meg volt győződve róla, hogy ezúttal a trójai háborúból hazatért, Klütaimnéztra és Agiszthosz által meggyilkolt Agamemnón, Kasszandra, Eurümedón és társai csontjait találta meg. Eredményeit hamarosan publikálta is.

Tróján és Mükénéen kívül Schliemann kutatott még Tüürinszben és Orchomenoszbán is. Nyugodt szívvel kijelenthető, hogy ő és a neves brit régész, Sir Arthur Evans munkássága alapozta meg a késő bronzkori Égeikum, illetve a minó-szi-mükénéi civilizáció kutatását. Egy legenda szerint az ősi krétai főváros, Knósszosz ásását is majdnem Schliemann kezdte el, de kezdetben sokallta az érte kért pénzösszeget, amelyet végül sikerült lealkudnia, majd a végső alkunál kiderült, hogy az eredeti 2500 olajfa helyett csak 888 maradt meg a földterületen a kitérés után, így Schliemann végül

1951 és 1954 között, mintegy 70 évvel Schliemann után, Papadimitriou és Mülonasz görög régészek a falakon kívül hasonló kör alakú sírkerületet („B”) találtak, az előzőekhez hasonló sírgödörrel. Itt összesen 24 sírt bontottak ki. Mint kiderült ez utóbbi sírkör volt a régebbi: a görögországi késő bronzkor elejét jelző mükénéi időszak kezdetére (szaknyelven a késő helladikus I korszakra) datálható, míg a Schliemann által megtalált „A” sírkörben fekvő elhunytakat valamikor ugyanennek a szakasznak a végén temették el. Mintegy 300 évvel a trójai háború időszakát megelőzően.

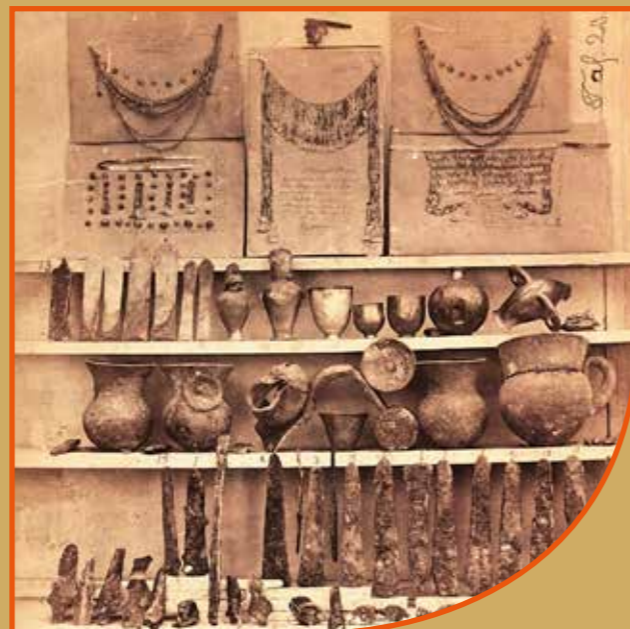
visszalépett a vásárlástól, és végül nem is ő kezdte meg ezen ugyancsak világhírű lelőhely ásását.

Schliemann munkája azonban nem lett volna teljes, ha nincs mellette segítőtje, majd munkájának folytatója, Wilhelm Dörpfeld. Dörpfeld eredetileg építésznek tanult, de miután végzett, rögtön Görögországba került ásatási asszisztensnek, és innen csatlakozott, alig 30 évesen, 1882-ben Schliemannhoz. Egészen 1890-ig, Schliemann haláláig segítőtje volt, majd 1893–1894-ben sokáig az utolsó ásatója is Trójának. Dörpfeldnek mint építésznek sokat köszönhet a régészet. Az egyik úttörője volt a rétegtani feltárásoknak és a régészeti feltárások precíz rajzos dokumentálásának is. Az 1893–1894-es, általa vezetett trójai feltárás tette fel a pontot a megelőző több mint 20 év kutatásaira. A Schliemann és Dörpfeld által

Sophia Schliemann a Priamosz-kincs arany fejdíszével 1874-ben

Az ún. Priamosz-kincs részlete egy 19. századi fényképen

A legnagyobb és leghíresebb tholosz (halomsír), a Panaitza-domb oldalába épített Atreusz-kincsház bejárata Mükénében

talált 9 fő települési réteg a később dokumentált alrétegekkel együtt alkotja ma is Trója rétegsorát a kora bronzkortól egészen a római korig. Dörpfeld a VI. rétegre teszi a Mükéné-kori várat, amely hatalmas erősség, a bástyák kerülete kb. 540 méter. Sokszor 5 méter vastag és 6 méter magas kőalapozáson téglalap alakúra faragott kövekből összerakott, kb. 2 méter vastag és 4-5 méter magas fal vette körbe a várat. Három oldalán három nagyobb és kisebb kaput, három óriási tornyot találtak. A kapuk közül a délkeletit, melyet nagy négyszögletes torony védett, a Dardaniai-kapuvál azonosította. Az egész vár területe kb. 20.000 m²-nyi volt, amely kicsi lehetett a Homérosz által leírt 10.000 fős lakosságnak, de egyáltalán nem biztos, hogy nem volt valamilyen alsóváros a falak aljában. A kerámia-

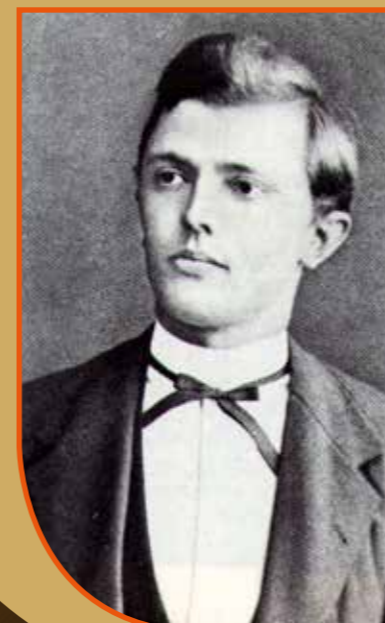
töredékek mindenesetre világosan tanúskodnak a Mükéné és Trója közötti kapcsolatokról (Kr. e. 1500–1000).

A világ az 1950-es években szerzett tudomást James Mellaart angol régésznek köszönhetően az ún. doraki kincsről. A leletgyűttes soha nem került múzeumba, arról csak Mellaart rajzaiból, feljegyzéseiből és elbeszéléseiből van tudomásunk, amelyeket pár nap alatt készített a törökországi Izmirben egy vonatút során megismert hölgynek köszönhetően. A kincs több egyedülálló nemesfém ékszert, szobrot stb. tartalmazott. Akkori értékét 240 millió német márkára tették, ami mai áron számolva körülbelül 3 milliárd euró. Mivel a kincs nem került elő, ezért Mellaartot a török hatóságok műkincscsempészettel gyanúsították, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Çatal Hüyük-i ásatási engedélyét visszavonják.

A Trójában és Görögország különböző szinterein a 19. század utolsó harmadában végzett feltárások csak a kezdetét jelentették egy addig ismeretlen világ kutatásának. Schliemann és Dörpfeld ablakot nyitottak egy szinte alig ismert időszakra, amelyet az azóta eltelt években további kutatók tártak szélesre, mind közelebb hozva a jelen emberéhez a csodálatos krétai-mükénéi civilizációt.

Wilhelm Dörpfeld, Schliemann munkájának folytatója

Arany nyaklánc a Priamosz-kincsből. Kr. e. 2400–2300

Temetkezési szokások a késő bronzkori Északkelet-Magyarországon

A HALÁL ÖRÖK

Guba Szilvia

26

„Az élet nem a halállal végződik” – írja Polcz Alaine. Sejtették és az élet természetes velejárójának tartották ezt eleink is, akik bonyolult szertartásokkal, szimbólumrendszerekkel és hiedelmek sokaságával kísérve igyekeztek elfogadhatóvá tenni a megmagyarázhatatlant. A bronzkori ember számára a közösség egy tagjának elvesztése ugyanolyan tragikus esemény volt, mint a modern társadalmakban élőknek. A tragédia pillanatában nehezen tudjuk felfogni, hogy az előbb még létező, vagyis lélegző és gondolkodó lény egyszerre hogyan válik mozdulatlan, hideg testté. A változás félelmet, feszültséget szül, amely azonban bizonyos szertartásokkal, a halottnak kijáró megkülönböztetett bánásmóddal feloldható.

A régészek számára a sírmezők vagy nekropoliszok („a halottak városa”) vizsgálata kifogyhatatlan tárházat biztosítják az egykor élt emberek hitvilága és világnézete megismerésének. Még konkrét magyarázatok és írott források hiányában is – főként analógiák, más korok vagy területek szokásaival összehasonlítva – gazdag információt szolgáltatnak. A temetkezési szokások és a halottal kapcsolatos teendők (pl. a halott mosdatása, balzsamozása, elhantolása) egy részének kialakulását elsősorban a gyakorlati szükség hozta létre, hiszen az élettelen test azonnal biológiai pusztulásnak indul. A halottnak kijáró különleges bánásmód, majd a halott elválasztása az élő közösségtől – vagyis maga a temetés – és annak szokásrendjének kialakulása, az adott rítus és temetkezési mód jól tükrözik egy kisebb vagy nagyobb közösség vallási elképzeléseit, ha úgy tetszik világnézetét.

A pilinyi kultúra egyik urnatípusa

A temetkezési szokások egyik legfontosabb eleme a halott eltemetésének módja, amely a mai napig egész Európában kétféle lehet: a halottakat egyszerűen elhantolják (csontvázas temetkezés) vagy a földbe helyezés előtt elhamvasztják. A középső bronzkor végén és a késő bronzkor elején (vagyis mintegy 3500 évvel ezelőtt) – néhány közösséget leszámítva – a Kárpát-medence nagy részén a halotthamvasztás szokása vált általánossá. Nyilván a két temetkezési mód hitvilágbeli eltérést is sugall, az egyik vagy másik rítus előtérbe kerülése pedig a hitvilág megváltozását is jelenti.

Északkelet-Magyarország késő bronzkori történetét egy viszonylag nagy területen kialakult (az Észak-Alföldtől Délkelet-Szlovákián át egészen Kis-Lengyelország területére is átnyúló), egységes szokásrendszerrel, szigorú temetkezési rítussal jellemezhető közösség formálta, melyet a névadó lelőhelye alapján nevezünk pilinyi kultúrának. Anyagi műveltsége, szellemi és régészeti öröksége a bronzkor záró fázisában, az úgynevezett Kyjatice-kultúra időszakában is tovább él, így nagy területen folyamatos gazdasági-társadalmi fejlődésnek vagyunk tanúi.

Az időszak kronológiai kereteit az egyetemes történelem ismert szereplőjéhez is köthetjük: vagyis kb. Ehnaton egyiptomi fáraó uralkodásától az etruszok megjelenéséig (Kr. e. 15. század – 9. század között). Ez időszak alatt számos nagy kiterjedésű, több ezer síros temetőt hoznak létre, melyek feltárása és a jelenségek értelmezése nemcsak sejtetni engedik az egykori temetkezési szokásokat, de azok egy részét pontosan rekonstruálni is tudjuk.

A halottak nyugalma biztosító temetők helyét gondosan választották ki, a hely kijelölésében pedig szerepet játszott a településtől való távolság, a sír-építmények kialakításához szükséges nyersanyagok közelsége, valamint számos egyéb olyan tényező, amely a hitvilágukat befolyásolta. (Gondoljunk csak arra a középkori

A halállal kapcsolatos szokások összefüggéseinek és társadalmi hátterének feltárásában úttörő munkát végzett Arnold van Gennep (1873–1957) holland-német származású etnográfus és folklorista, akinek máig ható *Átmeneti rítusok* című munkája 1909-ben jelent meg. Vélekedése szerint az élet három nagy fordulópontja, vagyis a születés, a házasság és a halál fogalmi körül koncentrálnak azok a rítusok, szövevényes cselekedetsorok, amelyek az egyént átsegítik ezeken az átmeneti időszakokon. Az egyik állapotból a másikba való átjutást segítik azok az átmeneti rítusoknak nevezett szokásformák, amelyek által pl. a született gyermeket a közösség befogadja (lásd a keresztényeknél a keresztelő), majd válik a házassággal a társadalom teljes jogú tagjává. A halál bekövetkeztével pedig az egyént elválasztják az élők közösségétől, a rítusok által megszabadítják őt a földi élet kötelekéből és segítik átlényegülését a temetési szertartással.

A pilinyi és a Kyjatice-kultúra elterjedési területén ma összesen több mint 160 temetőt, temetkezési helyet tartunk nyilván, amelyekből kb. 5300 egyedi sír vált ismertté. A legrégebben ismert temető Piliny határában került elő még a 19. század második felében. Nagy kiterjedésű temető ismert Nagybatonyból (976 sírral), valamint Salgótarján-Zagyvapálfalváról (kb. 1050 sír). A legnagyobb sírszámú temető ma a szlovákiai Radzovce (Ragyc) határában került elő, itt összesen 1334 sírt tártak fel.

27

Többes temetkezést tartalmazó urnasír edénymelléklettel

Többes temetkezést tartalmazó urnasír

keresztény szokásra, amikor a halottakat a templom körül, megszentelt földbe helyezték végső nyugalomra.) A temető területén belül, de legalábbis annak közvetlen környezetében alakították ki a halotti máglyát, ennek nyomai ritkán (általában átégett, nagyobb kiterjedésű felületként) régészeti feltárásokon is előkerülnek. Az ezek környezetéből vett archaeobotanikai minták vizsgálatai azt mutatták, hogy a máglya megépítéséhez magas fűtőértékű fát, főként tölgyet használtak.

A temetkezési szokások összetett és pontosan meghatározott, a közösség minden tagja által elfogadott és betartandó cselekvéssorokból állnak. Ezek egy részét egészen pontosan meg tudjuk határozni, egy részük igencsak elhalványul, míg bizonyos eseményeket egyáltalán nem ismerünk és kevés az esélye annak, hogy valaha is megismerjük. A régészeti feltárásokon azonban már csak a halotti szertartások utolsó mozzanatát, a sírba kerülés és a sír kialakításának eseményeit tudjuk rekonstruálni. Ugyanakkor a feltáráson rögzített megfigyelések, illetve a laboratóriumi környezetben végzett természettudományos vizsgálatok a halott előkészítésének lépéseire is következtetni engednek, bár kétségtelen, hogy ez az eseménysor értelmezhető a legkevésbé részleteiben.

A pilinyi kultúra egyik urnatípusa

A Kárpát-medencei késő bronzkor időszakához időben legközelebb álló írásos emlékünk a Homérosznak tulajdonított *Iliász* (keletkezése kb. Kr. e. 800). A mű több részlete tartalmaz utalást az egykori temetési szertartásokra, rituális tevékenységekre (pl. italáldozat, máglya eloltása borral). Egy hosszabb részlet a máglya építését és a halott, valamint áldozati állatok máglyán történő elhelyezését írja le:

„...már csak a máglyarakók rakták egymásra a fákat. És százláb magasán s ugyanoly szélesre emelték: majd szomorú szívvel tették tetemét tetejébe. Csámpáslábu barom, hizott kos hullt tömegestől ekkor a máglya előtt; megnyúzták, majd kiemelte hájukat és betakarta a büszke Akhilleusz véle egészen, az állatokat köribe magasítva. Mézzel, olajjal telt korsókat tett kerevetje mellé még, és négy meredeknyaku szép paripát is nagy sebesen máglyára rakott...”

(Homérosz: *Iliász*, XXIII. ének. Devecseri Gábor fordítása)

A halott temetés előtti előkészítését bizonyára számos olyan rituális cselekedet előzte meg, amely a túlvilági útra készítette fel az elhunytat. Megmosdatták, felöltöztették, a halotti urnákból előkerülő bronz ékszerek alapján pedig tudjuk, hogy felékszerezve, feltételezhetően több – sajnos a tűzben megsemmisült – személyes tárggyal égették el a máglyán. A tűz meggyújtása és a máglyán a lángok felcsapása elementáris erővel hatott a máglyát körbeállók érzékszerveire: a látvány maga, a szagok és a hangok komplex hatáselménye által a jelenlevők a halott átlénygülésének tanúivá váltak. Mindeközben a máglya és közvetlen környezete rituális térként – ma már rekonstruálhatatlan szertartások lefolytatására is lehetőséget biztosított.

Kísérleti régészeti kutatások azt is kiderítették, hogy egy keményfából megépített máglya teljes leégéséhez és rajta – kísérleti céllal – teljes állati tetemek elhamvasztásához mintegy 10–12 órára van szükség. A tűz erősségét gyúlékony, jól égő anyagokkal tudták szabályozni, pl. állati zsírral, olaj vagy gyanta tartalmú növényekkel (melyek egyúttal az égés közben keletkezett szagokat is közömbösíthették). A máglyán így 800–1000 °C fokot tudtak biztosítani, amely a csontok közepes-jó leégéséhez volt elegendő. Az antropológiai vizsgálat (főként a csontok színe, töredezettsége alapján) is ezt erősíti meg.

Urnasír állatsontmelléklettel

Köckeretes és kőpakolásos urnasír

A máglya leégése és a maradványok kihűlése után került sor a hamvak begyűjtésére. Az előre – és speciálisan erre az alkalomra gyártott – urnába a halott maradványai anatómiai sorrendben kerültek, vagyis az urna alsó részébe az alsó végtagok, majd a felsőtest maradványai, végül a koponyatöredékek. Bizonyos tárgyakat, amelyeket talán értékesebbnek gondoltak, vagy egész egyszerűen nem szerették volna, ha a máglyán megsemmisülnének (ilyenek például az aranyból készült drótékszerek), épen, égési nyomok nélkül helyezték az edényekbe. Az urnákat minden esetben lezárták: vagy egy laposabb kőlappal, vagy pedig egy másik edénnyel, általában egy tállal, mely szájjal lefelé került a hamvakra. Az urnát és egyéb kisebb-nagyobb edényeket az előre megásott és esetenként kövekkel kibélelt sírgödörbe állították. A sírokat betemették, sok esetben csak kis földhalommal, máskor kövekből többméteres átmérőjű halmot emeltek föléjük. A kövek használatával a sírokat is megjelölték, amiből arra következtetünk, hogy egyrészt fontos volt az adott sírok elkülönítése, másrészt a jelölések fontos szerepet játszhattak a halotti kultusz, az ősök tisztelésének ápolásában is.

Az urnába vagy az urnán kívül a sírgödörbe helyezett tárgyak között több esetben találunk állatsontmaradványt is. Az archaeozoológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy az urnába került állatsonttöredékek a

Még akkor is, ha egy bevett vallás (pl. a kereszténység, buddhizmus) pontosan rögzített túlvilágképe meghatározza számunkra, amit a halálról és halál utáni létről tudnunk kell, a halál misztériumát hiedelmek és babonák sokasága kíséri és táplálja. A 20. század első felének paraszti világban is számos olyan cselekmény kíséri a halál beálltát, amellyel a halott lelkének túlvilágra kísérését készítik elő, pl. kinyitják az ablakot, letakarják a tükröt, megállítják az órát, eloltják a tüzet stb. Minden egyes szokás sajátos szimbólumrendszerrel bírt, amely egy adott közösségre volt jellemző, pl. a harangszó vagy a koporsó színe elárulta a halott nemét és életkorát, valamint társadalmi helyzetét. Sajnos a hasonló, néprajzi leírásokból megismerhető rituális cselekedetekre, hiedelmekre, szokásokra vonatkozó igen gazdag adatokat az őskor időszakával foglalkozó régészek csak korlátozottan emelhetik be értelmezési lehetőségeik közé. Ugyanakkor e szokások rávilágítanak arra is, hogy a halállal kapcsolatos emberi viselkedés, attitűdök, érzelmi és társadalmi reakciók mennyire univerzálisak és időt állók.

máglyára helyezték és a halottal együtt elégett állat maradványai voltak, míg az edényeken kívül a sírgödör aljára helyezett csontok ételmellékletként szolgáltak. Bizonyítja ezt az a tény is, hogy az utóbbi esetekben általában húsosabb csontmaradványok kerülnek elő, így pl. marhalábszár, amelyet valószínűleg borbe vagy textilbe csomagolva helyeznek az edények mellé.

A bronzkori temetkezési szokások és rítusok számtalan idézhető példája közül most csupán egy kisebb, lehatárolható földrajzi terület és egy szűk időkeret szokásainak bemutatására vállalkoztunk. Az azonban e rövid leírásból is világosan látszik, hogy a temetkezési szokások rendkívül összetett, bonyolult hiedelemrendszerét, a különböző szimbolikájú eseménysorokat teljes egészében megérteni talán sosem fogjuk. Mégis, minden egyes sír vagy temető régészeti feltárása, a leletek különböző szempontú vizsgálata közelebb vihet bennünket a halált övező egyetemes, de kultúránként eltérő misztériumok megértéséhez.

Hamvakat tartalmazó edény agyagfedővel (Kyjatice-kultúra)

30

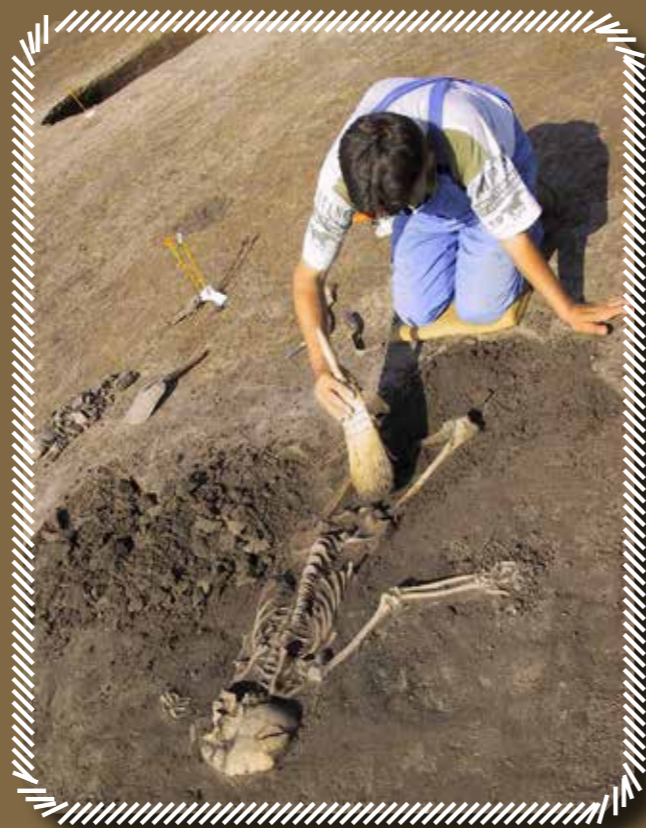
Vándorló testrészek

„élő” halottak

Különleges halottkezelési szokások
a késő bronzkori Kárpát-medencében

Király Ágnes

Körülbelül a Kr. e. 1500–1300 közé keltezhető időszakban a Kárpát-medencében is fel tűnnek a homéroszi eposzokat idéző, gazdag fegyverzettel eltemetett harcos férfiak monumentális temetkezései. A Csehországgal és Délnyugat-Szlovákiával határos Duna menti területeken, a Bakonyban és a Mecsekben, illetve szórványosan az Alföld területén is megtalálható halmokat a korai kutatás a késő bronzkor első felét meghatározó jelenségnek tartotta – olyannyira, hogy ezt a korszakot egyenesen **halomsíros időszakként** aposztrofálta.

Gödörben fekvő holttest feltárása Ludas-Varijú-dűlőn
(fotó: Dobó István Vármúzeum)

Kr. e. 1300 körül aztán az európai „trendekkel” párhuzamosan a Kárpát-medencében is szinte kizárólagossá vált a halotthamvasztás szokása. Az esetenként több száz urnasírból álló temetők nyomán ezt a periódust már urnamezős időszaknak nevezzük. Úgy tűnik, hogy a késő bronzkor második fele jelentős társadalmi változásokat is hozott. Az ipari léptéket öltő bronzművesség és az értékes nyersanyagok távolsági kereskedelme hozzájárult egy igen erős politikai és/vagy fegyveres elit felemelkedéséhez is. Feltételezhetően ehhez a vezető réteghez kötődnek a nehezen megközelíthető hegycsúcsokon és az Alföldön egyaránt hatalmas energiabefektetéssel épített erődítmények is. A több méter magas (földből, fából vagy kőből épített) falakkal és mély árkokkal körülvett „központokkal” egyidős nyílt színi és néhány épületből álló, eldugott zugokban található tanyaszerű települések nyomait is ismerjük.

Gödörbe „hajtogatott” robusztus férfitest Ludasról
(fotó: Dobó István Vármúzeum)

31

Középkorú nő zsuporított váza Ludasról. A holttest mellett egy nagy méretű, összetört tárolóedény darabjai, a hölgy koponyáján pedig égésnyomok láthatóak (fotó: Dobó István Vármúzeum)

A kisebb-nagyobb késő bronzkori települések lakói halottaikat rendszerint a településektől néhány száz méterre található, különálló temetőbe temették. A holttesteket máglyán elégették, a hamvakat urnákba gyűjtve vagy a sírgödörbe szórva, kerámiaedények, ételmellékletek és a halott ruházatához tartozó fémtárgyak kíséretében helyezték örök nyugalomra. Az Északi-középhegység területén élt úgynevezett Piliny-, majd Kyjatice-kultúra közösségeinek temetőiben az urnákat gyakran kőlapokból épített kamrákba helyezték, míg a dunántúli urnamezős kultúra sírkertjeiben a kerámiaedényeket általában egyszerű, kerek gödrökbe süllyesztették. Az Alföld keleti részén az úgynevezett Gáva-kultúra közösségei a jelenlegi ismereteink szerint különböző temetkezési szokásokat gyakoroltak, ám ezek nyomaira a régészeti feltárások során meglepően ritkán bukkanunk. Kis sírszámú, hamvasztásos és korhasztásos rítusú, halmos és sík temetőik a kultúra több tízezer négyzetkilométert lefedő elterjedési területén belül mindössze alig egy tucatnyi lelőhelyről ismertek.

Az 1990-es évek végén a hazánkban is megjelenő „autópálya-régészet” azonban alapjaiban változtatta meg a háromezer évvel ezelőtti Kárpát-medence közösségeiről korábban alkotott képünket. Az elmúlt húsz év talán leghátborzongatóbb felfedezései a késő bronzkori települések tárolóvermeiben és hulladékgyűjtőhelyeiben talált holttestek (vagy sokszor inkább csak testrészek). Csak Északkelet-Magyarországról ma már 25 különböző lelőhelyről nagyjából 150 ilyen objektumot ismerünk.

Felnőtt férfi és egy fiatal vaddisznó kettős sirja Pácín-Alharasztról (fotó: Herman Ottó Múzeum)

Hiába került elő azonban egyre több ilyen a Kr. e. 1300 és 800 közötti időszakból, a leletcsoport megjelenése anynyira változatos, hogy az egyes esetek között első ránézésre semmilyen összefüggés nem fedezhető fel. A holttestek egyesével vagy csoportosan, gondosan elhelyezve vagy ellenkezőleg: erősen bolygatott, sőt égett állapotban is a gödrökbe kerülhettek. Az antropológiai elemzések során kiderült, hogy a holttestek kezelésének módja nem függött sem az elhunytak nemétől, sem az életkorától. A települések objektumaiba „temettek” korfája a természetes populációkéhoz közelített, és – legalábbis a csontokon látható elváltozások hiányában – legtöbbször feltételezhetően természetes halállal halt meg.

Néhány késő bronzkori településen (pl. Ludason, Nyíregyháza-Oroson, Pácín-

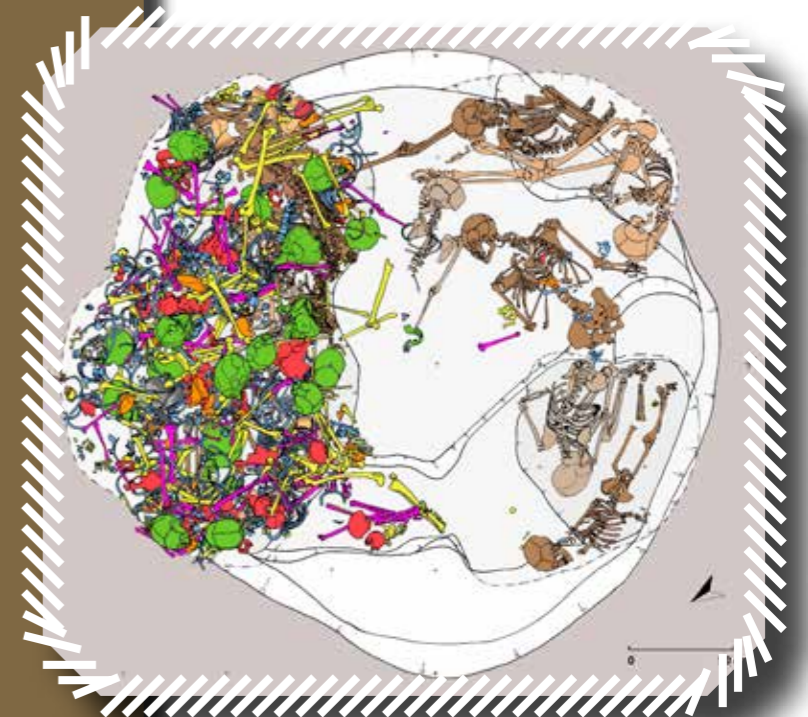
ban vagy Tiszabón) tucatszámra fordultak elő furcsa, természetellenes pózban fekvő holttestek, melyeket látszólag egyszerűen csak bedobtak a gödrökbe. Van ezeken kívül azonban jó néhány lelet (akár ugyanazon a lelőhelyen belül), amely azt sugallja, hogy a gödörben fekvő halottat nem csak sebtében földelték el, hanem talán valamilyen előre meghatározott szertartás szerint temették el. Az egyes testeket sokszor zsugorított vagy magzati pózba fektettek, melléjük a gödörbe egy-egy használati tárgyat: edényeket, őrlőköveket, szövöszéknehezékeket, apróbb bronz- vagy csonteszközöket is helyezhettek. A halottakat nagy ritkán egyszerű, bronzhuzalból készült hétköznapi ékszerek is díszíthették.

Előfordult, hogy az emberi vázak mellett egy-egy kutya, szarvasmarha, ló, kecske vagy vadkan teteme, koponyája, illetve egy-egy agancs is feküdt. Néhány elem kombinációjának feltűnő ismétlődése (pl. őrlőkövek és égetés nyomai, többes temetkezések és állati maradványok együttes előfordulása) azonban arra utal, hogy e különleges esetekben is létezhetett egyfajta, a halottakkal való bánásmódról alkotott kollektív képzet vagy szabályrendszer, valamint, hogy a települések gödreiben talált holttestek fontos szerepet tölthettek be a még élők rítusaiban.

A Pácín határában feltárt késő bronzkori településen összesen 12 igen gazdag urnasír és 6 gödörből előkerült „temetkezés” látott napvilágot. Az egyik ilyen objektumban egy fiatal, súlyos betegségekkel küzdő férfi zsugorított csontváza feküdt, akinek fejét az első 6 nyaki csigolyájával együtt eltávolították, és a medencéje mögé dobták. Az elhunyt vállai közé ezt követően egy kecske levágott koponyáját illesztették, a gödröt pedig betemették. A kegyetlen rituálét némi fantáziával akár büntetésként, akár tisztító szertartásként is értelmezhetnénk, ám az egyelőre rendelkezésre álló adatok csupán az ötleteléshez elegendők.

Kegyetlen rituáléről árulkodik az a pácini lelet is, amelyben a halott fejét eltávolították és egy kecske levágott koponyájával helyettesítették (fotó: Herman Ottó Múzeum)

Több mint 70 egyén maradványait tartalmazó „tömegsír” Pusztataskony határából. A korábban másutt eltemetett holttesteket kihantolták, majd egy hatalmas agyagnyerő gödörbe hordták össze (rajz: Sebők Katalin, Király Agnes, fotó: Tasi Diána)

A késő bronzkori telepeken talált bolygatott emberi maradványok többsége hosszú idő alatt, természetes úton bomlott el, a csontok felszínén semmilyen jel nem utalt szándékos darabolásra. A még anatómiai helyzetben lévő végtagok és már kiszáradt csontok gyakran csak hosszú évekkel az egyének halála után kerültek arra a helyre, ahol aztán a régészek feltárták őket.

Pusztataskony, Tiszabó és újabban Hódmezővásárhely határában több olyan késő bronzkor végi – kora vaskor eleji település is napvilágot látott, amely segíthet megérteni, mi is történt a gödrökben talált halottakkal. Mindhárom lelőhelyen több tucat ember maradványait (ép és már bomlásnak indult tetemeket, összefüggő testrészeket és csupasz csontokat) tartalmazó, hatalmas gödrök kerültek elő. A leletek aprólékos elemzésével sikerült kimutatni, hogy az objektumokba különböző időpontokban elhunyt és előzőleg földbe temetett egyének maradványai kerültek. A halottakat egy adott időpontban valamilyen ki-hantolták, majd egy helyre gyűjtötték. A még épségben lévő holttesteket szorosan a gödrök falához igazították, föléjük kerültek az eredeti sírokból származó földdel együtt belapátolt, részben felbomlott tetemek és a tiszta csontok.

Mindezeket összegezve egy újabb izgalmas részlet sejlik fel előttünk a késő bronzkor világáról. Minden jel arra utal, hogy az ekkoriban élt közösségek temetkezési szokásai nem korlátozódtak a halottak elhamvasztására és urnasírba temetésére. Gyanítható, hogy a települések objektumaiban ta-

lált, különböző állapotú emberi maradványok valamilyen hosszadalmas temetkezési rítus emlékei. Lehetséges, hogy az élők egyes rítusaiban a halottak fizikai maradványai kitüntetett szerepet is kaptak, és a hétköznapi élettérben elhelyezve különböző szertartásokhoz kapcsolódhattak. Bár még igen messze vagyunk a rejtély teljes megoldásától, idővel talán esélyünk nyílik jobban megérteni, mi minden történhetett a késő bronzkor halottaival, mielőtt és miután fizikai testük az enyészeté lett.

Csányi Marietta – Tárnoki Judit

Város a felszín alatt

Túrkeve-Terehalom bronzkori telljének kutatása

A kora bronzkori rétegek metszete: padlószélek és a közöttük lévő utca

CS aknem negyven éve annak, hogy régész kollégánk, Makkay János, az MTA Régészeti Intézetének nemzetközi hírű munkatársa, a Békés megyei régészeti topográfia munkálatai közben felfedezte a korábban régész által nem kutatott bronzkori tellt, a túrkevei Terehalmot, és a szolnoki múzeumba látogatva felhívta rá a figyelmünket.

Szép tavaszi idő volt, amikor először a helyszínre értünk, gyönyörű látvány fogadott bennünket. A környezetben világosan kirajzolódott a bronzkori település szerkezete: az impozáns méretű, mintegy 10 méter relatív magasságú halom az egykori „város” központi magja volt, melyet erődítés vett körül. A betemetődött erődítésárok vonalát a halom lábánál körben ma is meglévő mélyedés eltérő növényzete jelezte. Az árkon túl, az úgynevezett külső telep jelenségei látszódtak. Mind a külső telepen a szántásban, mind a központi „vár” részen igen nagy mennyiségű bronzkori kerámia hevert a földön.

Mindezen intenzív telepjelenségek ellenére Túrkeve-Terehalom korábban valahogy elkerülte a régészek figyelmét, s bár kíváncsiskodók, kincskeresők újra meg újra ásót ragadtak, mégis, amikor a feltárást elkezdtük, a domb lenyűgözően érintetlennek látszott. Ásatási szelvényünket a tell fennsíkjának legmagasabb részén, a háromszögelési ponthoz közel jelöltük ki. Innen indultunk le a mélybe, rétegről rétegre, mind korábbi és korábbi időkbe jutva ezáltal.

Tell telep a magasból

Tíz ásatási idényben, 1985–1995 között egy 10x10 méteres szelvényben értünk le a tell aljáig, a bronzkor előtti őshumuszig, csaknem 6 méteres mélységben. Összesen végül 11 települési szintet bontottunk ki. Nem az első tel-lásatásunk volt, mégis úgy éreztük, hogy a tetejétől az aljáig a bronzkori csodák városában járunk. Nem mesés kincseket, Priamosz aranyát találtuk meg, hanem leégett és összedőlt lakóházakat, a romok alá temetett teljes háztartással, a „családi étkezés” összetört, de rekonstruálható darabjaival, rejtélyes agyagépítményekkel, a korabeli falu vagy inkább város mindennapi életének szinte érintetlen tárgyi emlékeivel. A kisázsiai „rokantól”, Trója telljétől a miénket (a leletanyagon kívül természetesen) elsősorban a helyi földrajzi környezetnek megfelelő háztípusok és – kő hiányában – az eltérő építőanyag különbözteti meg. Az épületek Túrkeven északkelet–dél nyugati hossztenge-lyűek voltak, döngölt agyagpadlós, cölöp/karó szerkezetes, agyaggal betapasztott falú, nyeregteretű házak.

Az ásatás adatai alapján a telep teljes rétegsora a bronzkorból származik, élettartama a Kr. e. 2000–1600 közti időszakra tehető. A telep alapítása a kora bronzkorban történt, ezt

Padlóra borult polc a 2. szint 1. házában

a korai időszakot képviseli a 11–10–9–8–7–6. települési szint, az úgynevezett ottományi kultúra leletanyagával. A középső bronzkorra keltezhető az 5–4–3–2/A. települési szint, az úgynevezett gyulavarsándi kultúra leletanyagával, és a középső bronzkor végi, úgynevezett koszideri időszakot pedig a 2–1. települési szint reprezentálja a kései gyulavarsándi kultúra (Túrkeve-fázis) leletanyagával.

A koszideri időszak első felében (a Kr. e. 1700-as évek elején) élte a város a virágkorát. A 2. települési szinten feltárt, 11,6x6 méter alapterületű, konyhából és deszkapadlóval burkolt „szobából” álló lakóház a bronzkori építőművészet páratlan alkotása; a benne talált, gyönyörűen megformázott és díszített kerámiatárgyak pedig a korabeli fazekasság utolérhetetlen remekei. Az épület tűzvész áldozatául esett, lakói nem tudták vagy nem akarták háztartásukat a lángok közül kimenekíteni, s így az a maga teljességében szemünk elé tárulhatott. A házat páncél keménységű, 40–50 cm vastag omladékréteg fedte, mely konzerválta a ház berendezését, s a háztartás valamennyi edényét. Az edények egytől egyig a „konyhában” kerültek elő, köztük kiemelkedő a 34 díszes darabból álló, ünnepi lakomákra tartogatott étkezéslet.

A települési szintek számozása megfelel az ásatás felülről lefelé történő haladási irányának.

A 6. szint kézi bontása

Tűzvész nyomait azonban nemcsak a 2. szint feltárasakor tapasztaltuk. A 11 települési szint közül nyolc esetben a házak tűzben semmisültek meg. Mivel emberi maradványokat, elégett áldozatokat sem itt, sem más telleken nem találtunk, az időről időre fellángoló tüzet ezért nem véletlen balesetnek, hanem szándékos rituális cselekedetnek tekinthetjük.

Az ásatásokkal egyidejűleg végzett talajfúrások, valamint a geofizikai felmérések alátámasztották, hogy a halmot erősítéssárok vette körül. A mérések azonban azt is kimutatták, hogy a központi domb területének nagy része, amely egy kb. 50x80 méteres folt volt, zsúfolásig be volt építve. De azt, hogy egy időben/időszakban volt-e ilyen sűrűn lakott, avagy több száz éves fennállása alatt mindvégig, csak régészeti feltárással lehetett kideríteni.

Az ásatás alapján arra lehetett végül következtetni, hogy a műszeres felmérések által kimutatott házsűrűség a telep teljes idő-

A 2. szint 1. ház padlója

Díszedények a 2. szint 1. házából

A 10. szint képe

tartamára érvényes volt. A rétegről rétegre haladó feltárás alapján tanúi lehettünk a telep rendszeres megújulásának, rekonstruálhattuk, hogy miképp is épültek fel időről időre az új házak a régiek romjain. Szorosan egymás mellett (50–80 cm széles sáktorokkal elválasztva), sakktablaszerű elrendezésben sorakoztak a házak a telep korai időszakában, valamivel később kissé távolabb helyezkedtek el egymástól (1,5–2 méter széles utcákkal) a felsőbb szintekben, de az esetek többségében újra meg újra ugyanazon a helyen épültek újjá. A házsűrűség a legalsó, 11. szintben még eltér a későbbiekétől: itt csak egyetlen épület részlete került elő, talán a kis létszámú „elő-őr” által emelt kevés lakóházak egyike.

A 10. szint ásatási felszínrajza

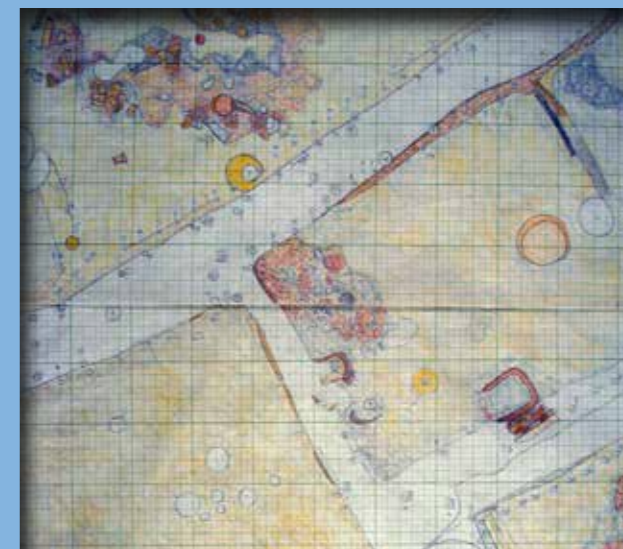

A 7. szint képe

A „vár” ilyen fokú beépítettségében, szigorú szabályosságában a maximális helykihasználásra való törekvés tükröződik, azaz a nyilvánvaló céllal, hogy e sáncárokrendszerrel védett magaslattal a lehető legtöbb ember befogadására legyen alkalmas. Ez a tény egyúttal azt is valószínűsíti, hogy az erősítés a telep alapítását követően hamarosan – illetve azzal egy időben – elkészült. Erre a következtetésre éppen a házsűrűség alapján jutottunk – mi más indokolná egyébként ezt a zsúfoltságot.

A tell rétegsorának kutatása után kilenc évvel, 2004-ben, lehetőségünk nyílt a sáncárok részleges átvágására, s ezzel bizonyítást nyert az erősítésnek a telep alapításával egyidejű kiépítése. Ezzel a védelmi óvintézkedéssel együtt járt azonban, hogy a házakkal beépíthető területet a továbbiakban nem lehetett bővíteni, a „város” beosztását tehát előre meg kellett tervezni – nem kezdhetett ki-ki házat építeni, éppen ott, ahol a kedve tartotta. Az itt élt közösség szervezettségét a településtervezés szükségessége kétségtelenné teszi, de nem kevesebb irányítást feltételez a 4 méter mély, s mintegy 8 méter széles sáncárok kiásásával járó földmunka megszervezése vagy a telep életében mindvégig működő, vízzel teli sáncárok karbantartása.

Tálak a 2. szint 1. házából

A 7. szint ásatási felszínrajza

A sáncátvágás a település sorsáról is fontos tényeket tárt napvilágra. Az egyik már említett bizonyíték a védmű építésének idejére utal, a másik a település végnapjait idézi: a sáncárok betöltésének rétegződést nem mutató, homogén szerkezete arról árulkodik, hogy az egyébként működése közben vízzel teli árok nem évek-évtizedek alatt folyamatosan, lassan töltődött fel, hanem egyetlen alkalommal és valószínűleg szándékos betemetés következtében. Mivel a legfelső települési szint nem tűzvészben pusztult el, a nyomok arra utalnak, hogy a telep lakói, a sáncárok betemetése után békében(?) elvonultak.

Három és fél évezrede már, hogy a mai Túrkeve határában egykor virágzó bronzkori települést elhagyták lakói. Írásos emlékek híján csak találgatjuk, miért kellett egyik napról a másikra búcsút mondaniuk annak a városnak, melyet több száz éven át otthonuknak tekintettek. Ellenséges erők kényszerítésére? A környező termőföld kimerülése miatt? Az erdőégetések nyomán pusztasággá vált környék miatt? Mert a közelben végképp elfogyott az építő- és tüzelőanyag? Nem tudjuk pontosan, de még keressük a választ!

Egy aranyos viselet a „Varázshegyről”

ILON GÁBOR

38

A késő bronzkori urnamezős kultúra emlékei a velemi Szent Vid-hegyről (Vas megye)

Az Alpok keleti nyúlványát jelentő velemi Szent Vid-hegy szűkebb környezetét ma már elég jól ismerjük. Itt, a Gyöngyös-patak völgyét követő, úgynevezett borostyánkőúttól nem túl távoli, arra jó rálátást biztosító hegyen számos kincs került elő az elmúlt századokban. Számbavételükre és azonosításukra ez ideáig többen is kísérletet tettek. A valódi és véglegeshez közeli megoldás – véleményem szerint – azonban még várat magára. E régészeti leletek egy része ugyanis röviddel megtalálásukat követően „újrahasznosításra”, azaz beolvasztásra került vagy elkallódott, másik részük pedig magángyűjteményekbe (így Széchenyi Rezső vagy Miske Kálmán gyűjteményeibe) vagy külföldi közgyűjteményekbe (Graz, Bécs) vándorolt. Csak kisebb részük került a szombathelyi székhelyű, hajdani Vasvármegyei Múzeumba, amelynek jogutódja a mai Savaria Múzeum, de jutott néhány tárgy a Magyar Nemzeti Múzeumba is közülük.

Az I. pár egyik gömbszelete (fotó: Tárczy Tamás)

A Szent Vid-hegy templomával és teraszaival Velem község határában (fotó: Ilon Gábor)

A diadém és a gömbszeletek (fotó: Tárczy Tamás)

39

A Szent Vid-hegy a régészettudomány inventáriumába Rómer Flórisnak (1815–1889), a magyar régészet „alapító atyjának” a jóvoltából került be. 1869-ben egy római kori vízvezeték agyagcsöveit gyűjtötte össze elsőként a hegyen, de a lelőhely kutatástörténetének igazi kezdeményezője és meghatározó alakja, valamint a nemzetközi szaktudománnyal történő megismertetője vitathatatlanul báró Miske Kálmán volt. A hegy régészeti emlékeiről az 1890-es évek első felében Miskének már bizonyosan tudomása volt. Egy írásából arról értesülünk, hogy egy velemi parasztszöny volt a fő informátora: „a rendszeren vaját a házhoz szállító Kápillér Györgyné velemi lakos meglátván (Miske gyűjteményének vitrinbe helyezett bronzait – a szerző megjegyzése) elárulta, hogy felső szomszédja, szigeti Molnár Mihály szokott ilyeneket a községben gyűjteni és hogy azok a Szent Vid-ről kerülnek ki. Ez 1896. április hó 12-én történt. Ez évnek május hó végén találta földforgatás alkalmával egy nagyobb edényben Bóna János velemi lakos a [...] nagy bronzleletet...” Ezt a rendkívüli bronzkori leletegyüttest Kárpáti Kelemen, a Vasvármegyei Kultúregyesület elnöke, a Vasvármegyei Múzeum későbbi első igazgatója szerezte meg a létesítendő szombathelyi múzeum számára, további részeit pedig a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint épp Miske Kálmán vásárolta meg.

Miske civilizált úriemberként, vagy csak óvatos és más, esetleges vevőkre féltékeny amatőr gyűjtőként – hiszen ekkor még a szombathelyi múzeum mai épülete sem állt, sőt ő maga is csak 1908-tól lesz a Régiség Tár őre – Bónya nevének csak a monogramját (B. J.) közli az *Archeológiai Értesítő* hasábjain.

A velemi asszony elbeszélését követően a megtaláló Bónya/Bónya (és nem Bóna, ahogy Miske az előbbi idézetben nevezte) nyilván jó üzletet látott abban, hogy – a falusi gondolkodásmódban csodabogárnak számító – báró Miskének bronzokat adjon el. Az események alakulásáról 1896 májusában így tudósít Miske: „Folyó hó 18-án bejött B. J. velemi lakos eladásra hozván magával agyag edényeket s több sarló, kés s tekercs töredéket, melynek megvétele után azon hírrel örvendeztetett meg, hogy otthon még nagyobb ép darabjai vannak.” Ugyanakkor a műgyűjtő, gróf Széchenyi Rezső és a saját költségén Miske, Kárpáti Kelemennel együttműködésben, már 1896-ban – mai fogalommal élve – hitelesítő feltárást végeztek a több száz darabból álló úgynevezett I. számú kincs talárlási helyén. Sajnos eredménytelenül. 1898 júliusában történt az első államsegélyből finanszírozott feltárás, amelyet ismételt Kárpáti és Miske vezetett.

A fejék hossza kiterítve: 403 mm, legnagyobb magassága: 97 mm. A fólia vastagsága: 0,41–0,6 mm. Legnagyobb átmérője az új restaurálást követő nyugalmi helyzetében: 193 mm. Súlya: 23,09 g. A hiányos, ezért ma kiegészített gömbszelet-fóliák átmérője 56 mm, peremüket bronzdróton aranyspirál díszíti. Restaurálás előtti súlyuk: 3,16 – 1,50 – 2,05 – 2,46 g. A fóliák súlyadatai az európai bronzkor hipotetikus értékmérő standardjaiba illeszkednek.

A különböző forrásokból támasztott kutatások végül egészen 1929-ig folytatódtak.

Miske a lelőhely jelentőségét jól látva és féltve azt a Trianon utáni Magyarország ércéhségétől, korát évtizedekkel megelőzve 1923 októberében Vas me-

gye al- és főispánjának azt javasolja, hogy a hegyet és annak 1–3 kilométeres körzetét nyilvánítsák „tiltott területté”, azaz mai kifejezéssel élve: védetté. Javasolata szerint ebben a zónában csak a földművelés folytatódhassék, és mindennemű kutatást csak a Vasvármegyei Múzeum végez-

1901-től Miske irányításával történtek az ásatások, minden évben több-kevesebb napon, sőt héten át. 1902–1903-ban Török Aurél antropológus, budapesti egyetemi tanár volt Miske munkatársa, akivel a hegy hun kori temetkezéseit egy bécsi szaklapban szinte azonnal közre is adták. Több ásatási kampányban volt munkatárs a soproni Bella Lajos is, aki 1922-ben már mint a Magyar Nemzeti Múzeum megbízottja volt jelen.

A diadém (fotó: Tárczy Tamás)

hessen. A régészeti örökségvédelmet megvalósító miniszteri rendelet azonban végül csak az 1960-as évek végén született meg, és csupán magára a hegyre korlátozódott.

Miske feltárásainak nemzetközileg is leghíresebbé vált eredménye egy díszruha darabjaiból álló bronzkori aranykincs-cseregélyes volt. Ezt az 1896-ban kincskeresők által kiásott, több száz darabból álló I. bronzkincs közelében, az 1929. szeptember 5. előtti napokban találták. Hajdani tulajdonosa a Szent Vid-forrástól északra, egy felállított, hegyes kő alá rejtette el. Ma már jól tudjuk, hogy a nedves környezet, a folyóvíz, avagy a forrás közelsége az európai bronzkor emberének is kedvelt, általánosan használt, s a tájban megkülönböztetett helyzetű, a feltételezett áldozat

Rómer Flóris

A gömbszeletek 7 db, központi koncentrikus köre, illetve a diadém oromzatán látható ugyanennyi beponcolt kör talán a Fiastyúk csillagképet jeleníti meg. Ez pedig a paraszti társadalmakban a földműves munkával töltendő év kezdetét és végét, azaz összesen 221 napot jelent. A töredékes peremű diadém azonban már csak 119 db koncentrikus kör számolható meg.

Az ötvös által használt poncolók méretadatai és az anyagvizsgálat alapján úgy gondolom, hogy az aranyfóliák egy műhelyben és akár helyben is készülhettek a Kr. e. 12. század végén. Miután ilyen stílusú aranytárgyak a mai Spanyolországtól Skandinávián és Németországon át a Kárpát-medencéig széles körben megtalálhatók, megállapítható, hogy a bronzkori Európa legfelső társadalmi rétegének elitjét a hatalmat, erőt és gazdagságot jelképező exkluzív áruk (pl. réz, arany, ezüst, borostyán, valamint a só) kereskedelmének monopolizálása, az egységesített súly- és értékmérő rendszer, az aranyfóliával bevont viseleti és rangjelző együttesek és aranyfólia bevonatos, reprezentációs célú edények jellemzik, amelyeken gyakorta ugyanaz a szimbólumrendszer jelenik meg.

Ezek után nem csoda, hogy a régészettudománynak máig kedvelt célpontja e titokzatos hegy. 1972-ben Károlyi Mária, a Savaria Múzeum ma már nyugalmazott régésze „vette fel újra a régészeti kutatás fonálát”. Eredményeit 1985-ben publikálta. 1973 és 1986 között a Savaria Múzeum igazgató-régésze, Bándi Gábor (1939–1988) és Fekete Mária régész vezetésével zajlottak ugyanitt ásatások. Az 1989–1993-ban Szabó Miklós akadémikus nevével fémjelezhető francia-

magyar kutatások elsősorban a hegy kelta korának megismerését célozták, de a késő bronz- és koravaskor emlékeit is feltárták. Projektjük eredményeit nagyon gyorsan és alapos feldolgozásokban közzétették.

Sajnálatos, hogy a Miske- és a Bándi-Fekete-ásatások szinte teljes leletanyaga máig publikálatlan. Tehát bőven van még tennivalónk e „Varázshegy” további titkainak feltárása kapcsán!

○○○

bemutatására alkalmasnak talált helyszíne volt. A kincs tehát nem véletlenül került itt a földre! Az aranyos díszruha tulajdonosa nagy valószínűséggel a hegyet és környékét, beleértve az egyik, európai jelentőségű kereskedelmi bonyolító utat is ellenőrző uralkodócsalád egyik hölgy tagja lehetett. Az eredetileg bronzlemez (réz – ón – ólom) hordozóra montírozott fejdísz (azaz diadémot) elrejtői több lapra hajtogatták. E lapok közé dugták a négy, eredetileg gömbszelet alakú, aranyfóliával bevont, kerek, de összepréselt bronzlemezt. Mindezeket pedig egy ma 66 darabban található, de eredetileg talán melldíszként funkcionáló aranszál spiráljaival tekerkeszték össze.

A diadémot 1943-ban Mozsolics Amália, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze restauráltatta, akinek 1950-ben, Svájcban jelent meg német nyelvű könyve az aranykincsről. A teljes kincset 2004–2006-ban már e sorok szerzője restauráltatta. Ekkor anyagvizsgálata is megtörtént. Eszerint a diadém és a három gömbszelet, valamint egy spiráltöredék összetétele ≈ 79–82% arany, ≈ 15–18% ezüst és ≈ 2–3% réz. Miután ónt (Sn) ez a vizsgálat nem mutatott ki, így a felhasznált arany eredetének (mosott vagy bányászott?) kérdése továbbra is nyitott maradt.

Az I. pár másik gömbszelete (fotó: Takács Tibor)

A hajdúsámsoni

bronzkincs

Va-
lószínűleg kevesen
tudják, hogy az idehaza a Munká-
csy-trilógia sorsával összeforrt debreceni
Déri Múzeum nevét nem elsősorban a három
óriási festmény miatt ismerik a világban, hanem a
több mint 100 éve, 1907. november 3-án, négy hajdú-
hadházi földműves által megtalált világhírű hajdúsám-
soni bronzkori fegyverleletnek köszönhetően. A 12 db
bronzbaltából és egy, a markolattal egybeöntött, gaz-
dagon díszített bronzkardból álló, a középső bronz-
kor második felére (kb. Kr. e. 1650–1600 körül)
keltezhető kivételes leletegyüttes bemu-
tatásával talán javíthatunk ezen az
egyoldalú képen.

DANI JÁNOS

A hajdúsámsoni bronzkincs
egyik baltájának részlete,
napszimbólum a nyéllyuk körül
(fotó: Jurás Ákos, Déri Múzeum)

A Mester, a Főnök és a többiek

Előállításának és elrejtésének
ideje mellett talán az első kérdés,
ami a leletegyüttessel kapcsolat-
ban felmerülhet, hogy kik lehet-
tek azok, akik e tárgyakat készí-
tették, használták, illetve földbe
helyezték. A fegyveregyüttes kivé-
telesen gazdagon díszített három
baltája és az unikális bronzkard
egy olyan bronzműves mester-
re utal, aki nemcsak egyszerűen
ismerte a bronzöntés és a fém-
megmunkálás tudományának
minden korabeli csínját, de hal-
latlan pontosságáról és rend-
kívüli művészi képességeiről
is tanúskodik. Olyan ötvös és
bronzkovács egy személyben,
aki kimagasló tudása miatt a
korszak nagyhatalmú főnö-
keinek egyedi megrendelé-
sére készíthette a sámsoni
kincsből és néhány más
rokon leletegyüttesből
(Apa, Téglás, Dunavecse,
Fajsz, Topcsino, Nagyvá-
rad, Vajska stb.) ismert
különösen szépen dí-
szített bronzfegyvere-
ket, főleg kardokat és
baltákat.

A sámsoni bronz-
kardot is egy olyan
főnök birtokolhatta,
akinek kiemelkedő
gazdagságát, erejét
és hatalmát ez az
egykor aranylón
ragyogó presztíz-
s-tárgy szimboli-
zálhatta. A kard
nemespatinával
borítva, kitűnő ál-
lapotban került
elő (nincsenek a
pengén másik éles
tárgy okozta ütés-
ből vagy vágásból
eredő komoly sérü-
lések, csorbulások),

és olyan gazdagon díszített, hogy csak-
nem biztos, hogy soha nem használták
igazi harcban. A 12 csákányt 3
különböző típusba sorolhatjuk. Az
úgynevezett nyéllyukas, egyélű
csákányokból összesen 8 dara-
bot tartalmaz az együttes (öt dí-
szítetlen és három dudorokkal
díszített változat), ezek közül
több példány élén jelentős sé-
rülések láthatók, mely inten-
zív használatra utal. A három
úgynevezett nyakkorongos
balta közül egy díszítetlen,
kettő viszont a kardhoz hason-
lóan geometrikus és organi-
kus motívumokkal gazdagon
díszített. És végül egy külön-
leges kétélű, úgynevezett
Kírténov-típusú, szintén gaz-
dagon díszített harci balta is
a leletegyütteshez tartozik.

A bronzkincs tehát min-
dennapi használatra szánt
és különlegesen díszített
presztízsfegyverek cso-
portjából áll. A 12 balta
talán a főnök vezetése
alatt álló, öt védő és
szolgáló, bronzfegy-
verekkel felszerelt
harcosok csoportját
jelképezheti.

A harcosok és
hősök kultuszá-
hoz szervesen
hozzátartozott
a különleges,
egyedi fegyverek
kultusza is. Bár az
első kardok már
Kr. e. 3000 körül
megjelentek Ana-
tóliában (Arslante-
pe, „Royal tomb”),
Európában az első
bronzkardok csak
a középső bronzkor
időszakában, Kr.
e. 1650–1600 kö-
rül készülhettek, a
Nyugat-erdélyi–Fel-
ső-Tisza-vidéki fém-

Hullámmotívumból kiváló halábrázolás
a hajdúsámsoni bronzkard pengéjén
(fotó: Jurás Ákos, Déri Múzeum)

műves központokban. A legkorábbi példányok, mint a hajdúsámsoni vagy az apai bronzkard is, a pengét a markolattal egybeöntött változatban készítették. Kicsit később, amint ezt a téglási kard is mutatja, a külön öntött markolatot szegecsekkel erősítették a pengéhez. Ezek a korai bronzkardok csodás díszítésük, illetve nyersanyaguk miatt hatalmas értéket képviseltek a maguk korában, és ennek megfelelően óriási presztízst jelentett birtoklásuk. Kultikus jelentőségükre utalhat (és így valószínűleg nem is véletlen), hogy szinte kivétel nélkül valamennyi korai bronzkard vízbe (folyókba) vagy földbe rejtett áldozati együttesek részeként került elő; tehát feltehetően elsődleges használatukat követően, különös szertartások kíséretében ajánlhatták fel ezeket a kardokat az istenek, a természetfeletti erők vagy mitikus hősök kultuszának részeként. Az elsőként a középső bronzkorban (Kr. e. 17. században) megjelenő fegyver- és kardkultusz ettől kezdve egészen a középkor végéig jelen van az európai kultúrában, melynek egyik legszébb példája az Arthur-mondakörből jól ismert csodakard, az *Excalibur* története.

A mester a sámsoni bronzkincs díszített darabjain a Kárpát-medencei középső bronzkor kozmológiájának és mítoszainak stilizált, díszítőmotívumá alakított elemeit jelenítette meg: valószínűleg vizet jelképező hullámmotívumokat; a Napot; stilizált halakat; a hullámokon úszó hajókat és a hajók fedelzetén ismeretlen tájakat felfedező hősokeket.

Több, hasonló bronzkardot tartalmazó leletegyüttes ismert ebből a korszakból. Az egyik ilyen fegyverlelet – mindössze 10–12 km távolságra a sámsoni bronzdepó lelőhelyétől – Tégláson került elő (egy hasonlóan díszített bronzkard és balta), azonban ennek, akárcsak a többi, nem régészek által talált vagy hitelesített leletegyüttesnek, sem pontos lelőhelye, sem előkerülési körülményei nem ismertek. Dánia keleti részén, Dystrup település határában, egy krumpilífdőn talált, a sámsonihoz hasonló 8 db rövid bronzkardból álló fegyverdepó is arra utal, hogy Kr. e. 1800–1600 között már Európa jó részén léteztek olyan csoportok, amelyek tagjai bronzfegyverekkel felszerelve bármikor készen álltak a harcra.

A téglási bronzkard (fotó: Jurás Ákos, Déri Múzeum)

A téglási bronzbalta

A balták különböző típusai, különböző fizikai állapotuk és díszítettségük arra utal, hogy nem egyszerre készülhettek; elképzelhető, hogy akár több generáció alatt gyűjthették össze a leletegyüttes tárgyait, mielőtt azok a karddal együtt a földre kerültek. A leletegyüttes összetétele és a földre helyezés gondossága, szabályossága alapján joggal feltételezhetjük, hogy ez egy áldozati szertartás lehetett, melynek során talán a harc és a háború istenének vagy egy egykori legendás hőroznak ajánlották fel a használatból ilyen módon kivont fegyvereket.

A kovács nagyon fontos és általában megbecsült tagja lehetett a bronzkori közösségeknek, hiszen ő készítette a fegyverek mellett a mindennapi élet munkaeszközeit, tárgyait és az ékszereket is. Kiemelkedő szerepének megértéséhez elég, ha csak a görög mitológia kovácsistenére, Héphaisztoszra, vagy a *Kalevala* kovácsára, a „vasverő Ilmarinenre” gondolunk. Az első bronzkardok kovácsai nemcsak a tüzet uraló, az anyagot átalakítani tudó, a folyékony fémot formába öntő mesterek, egyfajta bronzkori alkimisták voltak, hanem sok esetben a közösségek kiemelt szertartásait (pl. tisztító és átmeneti rítusokat) levezető kulturhőrozek is egyben.

Az egyik hajdúsámsoni nyakkorongo; esküvői korongjának díszítése (fotó: Jurás Ákos, Déri Múzeum)

Egy varázslatos bronzkori táj

De vajon miért éppen a mai Hajdúsámson északi határában, a Savóskúti-erdő szélén lévő homokdombon helyezték földbe a 13 darabból álló bronzleletet? Erre magyarázatot adhat a találók beszámolója és a helyszín részletes vizsgálata. Nem akárhogyan került elő ugyanis ez a kivételes leletegyüttes! Egy földbe ásott gödör aljára fektették le a markolattal észak felé, csúcsával déli irányban tájolt kardot, melynek pengéjére gondosan sorba rakták a baltákat, úgy hogy azok éle nyugat felé nézett. Így találták meg a szőlőművelést végző munkások kb. 3500–3550 évvel az elrejtést követően a leletegyüttest. A bronzkincs mellett azonban egy hamvakkal teli urna is előkerült azon a bizonyos dombon, ami hamvasztásos bronzkori sírra, temetőre, vagy akár a hőrozkultusz egykori helyszínére is

utalhat. A középső bronzkor időszakát követően a késő bronzkorban (egészen a Kr. e. 10. századig) is kiemelkedő figyelmet kapott a mai Hajdúsámsontól északra lévő táj, ugyanis a legendás első – a díszes kardot és a 12 baltát tartalmazó – bronzkincsen kívül, annak 2 km-es sugarú körén belül, még biztosan 4 további másik esetben rejtettek el különböző összetételű bronzegyütteseket. A mai Hajdúsámson és Hajdúhadház közötti, ma Savóskúti-erdőként ismert, tölgyerdővel borított, kisebb vízfolyásokkal, mocsaras területekkel szabdaltnak, homokdűnés terület valami olyan különleges természeti jelenséggel, értékkel rendelkezett a bronzkorban, amelynek köszönhetően szent tájként tisztelhetők azt a bronzkori közösségek. A helynévi anyag vizsgálata alapján joggal feltételezhető, hogy ez egy savanyú, vagyis savas vízü

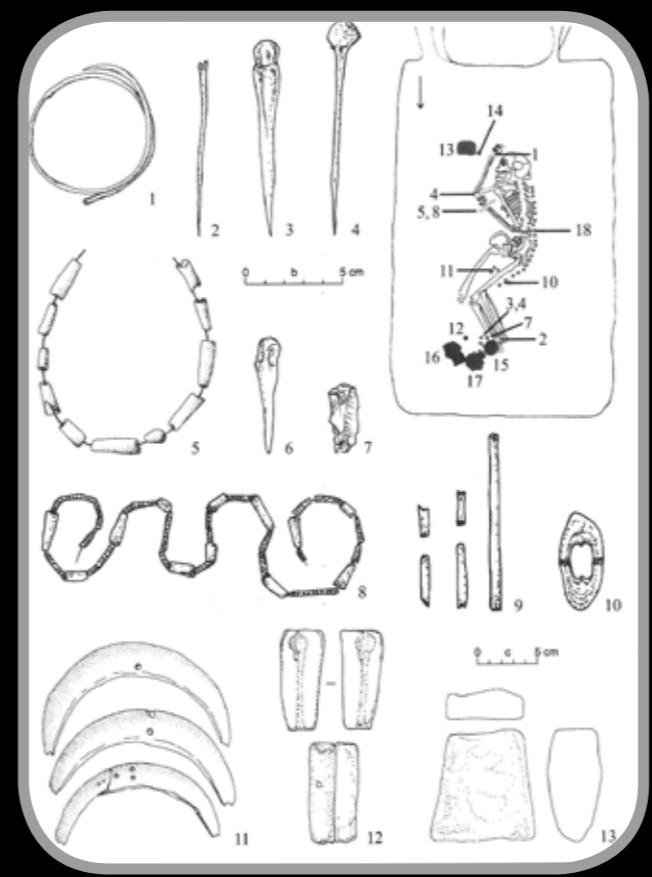

A hajdúsámsoni bronzkincs (Fotó: Jurás Ákos, Déri Múzeum)

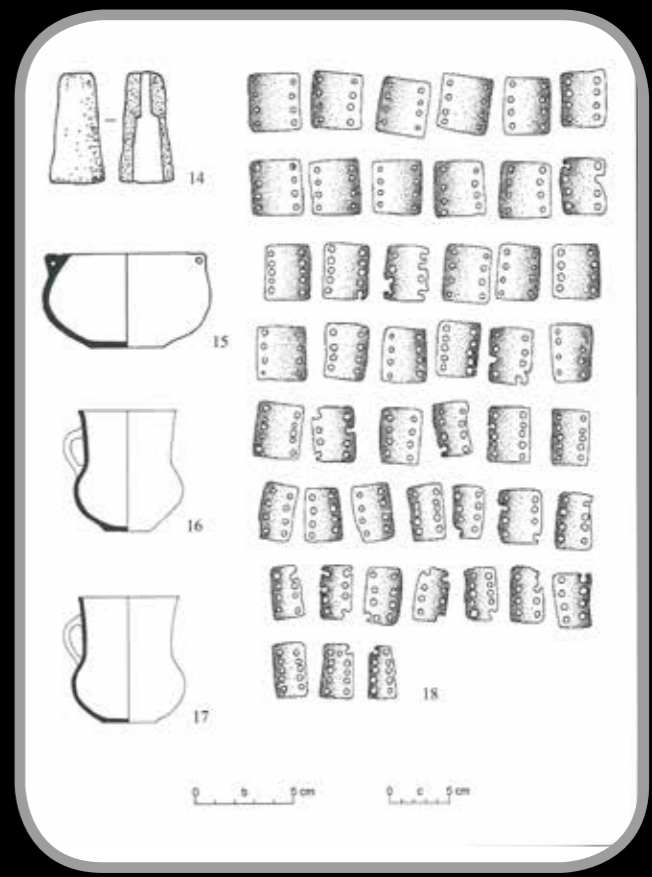
forrás (esetleg több ilyen forrás) lehetett, amihez hosszú évszázadokon keresztül viszájartak és áldozatokat mutattak be itt az emberek.

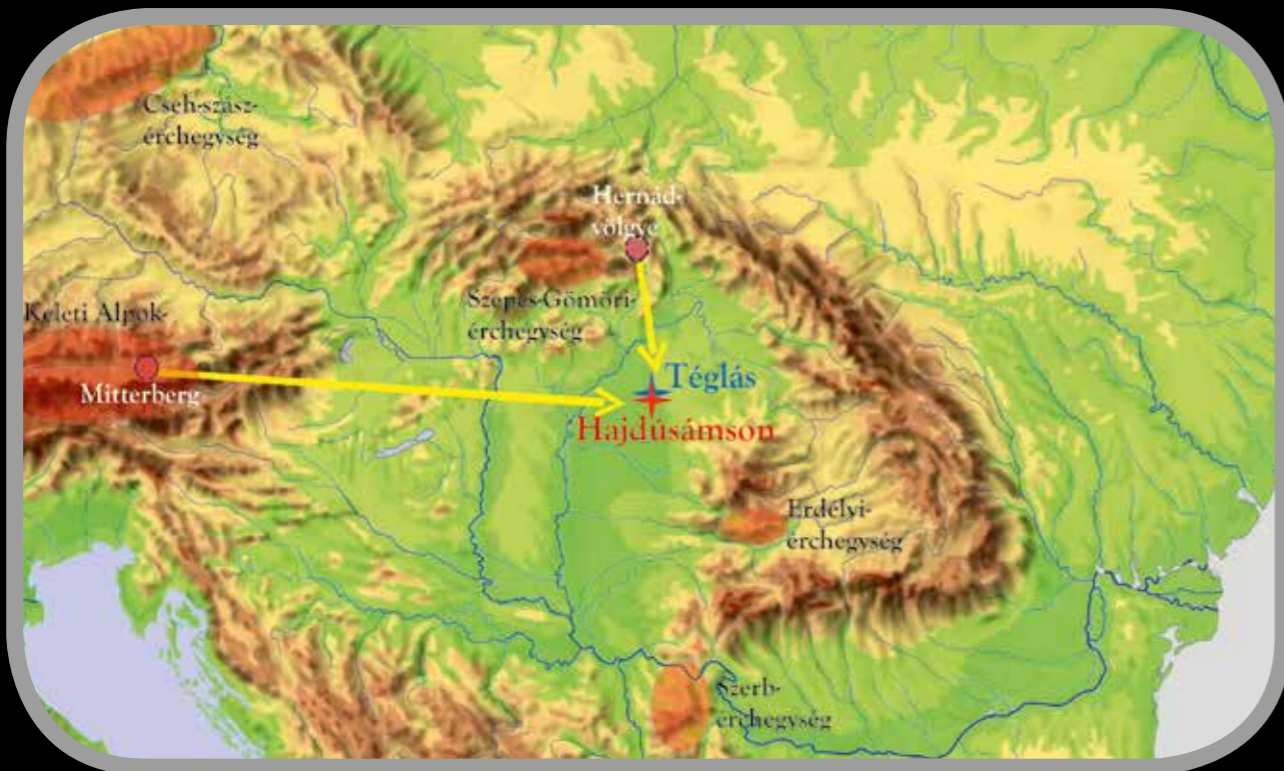
Skandináviától a Balkánig

A hajdúsámsoni és téglási bronzkardhoz hasonló típusú díszes bronzfegyverek Közép- és Észak-Európába is eljutottak. Két, aranygyűrűvel díszített markolatú példányuk például a híres nebrai kincslelet részét képezi. Leginkább azonban a Jütland-félszigetről (Dél-Skandinávia) ismertek. A mai Dánia területén, Stensgård és Torupgårde lelőhelyeken a téglási bronzkardokhoz teljesen hasonló formájú kardok kerültek napvilágra. Ezeket korábban egyértelműen a Kárpát-medencében készült importként határozták meg, azonban csak modern izotóp- és fémösszetétel-vizsgálatok adhatnak választ arra, hogy pontosan hol

Bronzkori fémműves (kovács) sírja az alsómislyei (Nižná Myšľa, SK) bronzkori temetőből (Olexa-Nováček 2013, Tab.135–136. alapján)

A hajdúsámsoni és a téglási kincs réznyersanyagainak származási helyei (térkép: a szerző)

is készülhettek ezek a tárgyak. Elképzelhető, hogy valóban a hajdúsámsoni kard köréhez köthető egyik bronzműves műhelyében, helyi (Kárpát-medencei) vagy egy közeli bányából származó ércből születtek meg a skandináv bronzkor emblematis kárdjai, de az sem kizárt, hogy a Kárpát-medencéből Jütlandra érkezett mester készítette őket, valamelyik észak-európai érclelőhelyen bányászott rézércből.

Egy ilyen típusú kard azonban Európa déli részén, a mai Görögország területén, Pella lelőhelyen is felbukkant. Ez a példány is azt bizonyítja, hogy a korabeli bronzkori vezető réteg milyen távoli kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Ma már tudjuk, hogy bár a bronzkori közösségek tagjainak többsége valószínűleg soha nem hagyta el a faluját élete során, de bármilyen hihetetlennek is tűnik, ekkor már akár a kontinenst is átszelő utazásokat is tettek egyes kivételes személyek: kereskedők, katonák, politikai szövetségi rendszerek zálogát jelentő, a szövetséges törzs vezetőjéhez férjhez adott fiatal nők stb.

Honnan jött a réz?

A hajdúsámsoni és a téglási fegyverlelet ólomizotóp-vizsgálatára E. Pernicka professzor mannheimi laboratóriumában került sor. A kis mennyiségben, nyomelemként jelen

lévő ólom különböző izotópjainak aránya az érclelőhelyek olyan jellemző, egyedi vonása, melyek segítségével azonosíthatóvá válik a bronzok réz alapanyagának származása, bányászati helye.

A vizsgálatok meglepő eredményt hoztak: míg a hajdúsámsoni bronzkincs fegyverei és a téglási kard markolata kelet-alpi (Mitterberg, Salzburg régió) rézércből készültek, addig a téglási kard pengéjét és a téglási baltát a Hernád völgyének egyik bányájából származó réz-érc felhasználásával öntötték.

Végül mindezek alapján talán meglepő, hogy milyen sokrétű és dinamikus kapcsolatokkal bírtak a sámsoni és a hasonló bronzkincseket elrejtő középső bronzkori közösségek, és ezzel együtt az is, hogy bizonyos nyersanyagok (arany, réz, ón, borostyán, só) és a késztermékek (pl. bronzfegyverek) beszerzése már a Kr. e. 2. évezredben nagyfokú szervezettség mellett interregionális szinten működött.

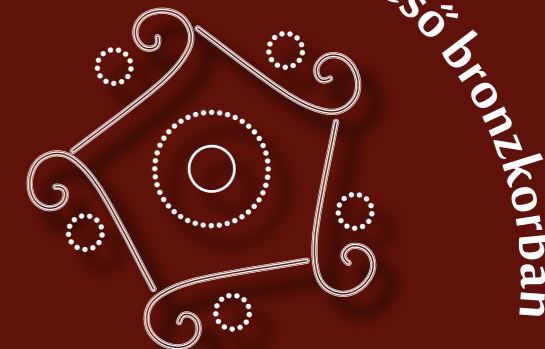

A hajdúsámsoni bronzkard markolatának díszítése (fotó: Jurás Ákos, Déri Múzeum)

Akhilleusz barbár kortársai

Fegyverzet és harcmodor a Kárpát-medencei késő bronzkorban

V. Szabó Gábor

A Kr. e. 13. és 10. század közti évszázadokat az európai kontinensen és a Földközi-tenger medencéjében egyaránt a háborúk uralják. Véres csatákról tudósít a trójai háborút elmesélő epikus hagyomány, de ekkor bontakozik ki a Földközi-tenger keleti partjain az a konfliktusorozat is, amelyet a tengeri népek inváziójaként említene az írásos források. Városállamok pusztulnak el, kalózparttyák és a határokat támadó katonai vállalkozások gyöngítik az egyiptomi birodalmat, belháborúk dúlják fel a mükénéi királyságokat is. Ezzel egy időben a barbár Európa, így a Kárpát-medence egyes térségeinek régészeti anyagában is olyan jelenségek tűnnek fel, amik arra utalnak, hogy a háborúskodás itt is egyre inkább átszövi a mindennapokat. Új fegyverek terjednek el, új típusú erődítések épülnek, és egy olyan harcos arisztokrácia emelkedik fel, amelynek identitását, hatalmi ideológiáját egyre inkább a háború, a harcos lét formálja és határozza meg.

Vízimadarakkal díszített pengéjű bronz kard a podheringi (Ukrajna) depóból (fotó: MNM, Vágó Ádám)

A Kr. e. 2. évezred közepéig – a középső bronzkor végéig – a Kárpát-medencében élő közösségek világában is jelen volt az erőszak, de inkább elszigetelt, elsősorban a szomszédos közösségek közötti konfliktusok formájában. Ebben a világban nem voltak „professzionális” harcosok, csak a vezetők és egy körülöttük létrejött szűk réteg rendelkezett nehéz bronzfegyverekkel – elsősorban harci baltákkal és törökkel. A Kr. e. 13–12. század folyamán azonban gyökeres változás jeleit figyelhetjük meg az itt élők régészeti anyagában: egyre nagyobb számban jelentek meg olyan speciális fegyverek – pl. kardok, különböző lándzsatípusok, védőfegyverzet –, amelyek arra utalnak, hogy a fegyveres konfliktusok új arculatot öltenek, és kialakul egy „professzionális” felkészültségű harcosokból álló réteg. Ezzel egy időben az alföldi (pl. Orosháza-Nagyatársánc) és a hegyvidéki (pl. Velem-Szent Vid) területeken 4–5 méter magas falakkal és mély árkokkal övezett, hatalmas kiterjedésű erődítések épülnek; jelezve azt, hogy a katonai konfliktusok és az erőszakos cselekmények egyre brutálisabbá és egyre nagyobb léptékűvé váltak.

Ebben a világban mindennaposak lehettek az állatrablások, a termőföldekért és a legelőért folytatott csetepaték, az egyes közösségek territóriumain pedig időről időre portyázó, harcos bandák tűnhettek fel. A rivalizáló klánok hivatásos – a későbbi korok katonai kíséreteihez hasonlítható – harcos csoportokat hoztak létre, amelyek egy-egy rátermett hadúr értő vezetésével akár nagyobb régiók felett is átvehették az ellenőrzést.

Ún. rapier típusú kard a késő bronzkor kezdetéről a martfői Tisza-mederből (Kr. e. 16. század)
(fotó: Szolnoki Damjanich János Múzeum, Vágó Ádám)

Naue II vagy Sprockhoff IIa típusú kardok magyarországi lelőhelyekről

Kardok önálló személyiséggel

A kard a késő bronzkori harcos egyik legfontosabb és legértékesebb fegyvere. A kardok személyes tárgyak voltak, mivel méretüket, díszítésüket készítők a legtöbb esetben megrendelőjük igényeinek, testméretének, vívási stílusának figyelembevételével alakították ki. A kard a tulajdonos identitásának hordozójává is vált, kialakítása, díszítőmotívumai jelezheték birtokosának státuszát, szociális helyzetét és adott esetben kapcsolatrendszerének kiterjedtségét is. A kard diplomáciai ajándék is lehetett, ilyenkor egy beavatott számára a fegyver formája és díszítése a tárgy korábbi történetéről és szimbolikus értékéről tudósított. Bizonyos esetekben a kardok függetlenedhettek eredeti tulajdonosuktól, és önálló „személyiséggé” válhattak, és ilyen formában akár újabb birtokosaik sorsát, tetteit is befolyásolhatták. A kardok használatát és birtoklását rituális előírások határozták meg, sírba helyezésük, átörökítésük és feláldozásuk szigorú szabályok szerint történt. A bronzkori kardok korai példányai közt elválnak az inkább szúrásra alkalmas, hosszú, keskenyebb pengéjű darabok és az elsősorban vágásra súlyozott, levél alakú pengéjű kiképzett formák. A Kr. e. 13–12. századtól olyan, Európa-szerte rendkívül egységes kardtípusok váltak népszerűvé, amelyek egyaránt alkalmasak voltak szúrásra és vágásra is, így a közelharc ideális fegyvereivé válhattak. Ezek közül a hibrid fegyverek közül is kiemelkedik a korszak „Kalasnyikovja”, a közép-európai térségben kifejlesztett úgynevezett *Naue II* vagy *Sprockhoff IIa* típusú kard. Ennek az egyszereű, ám rendkívül hatékony kardtípusnak a Brit-szigetektől a Nílus-deltáig több száz példánya ismert.

A kardokat a vállon keresztben átvezetett bőrszíjra függesztették fel. A sérülékeny pengét finoman megmunkált fémveretekkel díszített fatokokban hordták.

A lándzsaharc mesterei

A kard mellett a korszak harcosainak másik emblemikus támadófegyvere a lándzsa volt. Bár ismerünk pompásan díszített egyedi darabokat is, a lándzsa korántsem volt olyan különleges, kizárólag a harcosok elitjéhez kötődő tárgy, mint a kard.

A sírleletek és az egykorú ábrázolások tanúsága szerint egy-egy előkelő harcos akár 4-5 lándzsából álló készlettel is fel lehetett fegyverezve. A lándzsahegyek mérete és pengéjük kialakítása arról árulkodik, hogy voltak nagy távolságra eldobható, 8–10 cm hosszú, apróbb hegygel ellátott gerelyek, nagyobb, 15–20 cm-es, közeli célpontokra hajlítható hegyek és közelharcra és dobásra egyaránt használható, 20–25 cm hosszúságú típusok. A Kr. e. 12–11. században egy olyan lándzsatípust is kifejlesztettek, amelynek pengehosszúsága 35 és 45 cm között mozgott. Ezek nagyon gondosan megmunkált, gyakran egyedi díszítéssel ellátott darabok voltak, és valószínűleg a képzetesebb, előkelő harcosok birtokában lehettek. Használatukat a késő középkori gyalogság legendás szálfegyveréhez, az alabárdhoz hasonlóan képzelhetjük el, hiszen velük egyaránt lehetett döfni, ütni és éles pengéjükkel vágni is.

A bronzból készült lándzsák

térségünkben a Kr. e. 20. század körül, a középső bronzkor elején tűnnek fel, de a Kr. e.

14–13. századig nem számítanak gyakori fegyvernek. Ez a tendencia a 13–12. századtól fordul meg: ekkortól tömegével állítják elő a lándzsákat. Egy-egy depóban számuk elérheti akár a 30 darabot is. A lándzsás harcosok teljes potenciáljukat igazán csoport harc keretében (pl. falanx vagy pajzsfal) tudják kifejteni. Ilyen módon harcoló alakulatokra a korszakban nincsen bizonyíték, de a fegyvertípus robbanásszerű elterjedését az is magyarázhatja, hogy lándzsával rövid idő alatt nagyobb tömegek is felfegyverezhetővé válnak, és segítségükkel csekély képzettségű emberek is eséllyel vehetik fel a küzdelmet akár profi harcosokkal is.

Különböző méretű és funkciójú késő bronzkori lándzsák magyarországi lelőhelyekről (Kr. e. 13–12. század)

A Kr. e. 1450 körülre keltezhető püloszi harcos sírban talált pecsétlő harci jelenete

Harci fokosok és szárnyas balták

A Kr. e. 2. évezred elejétől 800 éven át a Kárpát-medencei harcosok egyik legfontosabb fegyvere a nyéllyukas harci balta volt. Egyedi díszítésük, különleges kialakításuk arra utal, hogy ezek a későbbi kardokhoz hasonlóan nagyon személyes darabok lehetnek. A közelharcban alkalmazott harci balták olyan jelentőségűek lehetnek birtoklójuk számára, mint az észak-amerikai síksági indiánoknak a hírhedt tomahawkjaik. Tényleges használatukra látványos módon utalnak a többek között a szöregi középső bronzkori temető zúzott fejsebeket szerző, trepanált [azaz „koponyalékelésen” átessett – a szerk.] koponyájú halottjai.

A hosszú ideig népszerű nyéllyukas balták a Kr. e. 12. századra teljesen kiszorultak a harcosok fegyverkészletéből. Eltűnésüket részben a kardok elterjedése, részben egy új típusú harci balta, a sisak és páncél ellen is sikerrel alkalmazható úgynevezett szárnyas balta népszerűvé válása magyarázza. A nehéz, borotvaélesre fent pengéjű baltaforma a nevét, a benyelezését segítő, két ellentétes oldalán szárnyszerűen kialakított pereméről kapta.

Talpig páncélban

A fémből készült páncélzat használata azokra az összetett szerveződésű társadalmakra jellemző, ahol a közelharcra alapozott harcmódor kerül előtérbe. Ez a feltétel a Kr. e. 13–12. század tájékán adott lehetett a Kárpát-medencében, mivel a páncél és a sisak ekkortájt tűnik fel. Régióink kiemelt jelentőségét jól illusztrálja az a tény, hogy Európán belül innen került elő a legtöbb bronzpáncél.

Térségünkben a bronzpáncélok halomsírokban és depóleletekben egyaránt előkerülnek. Az egyik legszebb európai bronzkori páncélt a Duna pilismaróti mederszakaszán találták. A szegecsekkel összefogott páncél két részből áll, előrésének

díszítése az emberi mellkas izomzatát utánozza. Egy másik látványos – bár erősen töredékes darabunk – egy nyugat-szlovákiai halomsírból Csekéről (Čaka) származik. A Kr. e. 13–12. században emelt, monumentális halom központi sírját ugyan kirabolták, de az egyik melléktemetkezés érintetlen maradt. Ebben egy máglyán elégetett harcos halotti lakomájának edényeit és fegyverzetének összegeget, megolvadt darabjait tárták fel. Páncélja rendkívül munkaigényes, különlegesen dekorált darab volt, amelynek mellkasi részét napkoronghoz hasonló rátétek díszítették. Az egyik legújabb páncélleletünk Pázmándfalun

Ún. harang alakú sisak a hajdúböszörményi kincsből (Kr. e. 11–10. század) (fotó: MNM, Vágó Ádám)

került elő, ahol egy kis mocsári szigeten egy előkelő harcos feltehetően halotti áldozatnak szánt fegyverzetét rejtették el. A depó többek között bronzedényeket, 2 szárnyas baltát, 2 kardot, 4 lándzsát, egy arcvédő lemezzel ellátott sisakot és egy díszített páncélt foglalt magába.

A páncélzatot lábvértek és sisakok egészíthették ki. A vastag bronzlemezből kalapált vagy öntött sisakokat sapkaszerűen, harang alakban vagy tarajszerű csúccsal alakították ki, és lószőrrel, esetleg madártollakkal díszítették.

Pajzsok mögött

A bronzpajzsok ugyancsak késő bronzkori találmányok: belőlük az európai kontinensen 86 darabot ismerünk. Az Ibériától Magyarorszáig elterjedt pajzsok látványosan egy-

A csehországi Pilsenben előkerült bronzpajzs (Kr. e. 13. század)

seges jegyeket hordozó kerek vagy ovális formák, 70–80 cm átmérőjűek, 1–2 kg súlyúak és általában koncentrikus körökkel díszítettek. Hasonló pajzsok ibériai bronzkori sztéléken, skandináv sziklarajzokon és szardíniai harcosokat ábrázoló bronzszobrokon is feltű-

nek, de ilyen pajzsok előfordulnak a tengeri népeket ábrázoló egyiptomi domborműveken is.

Hazánk területéről ép pajzsot ugyan nem ismerünk, de töredékes darabok négy lelőhelyen is előkerültek. A legszebb példány, egy 70-cm-es átmérőjű, masszív pajzs darabja Nyírturáról, egy fegyvereket tartalmazó depóból származik.

Írországi és skandináviai leletek tanúbizonysága szerint a bronzpajzsokkal megegyező formájú és díszítésű pajzsok készülhettek bőrből és fából is.

Korábban felmerült a lehetősége annak, hogy a viszonylag vékony fémlémezből készült pajzsok inkább csak szimbolikus fegyverek lehettek, de az újabb kísérletek megyőzően bizonyították, hogy ezek a tárgyak a tényleges használat során is helyt állnak: a lándzsának csak a hegye üti át őket, a kard pedig nem tudja keresztül vágni az átlag 0,9 mm vastag bronzlemezt. A pajzsok tényleges használatára utal az a megfigyelés is, amely szerint a korszak csontvázain ismert sebesülések leginkább a test olyan részein – alsó lábszáron, háton, fejen – jelentkeznek, amelyeket a pajzs nem tud oltalmazni. A pajzsok különleges jelentőségéről árulkodik, hogy eltérően a többi fegyvertől, sírokba sohasem helyezik el őket: az összes ismert darab depóleletek részeként, rituális felajánlásként vagy áldozatként került a föld alá.

Fegyverspecialisták?

A fent bemutatott sokszínű késő bronzkori fegyvertípusok, valamint azok használati nyomai és sérülései arra utalnak, hogy ekkorra kialakul a társadalomnak egy olyan rétege, amely speciális katonai tudással rendelkezett. Ezek a harcosok a középkori nemességhez hasonlóan valószínűleg már gyermekkoruktól kezdve komoly harcművészeti képzésben részesültek és a fegyverek széles körét voltak képesek használni. Az égeikumi ábrázolások arról tudósítanak, hogy ekkorra a kardvívásnak kialakult egy artisztikus mozgáskultúrával párosult módja is. A Kárpát-medencéből ismert sokszínű fegyver-

Arcvédő lemezzel ellátott, tarajos sisak Pass Lueg (Ausztria) lelőhelyről (Kr. e. 14–13. század)

Késő bronzkori harci balta Újfehértó környékéről (Kr. e. 12. század)

Késő bronzkori szárnyas balták magyarországi lelőhelyekről (Kr. e. 13.–12. század)

zet alapján nem tarthatjuk kizártnak, hogy vidékünkön is voltak egy-egy fegyvertípus használatában kiemelkedő tudással bíró specialisták.

Ilyen specialisták meglétét bizonyította Barry Molloy kutatása is, aki az írországi késő bronzkori kardokat vizsgálva figyelt fel arra, hogy az egyes kardtípusok olyan világosan elváló földrajzi egységekbe rendeződnek, amelyek a kutató szerint egy-egy önálló kardhasználati iskolát, vívótradíciót jelölnek ki. Vannak térségek, ahol a hosszabb, nehezebb, nagyobb ütőerővel rendelkező, lassabb mozgást feltételező kardokat, máshol a gyors reagálóképességet, fürgeséget igénylő rövidebb kardokat helyezik előtérbe.

Hasonló sokszínűség jellemezte a magyarországi késő bronzkori kardhasználatot is. A kardokat tartalmazó bronzkincsek gyakran többféle vívóstílust képviselő fegyvert foglalnak magukba. Erre a legszebb példát a hajdúböszörményi depó mutatja: a 20 kard között egyaránt találhatók rövid pengéjű, könnyű példányok és nehéz, vágásra és szúrásra is alkalmas darabok.

Egy ütközet, amely megváltoztatta a bronzkori háborúról alkotott képünket

Az elmúlt évek legizgalmasabb régészeti felfedezései közé tartozott az észak-németországi tollenseei csatatér feltárása. A 2009 óta kutatott lelőhelyen egy a Kr. e. 1250 körül lezajlott fegyveres összetűzés nyomait tárták fel. A csata egy évszázados folyami átkelőhelyen bontakozott ki, és a folyócska medrében és partjain őrződtek meg halottjai, és a hozzájuk tartozó fegyverek és személyes tárgyak.

A leletanyag feldolgozása során kiderült, hogy a csatában legalább 3–4000 ember vett részt, és kb. 750–1200 halottal lehet számolni. A csontvázakon végzett izotópvizsgálatok azt bizonyítják, hogy a véres ütközetben elhunytak egy része a távoli Csehország térségéből érkezett ide, de voltak köztük a

Előkelő harcos fegyverkészletét - (összehajtott kardot, lándzsákat, kés, páncél, főredekelt) tartalmazó áldozati együttes Pázmándfalu határából (Kr. e. 13. század)

mai Dél-Németországból származó emberek is. Az ütközetben szokatlan fegyvereket használtak: a legtöbb sebesülést kőből pattintott és bronz nyílvevők okozták, de előkerült itt egy baseballütőre emlékeztető kőrísa harci bunkó és egy hosszú nyelű, pörölyszerű fakalapács is, valamint olyan koponyák, amelyek zúzott sebei ezeknek a fegyvereknek a hatékonyságát illusztrálják.

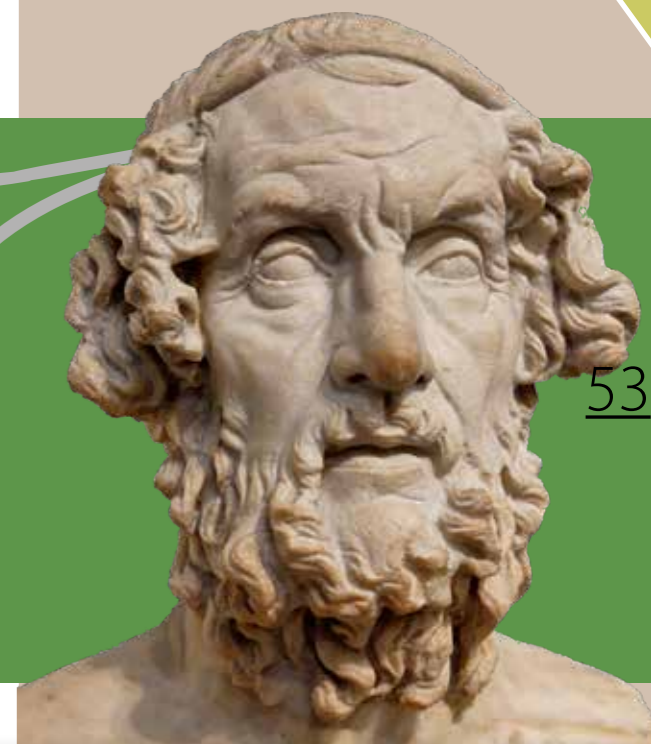
A feltárt csontvázak korábban szerzett és gyógyult sérülései alapján feltételezhető, hogy az elhunytak rutinos, számos fegyveres összecsapásban edződött harcosok voltak. Fegyverzetük és sebesüléseik arra is utalnak, hogy specializált harci egységekbe – íjászok, lovasság, gyalogosok – voltak rendezve.

Mindezek teljesen új fényben tüntették fel a trójai háborúval egykorú barbár Európa világát: kiderült, hogy itt is számolhatunk olyan, akár több ezer embert is egyesítő, jól vezetett hadseregek jelenlétével, amelyek alkalmanként akár több száz kilométeres hadjáratok részesei is lehettek.

Karol Schauer rekonstrukciós rajza egy középkor- és nyugat-európai fegyverzetű elemeket hordozó késő bronzkori harcosról

HŐSÖK A HARCI SZEKÉREKEN

HARCI KOCSIK AZ EPOSZBAN

Homérosz

Az *Iliász* 12. énekében a trójaiak szekerei ki-dübörögtek a várból, egy vizesároknál megálltak, a harcosok földre pattantak, és gyalog vetették bele magukat a harcba:

„És ezután kocsisának mind úgy adta parancsát, hogy szép rendben tartsa az ároknál paripáit: ők maguk elrendezkedtek, csapatokra oszoltak, öt csapatuk lett, s mind sietett vezetője nyomában.”

(Devecseri Gábor fordítása)

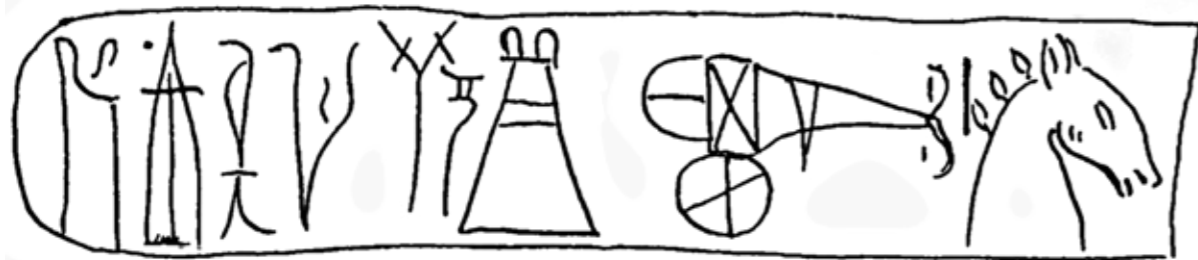
De a görögök is így harcoltak. Amikor a 3. énekben a spártai király, Meneláosz meglátta az ellenség soraiban Pariszt, a trójai herceget, aki elrabolta tőle feleségét, a szép Helenét, leugrott szekereéről, és úgy vetette magát Parisz után:

„Így megőrült Meneláosz, amint meglátta a fényes arcu Pariszt, mert hitte, hogy itt áll bosszút a csalfán: fegyveresen szökkent szekereéről nyomban a földre.”

(Devecseri Gábor fordítása)

Ha az ókori harci kocsikra gondolunk, általában az asszírok vagy az egyiptomiak jutnak eszünkbe, nem pedig a görögök. Pedig Homérosz gyakran emlegeti a trójai háborúban használt harci szekereket mind a trójai, mind pedig a görög seregben. Igaz, mintha nem lenne teljesen tisztában azzal, mire is használhatták valaha ezeket a kocsikat. Míg az ókori Keleten a kocsik százai zúdultak rá az ellenségre, Homérosznál csak egyszer, az öreg Nesztór tanácsaiban szerepel, hogy a kocsikat egységesen a gyalogság elé kell felállítani, de azt már nem említi az idős harcos, pontosan mi is lenne a feladatuk.

Knósszoszi agyagtábla vért és kocsi leltárjával. Felirata: o-pi-ri-mi-ni-jo VÉRT KOCSI 1 LÓ / Opilimnioszé VÉRT KOCSI 1 LÓ [2]

Nem csoda, hogy a lineáris B, a bronzkori görög szótagírás egyik megfejtője, John Chadwick megjegyezte: „A homéroszi harci kocsik szinte csak bérkocsik voltak, amelyek a harcosokat a csatába szállították és vissza.” Vagyis az esetek többségében nem a kocsin állva harcoltak. Igaz, a csatajelenetekben előfordul, hogy egy hős a kocsiról dárdázza halálra egy másik kocsin álló ellenségét, sőt annak kocsisát is:

Bronzkori harci kocsi egy tirínszi falfestményen. A kocsit két asszony hajtja, vagyis a kép nem egy háborús jelenetet ábrázol

„S íme, Pülaimenést verték le, Arésszal egyenlőt, pajzsviselő, nagylelkű paphlagonok vezetőjét. Ezt, amidőn ott állt, a dicsódárdás Meneláosz Átreidész átverte, a kulcsontjába találva, Antilokhosz meg a fegyveresét, kocsisát leütötte, hősi Müdónt, az Atümniadészt (a patás paripákkal épp fordult), kövel könyökébe talált: a kezéből porba esett elefántcsonttal kirakott gyeplője. Antilokhosz nekirentva, halántékán megütötte karddal, ez erre hörögve zuhant le remek szekéréből, fővel a földre zuhant, vállával a porba bukott le.”

(Devecseri Gábor fordítása)

Ezek a leírások azonban igen távol állnak a harci kocsik valódi használatától. Az ókori Keleten a kocsik tömege gázolt bele az ellenfél gyalogságába, az asszírok még kardokat is erősítettek a kerekre, hogy a gyalogosokat azokkal is kaszabolják. A homéroszi hősök azonban kocsiról éppúgy szabályos párviadalt vívnak, mint gyalogosan. Név szerint ismerik ellenfelüket, az összecsapás előtt olykor még beszélnek is egymással, noha mindez a zötyögő szekéren állva a csatazajban elég nehezen elképzelhető.

Homérosz korában, a Kr. e. 8. században azonban már nem használtak harci kocsikat, így a költőnek sem lehettek pontos elképzelései arról, mire is volt jó egy ilyen eszköz, ezért olyan különös a leírásai. Néhány dolgot azonban mégis pontosan tudott. Egyrészt azt, hogy a két lóval vontatott szekerek hajtásához két emberre volt szükség, egy kocsisra, aki csak az irányítással foglalkozott, és egy harcosra, aki hosszú dárdájával irtotta az ellenséget. Másrészt arra is utal a költő, hogy a kocsikat kerék nélkül tárolták, és csak indulás előtt illesztették be helyükre a kerekeket.

A bronzkori harci kocsik

Sok vita folyt arról, hogy Homérosz melyik történelmi kort is ábrázolta az *Illiászban*, saját korát, avagy a bronzkort, vagy esetleg a kettő közé eső átmeneti időszakot, amit az írásos források hiánya miatt sötét kornak is neveznek. A trójai háború, bár abban a formában, ahogy az eposz ábrázolta, bizonyosan nem zajlott le, a bronzkor összeomlását kísérő hadjáratok egyike lehetett. Csakhogy a bronzkor is már négy évszázaddal Homérosz előtt zárult le, és a palotagazdaságok összeomlásával nagyon sok szokás, tárgy és például maga a lineáris B írás is elenyészett; ezekről a költőnek fogalma sem lehetett. Bár minden költő saját korának gyermeke, Homérosz bizonyosan nem akarta eposzait saját időszakához kötni,

Harci kocsi bronzmodellje kerekek nélkül a Kr. e. 8. századból. Talán játékszer volt

A lineáris B írás bronzkori görög szótagírás volt, amelyet 1952-ben fejtettek meg. Ezt a nehézkes írásrendszert kizárólag a palotaközpontok leltárjainak rögzítésére használták. A leltárak jeleit agyagtáblákba karcolták bele.

hiszen hangsúlyozza, hogy olyan nagy hősök, mint Akhilleusz, csak valamikor régen élhettek, amikor még az istenek is az emberek között jártak-keltek. Így az eposz mindenképpen a történelmi múltat ábrázolja, mindazoknak az ismereteknek a felhasználásával, amelyek túlélték az eltelt évszázadokat.

Jó példa erre az alkotói módszerre a harci szekerek szerepeltetése: azt tudta Homérosz, hogy voltak ilyenek, de abban bizonytalan volt, mire is használták őket. Van azonban néhány olyan egyéb forrás is, ami bepillantást nyújt a bronzkori harci kocsik világába: a kocsik ábrázolásai (falfestmények, bronzból készült modellek) és a paloták leltártáblái, amelyeken a kocsik mellett külön a kerekek és a kocsin használatos páncélok is megjelennek. Az ábrázolások alapján kijelenthetjük, hogy a kocsikat nemcsak háborúban, hanem békében is használták. Ismerünk kocsizó asszonyokat ábrázoló falfestményt és szarvasvadászaton használatos kocsival díszített arany pecsétnyomót is.

A bronzkori görög lineáris B írásos leltártáblákon többször is megjelennek a harci kocsik. Olykor kerékekkel együtt, máskor pedig kerekek nélkül ábrázolják a kocsit az ideogrammnak nevezett fogalomjeleken.

Leggyakoribb az, ha egy birtokos esetben álló név (nyilván a harcos neve) után megjelenik egy vért, azután a kocsi kerékkel vagy külön több kerék, végül pedig két ló. Kerékből azért volt szükség többre, mert ha az egyik eltört, csak azonos méretű kerékekkel lehetett azt kicserélni. A kocsi gyártásakor több pótkeréket is készítettek.

A harcosok páncélja bronzból készült, és széles lemezekből állították össze. Ebben a súlyos páncélzatban gyalog harcolni, egyáltalán mozogni is alig lehetett. A harci kocsin azonban nem tudtak pajzsot hordani, ezért a harcosnak szüksége volt a szinte az egész testet takaró páncélzatra. Egy tökéletesen ép páncélzatot a hozzá tartozó, valószínűleg rangjelölő

Egy dendrai sírban talált bronzkori vért vadkanagarakból készült sisakkal. Ezt a súlyos páncélzatot a harci kocson használták, mivel a kocsin nem tudtak pajzsot használni

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Harci kocsi agyagmodellje Ciprusról. A szigeten a bronzkor után is fennmaradt a harci kocsi használata

vadkanagyar sisakkal egy dendrai sírban találtak a Peloponnészoszi-félsziget északkeleti részén.

A harci kocsik háborús felhasználásáról azonban semmilyen forrással sem rendelkezőnk. A krétai Knósszosz palotájának a leltártáblák tanúsága szerint nagyjából száz harci szekere lehetett, a szárazföldi paloták esetében azonban még ennyit sem tudunk.

A harci kocsik továbbélése

Hellásznak sem a szárazföldi területei, sem pedig a szigetei nem igazán kedveztek a harci kocsik használatának. A kocsik bevetéséhez tágas síkságokra volt szükség, de Hellász ilyenekben nem bővelkedik. Valójában rejtély, hogy miért vették át mégis az ókori Keletről ezt a harcmodort.

Az azonban bizonyos, hogy a bronzkori palotagazdaságok összeomlása után a könnyű, kétkerékű szekereket már csak ritkán vetették be háborúkban, akkor is csak a lovasság mellett, de a Kr. e. 8. századtól már csupán a kocsiversenyeken használták őket (például Olümpiában), katonai alkalmazásukra nem került sor. Igaz, a kocsiversenyek népszerűsége igen nagy maradt, és egészen az ókor végéig tömegeket vonzottak ezek a látványosságok.

◊ ◊ ◊

Egy mükénéi sírból származó arany pecsétgyűrű szarvasvadászat ábrázolásával

EGY „REMEK-LÁBVÉRTES” DÉL-ALFÖLDI HÉROSZ NYOMÁBAN

A Szeged határában előkerült késő bronzkori arany lábvért története

V. SZABÓ GÁBOR – CZUKOR PÉTER

56

Az elsőként előkerült, a megtaláló által kihajtogatott aranytárgy

2017 májusában különleges aranytárgy került elő Szeged gyálaréti határában, egy egykor a Tisza kiöntéseivel övezett kis szigeten. A geometrikus mintázattal díszített ovális aranylemez már első látásra zavarba ejtette a korszakkal foglalkozó kutatókat: mérete, formája, díszítései a késő bronzkorból ismert, bronzból készült lábvértekkal rokonítják, ám értelmezését megnehezíti, hogy ebből a fegyverzeti elemből ez ideáig egyetlen aranyból készült példány sem került elő. A magyarországi sajtóban nagy visszhangot kapott leletet tudományos jelentősége és egyedülálló volta mellett előkerülésének mesés körülményei is különlegessé teszik.

A lábvért előkerülése

A kincsegyüttes első darabját Antal Róbert gyálaréti lakos találta meg, aki egy májusi napon gombászni indult a falu határában található fiatal tölgyesbe, és közben egy olyan egykori magasparton vágott át, ahol már korábban is látott őskori cserepeket. Itt, az árterület felé lejtő oldalon bukkant rá egy gombóccá gyúrt, aranyosan csillogó fémlapra, amelyet hazavitt, gondosan megtisztított, és kihajtogatott. A kihajtogatás során az összegyúrt lábvértből kicsi aranytárgy, egy kúp alakú csüngő pottyant ki.

A lelet jelentőségét felismerve – példaértékű gyorsasággal – már az előkerülést követő napon értesítette az illetékes budapesti és szegedi régészeti örökségvédelmi intézményeket.

A lábvért lelőhelyének régészeti kutatása

A megtaláló értesítését követő napon budapesti és szegedi régészekből álló csapatunk Antal Róbert kalauzolása mellett fémkereső műszerekkel vizsgálta át a rendkívüli aranytárgy környezetét. Már az első, rövid, tájékozódó jellegű kutatás során előkerült egy újabb félgömb alakú aranytárgy és két kúpos aranyveret, majd néhány nappal később – immár szisztematikus műszeres fémkeresés eredményeképpen – megtaláltuk az arany lábvért hiányzó részét is, amely az első darabhoz hasonlóan össze volt hajtogatva. A lábvért újabb darabján kívül további négy aranytárgy és egy kúpos csüngő is napvilágra került.

A fémkereső műszeres kutatás után az aranytárgyak lelőhelyén geofizikai vizsgálatot végeztünk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a leletegyüttes körül felismerhető-e régészeti objektumok, ám a műszerek azt mutatták, hogy semmilyen őskori építmény vagy gödör nincs a kincs környezetében. Ezt a felismerést az ezt követő ásás is megerősítette, így biztosan kijelenthetjük, hogy az aranytárgyak nem egy egykorú település területén kerültek a föld alá.

Az aranykincs tárgyai és kapcsolatrendszerük

A Szeged-Gyálarét határában előkerült kincs egy összehajtogatott arany lábvértből, valamint öt kúpos aranycsüngőből és három félgömb alakú aranytárgyból áll. Az aranylelet súlya összesen 147 gramm. A lábszárvédőként meghatározott tárgy egy vékony, ovális alakúra kikalapált aranylemez, amelynek szélein két-két átlukasztás látható, ami egyértelműen jelzi, hogy eredetileg szerves anyagból készült alátétre lehetett rögzítve.

Az elsődleges anyagvizsgálat szerint a lábvért és a többi tárgy ezüsttel ötvözött nagy tisztaságú aranyból készült, ám azt, hogy nyersanyaguk honnan származik, egyelőre nem tudjuk biztosan megállapítani.

A bronzlemezéből készült lábszárvédők a Kr. e. 1300-as évektől tűntek fel és terjedtek el az európai kontinensen. Megjelenésük azzal a változással függött össze, amelynek eredményeképpen gyökeresen átalakult a bronzkori harcosok fegyverete az Atlanti-óceán partvidékétől egészen az Égeikumig terjedő területen. Ekkortól váltak domináns fegyverre a lándzsák különböző típusai, sokszorosára nőtt a kardok száma, és megjelentek a korábban szinte teljesen ismeretlen, bronzból öntött és lemezből kalapált védőfegyverek: a mellvérték, pajzsok, sisakok és lábvértek.

Annak ellenére, hogy a bronzból készült védőfegyverzet elemei rövid idő alatt ilyen hatalmas területen elterjedtek, eddig viszonylag kevés került elő belőlük. Mindez arra utalhat, hogy ilyen tárgyakat csak a késő bronzkori harcos elit egy szűk rétege birtokolhatott. Ezt bizonyítja a gyálaréti tárgyunkkal rokonságba hozható késő bronzkori lábvértek elterjedése is: Európából mindössze 35 lelőhelyről ismerünk a késő bronzkor mintegy 250–300 éves időszakaszából bronzból készült lábvérteket. Magyarországon összesen hét – kivétel nélkül dunántúli – lelőhelyről került elő lábvért, ám sem az európai, sem a magyarországi példányok közt nincs egy sem, amely aranyból készült volna.

Antal Róbert a depó felfedezője a lábvért másodjára előkerült töredékével

Antal Róbert, a mesés kincslet megtalálója kíváncsi személyiség: a világljáró, növények iránt is rajongó, sokoldalú, többek között egzotikus gyümölcsök, málna és áfonya termesztésével foglalkozó férfit régóta izgatta lakóhelyének története, és kirándulásai alkalmával több régészeti lelőhelyet is felfedezett. A szenzációs lelet előkerülése kapcsán mutatott önzetlensége, valamint őszinte érdeklődése vidékének ősi története iránt kincsünk megtalálóját Móra Ferenc régészeti témájú írásainak legendás hőseivel, Sztojkov Dusánnal és Mäder Ferencsel rokonítja. Mivel az aranylelettel kapcsolatos eljárása sajnos ritka példája a felelősségteljes, civil öntudattal áthatott lokálpatriotizmusnak, így a becsületes megtaláló 2017. december 19-én állami elismerésben és pénzjutalomban részesült.

57

A tárgy különlegességét nemcsak aranyból készült volta, hanem sajátos, kevés párhuzammal rendelkező, finom poncolással felvitt díszítése is megerősíti. A gyálarétivel rokonítható technikával díszített lábvértek a Kr. e. 12–11. században készültek: az ívelt vonalakkal rokon formaelemek a franciaországi Cannes-Écluse-ben előkerült darabról, a háromszögekhez hasonló alakzatok pedig egy, az ausztriai Schäfstallból származó lábvértről ismertek.

A gyálaréti lábvérten felismerhető szőlőkacsra vagy hoszszkúás levélre emlékeztető díszítőmotívum a Kárpát-medence déli területein több óskori aranytárgyon is feltűnik.

A lábvérrel együtt előkerült félgömb alakú pitykék és kúp alakú csüngők bronzváltozatai gyakori formáknak tekinthetők a késő bronzkorban és a kora vaskorban. A hasonló méretű darabokat általában ruha- vagy fejfedődíszként alkalmazták, de a lengyeltóti bronz lábvért egyik fűzőlyukában megmaradt félgömb alakú bronzpityke arra utal, hogy ilyen darabok lábvértek tartozékai is lehettek.

Hová és hogyan helyezheték el a kincsleletet?

Az aranytárgyak lelőhelye egy ma is jól kirajzolódó magaspárt szélén helyezkedik el. Az 1700-as évek második felében

A lábvért másodjára előkerült, összegyűrt darabja

A lelőhelyet magában foglaló sziget helyzete a 18. század végén készült Első Katonai Felmérésen

készült első katonai felmérés vonatkozó térképlapján világosan felismerhető, hogy ez a terület a Tisza egykori mocsaras árterületéből magányosan kiemelkedő kis sziget pereme lehetett.

Maga a sziget nem volt lakatlan az őskorban, hiszen az újkőkortól (a Kr. e. 7. évezredtől) kezdődően ismerünk innen régészeti leleteket. A kincslelet elrejtése idején is éltek emberek a sziget területén, amire az aranytárgyak földbe kerülésének helyétől kb. 500 méter távolságban feltárt, a Kr. e. 12–11. századra keltezhető településnyom utal. Eddig elvégzett kutatásaink alapján azonban egyelőre úgy tűnik, hogy a lábvért a sziget egy lakatlan pontján került a földbe – környezetében egykorú településnek vagy temetőnek semmilyen nyoma nincsen.

A fémkereső műszeres kutatás és a hitelesítő ásatás azt bizonyította, hogy a tárgyat sekély mélységben, a talaj felső 30 cm-es vastagságú rétegében, feltehetően egy kupacba rendezve ásták el. A szántott réteg alsó szintjében elhelyezkedő együttest az elmúlt években bolygathatta meg és teríthette szét az egyre mélyebbre hatoló talajművelés.

A bronzkori kincsleletek jelentős részénél felismerhető, hogy azokat meghatározott összetételben, gondosan megkomponált elrendezésben rejtették el. Ismerünk olyan leletgyűtéseket, amelyek hegyükkel felfelé elhelyezett lándzsákból és baltákból álltak, más alkalommal a deponált bronzsarlókat kör alakzatban rendezték el, de kerültek elő olyan kardokból álló depók is, ahol a fegyvereket hegyükkel felfelé állítva rakták le. Gyakori jelenség az is, hogy a felajánlott áldozati tárgyakat megrongálják: a kardokat meggörbítik, az ékszereket kettétörik, az eszközöket használhatatlanná teszik. Mindez arra utal, hogy a korszak fémtárgyait szakrális keretek közt, meghatározott rituálékot követve deponálták – áldozták föl.

A tárgyak helyzete a lelőhelyen. A sárga nyilak az aranypitykéket, a kék nyíl a másodjára előkerült lábvért darab helyét jelzi. A piros szaggatott vonal az elsőként előkerült lábvért körülbelüli helyét mutatja

A lábvérteket összehajtogatott állapotban, egyben helyezték a földbe, ám a talajművelés miatt idővel kettétörhetett. A késő bronzkorban gyakran előfordult, hogy az áldozati vagy fogadalmi felajánlásra szánt fémtárgyak szándékosan megrongálva, akkurátusan összehajtogatva vagy véletlenszerűen összegyűrtve kerültek elhelyezésre. Hasonló módon véghezvitt rongálás és hajtogatás figyelhető meg a lengyeltóti, várölgyi és a franciaországi Cannes-Écluse-i depókból ismert bronz lábvértek esetében is.

Ki viselhette az arany lábvérteket?

A Kr. e. 12–11. század időszakában készült arany lábvért Tisza-vidéki megjelenése arra utal, hogy a fém védőfegyverzet elemei nemcsak a dunántúli térségben terjedtek el, hanem a mai Kelet-Magyarország területén is használatban voltak.

A szeged-gyálaréti lábvért különleges jelentőségét annak köszönheti, hogy az európai térségben ez az első olyan bronzkori védőfegyverzeti elem,

A Kr. e. 3. és 2. évezredbeli Közel-Keletről és Európából mindössze egyetlen aranyból készült védőfegyvert ismerünk: ez az Ur királyi temetőjének egyik uralkodói temetkezést rejtő sírjában feltárt világhírű ún. Meszkalamdug-sisak.

Késő bronzkori lábvért Várölgynél Nagy-Lázhegyről (fotó: Balatoni Múzeum, Vágó Adám)

A Kr. e. 2600–2400 közé keltezhető, elektronból készült Meszkalamdug-sisak

amely nemesfémekből készült. Arany, elektron és ezüst támadófegyverek (pl. balta, tör, lándzsa) a kora bronzkor óta ismertek, ám az ez idáig napvilágra került lábvértek, sisakok, páncélok és pajzsok anyaga kivétel nélkül bronz vagy szerves anyag volt.

„Átreidák valamennyi remek-lábvértes akháj hős, nektek az égilakók adják meg, hogy Priamosznak várát feldúlván, haza épen térjetez innen...”
Homérosz: *Íliász*, Első ének (Devecseri Gábor fordítása)
Homérosz *Íliász*ában számtalan helyen említik a késő bronzkori görög harcosok fegyverzetének bemutatása során a lábvérteket. Az eposzban az akháj harcosok állandó jelzője a „jó-lábvértes” vagy „remek-lábvértes” kifejezés. A lábvérteket viselő harcosok megjelennek a krétoi és mükénéi paloták fal-festményein és edényekre festett ábrázolásokon is, de számos remekművű darab került elő temetkezésekből is.

Noha arany védőfegyverzeti elemeket a szeged-gyálaréti lábvért felbukkanásáig nem ismertünk sem az égei, sem pedig a Kárpát-medencei régészeti anyagból, Homérosz *Íliász*ában több helyen történik utalás ilyen tárgyra: egy helyen a trójaiak mellett harcoló Glaukosz aranypáncéljáról, másutt a szintén trójai szövetségben harcoló Rhészosz thrák királyfi aranyfegyverzetéről olvashatunk. Többször említi a szöveg az istenek aranyból készült fegyvereit is pl. Athéné aranyból készült sisakját. A 7. énekben szó esik Nesztór híres aranypajzsáról is, amelynek megszerzésére azzal buzdítja az általa vezetett trójaiak csapatát Hektór, hogyha azt megkaparintják, a görögök meg fognak futamodni. Mindez arra utal, hogy az ilyen aranytárgyakat praktikus funkciójukon túlmutató, hadijelvényyszerű jelentéssel is felruházták.

Ha figyelembe vesszük, hogy a késő bronzkori páncélzat alkotórészei, valamint a pajzsok és a sisakok már önmagukban is ritka, csak a harcos elit legkiemelkedőbb tagjai által birtokolt tárgynak számítottak a korszakban, azt látjuk, hogy az aranyból készült lábvért egészen különleges reprezentációs értékkel bírhatott. Itteni felbukkanása arra utal, hogy a Kárpát-medence más térségeiben magát gazdag halomsírokkal, fegyverdepókkal vagy földvárakkal megjelenítő harcos elit a Dél-Alföldön is létezett, és ideológiájában a háborúnak, a különböző fegyverzeti elemeknek itt is kiemelkedő jelentősége lehetett.

A fenti megközelítés arra utal, hogy az arany lábvért a harcos réteg reprezentációjában játszhatott szerepet, és egy kimagasló státuszú katonai vezető viselhette. Ám a gyálaréti kincs leletössze-függése a tárgy egykori szerepének egy másik értelmezési lehetőségét is magában rejt. Egyelőre úgy tűnik, hogy a lábvérteként meghatározott aranytárgyat egymagában, párja nélkül földbe került aranypitykék és kúpos csüngők talán egy – a lábvértelet összetartozó – díszes szertartási ruházat, ornátus részei lehettek. Ezek alapján nem tarthatjuk kizártnak azt sem, hogy a lábvért szimbolikus, önmagán túlmutató tárgy, amely nem egy létező személy fegyverzetének része, hanem egy természetfölötti erővel bíró lényhez, héroszhoz vagy mitikus őshöz, esetleg annak kultuszához kapcsolódó eszköz, szertartási tárgy lehetett.

„Mosom kezeimet...”

Bűn- és erénytálok az Árpád-kori Magyarországon

A változás állandóságáról beszélünk, vagy az állandó változásról? – nézőpont kérdése. Akárhogyan is van, de a Trójában is otthonosan mozgó Hermész egyszer csak rómaivá lett és nevet változtatott, így lett belőle Merkúr. Ám az antik hagyományok, gondolatok a keresztény korban sem vesztek el nyomtalanul, ha kicsit átalakulva is, a középkor átörököltette azokat a számunkra. Ugyanazt, kicsit más formában. Erről szól mostani írásunk – stílusosan – a bűn- és erénytálakkal kapcsolatban.

A csepeli rév legkorábbi őrzőinek 11. századi temetőjéből napvilágra került gazdagon ékszerezett nő sírja. A jobb és bal alkarcsonatokon állatfejes bronz karperecek. A nyakcsigolyákon bronzhuzalból sodort hurkos-kampós záródású nyakperec volt.
Lelőhely: Csepel-Szabadkikötő 2015, Terei-Szigeti

A 11–13. századi román kori Európában megjelent és széles körben elterjedt egy tárgytípus, melyet vésett díszű bűn- és erénytálként ír le a kutatás. A tálak anyaga rendszerint valamilyen rézötvözet, ritkán aranyozottak, nyomópadon domborítással formáltak, majd belső felületükre mintát véstek. Átmérőjük 24–34 cm, magasságuk 4–8 cm, peremük keskeny, vízszintesen kihajló.

A tálak, a rajtuk látható díszítés alapján három csoportba sorolhatóak. Előszörként az ó- és újtestamentumi történeteket (pl. az irgalmas szamaritánus és Sámson története) és a szentek legendáit megjelenítő tálak említendőek, melyek szervesen illeszkednek a korszak eszmeiségébe. A díszítés stílusa miatt ide sorolja a kutatás a mitológikus témákat megjelenítő tálakat (pl. Héraklész és Akhilleusz története), melyek már az ókori kultúrákhoz vezetnek minket. A második csoportba a két témakörhöz szervesen illeszkedő allegorikus ábrázolásokkal díszített tálak tartoznak, melyeken a korszak ötvöse a főbűnöket és erényeket jelenítették meg. Ez, a már az antik kultúrában is létező úgynevezett megszemélyesítő ábrázolás a 11–12. századi Európa művészetében ismét kedvelt kifejezőforma lett. Az ábrázolt mondanivaló alapján ezeket a tálakat erény- és bűntálakként is nevezi a szakirodalom. A tálak belsejében legtöbbször

A vésett díszű tálak rendelkezéséről megoszlanak a vélemények. A tálakat alapvetően két csoportra osztja a kutatás használati szerepük alapján. Az igényes, kisebb számban előforduló, szép mintázatú darabokat egyházi liturgiával hozzák kapcsolatba (szertartások előtt, közben kézmosásra használhatták), míg a stilizált nagyobb darabszámúban fellelhető tálakat már világi célokra szánhatták.

Csepel falu táljának rajza (rajz: Kuczogi Zsuzsanna)

Csepel falu egyik 12–13. század fordulójára keltezhető gödréből előkerült szárnyas-kalapos alakkal díszített Árpád-kori vésett díszű tál töredéke.

Lelőhely: Csepel-Szabadkikötő 2007–2008, Terei-Szigeti

(fotó: Tihanyi Bence)

Ira (Harag), Luxuria (Paráznaság), Libido (Féltelenség), végül pedig Avaricia (Fősvénység). Az erénytálakon Humilitas körül a legfőbb erények láthatóak, mint Fides (Hit), Spes (Remény), Caritas (Szeretet) és Patientia (Türelem). A harmadik csoportba az ornamentális díszű, felirat nélküli tálakat sorolja a kutatás, számuk Európa-szerte is igen alacsony, és készítési idejüket a legkorábbra helyezik.

Az erény- és bűntálok egy különös alcsoportját alkotják a Magyarországon is elterjedt szárnyas-kalapos alakot megjelenítő, vésett díszű tálak. Ezeken a tálakon egy balra néző, kalapot viselő férfi mellképe látható. Vállán sávós köpeny és szárnyak vannak. Az arc kidolgozása igen sematikus, szeme talán lehunyva, az orr kicsiny, a száj csupán jelezve, szemöldöke ívelt. Álla kerek, hangsúlyos, kalapja keskeny karimájú. Az eddig talált szárnyas-kalapos alakos tálakon a köpenyt hármas kötegben elhelyezkedő párhuzamos vonalak

A budapesti Hadtörténeli Intézet és Múzeum udvarán talált szárnyas-kalapos alakkal díszített tál

díszítik, kétoldalt kettő-kettő. Középen a nyaktól kiindulva pedig két párhuzamos vonal látható, mely az egész motívum és az alak középtengelye is egyben. A szakirodalomban a szárnyas-kalapos alakot megkísérelték a görög Hermészként vagy a római Merkúrként leírni.

Az ókorból hagyományozott szimbólumok a középkorra más értelmezést kaptak, elgondolkodtató például, hogy Arisztotelész szerint Superbia (Büszkeség) az erények koronája, míg a kereszténységben a büszkeség vagy kevélység megnevezésén a hét főbűn egyikét értik.

Korábban Hanza-tálaknak is nevezték ezeket a tárgyakat, a területen gyakori előfordulásuk miatt, s a Hanza-régiót tartották készíthető helyüknek, de mostanra úgy véli a kutatás, hogy ez a vidék csak közvetítő kereskedelmet lebonyolító terület volt keleti irányban, illetve a Balti-tenger partján. A tálak műhelykörzeteként a Rajna–Maas vidékét, az Elba vidékét és Magdeburg–Braunschweig–Goslar térségét feltételezik, mely a korszakban nyersanyagként a Harz-hegység érclelőhelyeire támaszkodhatott.

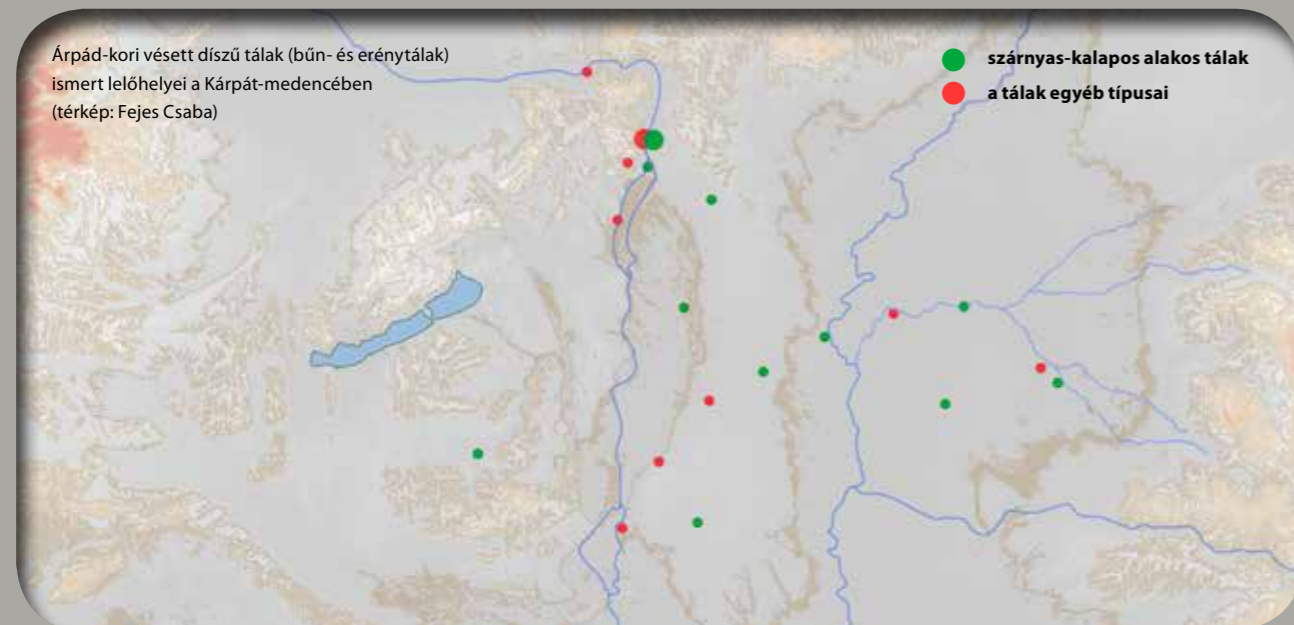
Lelőhely: Budapest Hadtörténeli Intézet és Múzeum 1987–1990 Bencze Zoltán

A magyarországi darabokról elmondható, hogy azok általában gyengébb kivitelűek, és a legtöbb esetben másolt példányok. Egyes vélemények szerint legtöbbjükét valószínűleg itt, a Kárpát-medencén belül utánozták. De vajon a gondolati háttérrel is sikerült lemásolniuk a készítőknél? Feltűnő az is, hogy ezek a példányok a fő kereskedelmi, sószállító útvonalak mentén kerültek eddig elő, azoktól nem távolodtak el látványosan. Magyarországi viszonylatban a tálak – véleményünk szerint – kevéssé az erkölcsi tartalom, sokkal inkább a kereskedelmi aktivitás miatt számottevőek. Gyakran a pénzváltó mérlegek serpenyőjét ezekből a tálakból vágják ki, és formálták meg, mely arra utal, hogy e tálak és a kereskedelem színtere fedi egymást.

A kutatás jelen állása szerint a tálak a Duna völgyén át, vízi kereskedelem révén, illetve a kereszt-hadak mozgásával kerülhettek a Kárpát-medence területére. Az előkerült tálak, táltöredékek azonban az ismert esetekben nem feltétlenül a hadi és a du-

A budapesti Hadtörténeli Intézet és Múzeum udvarán talált tál rajza (rajz: Kuczogi Zsuzsanna)

nai út nyomvonalához kapcsolhatóak, és ahol ez kideríthető volt, ott ezek a tálak a 12–13. századi, kereskedelmi aktivitással jellemezhető horizonthoz kötődtek. Érdekes továbbá, hogy a Kárpát-medencének csak bizonyos pontjairól ismeretek: a kereskedelmi csatornák, az úthálózat elemei egyidősek az emberiséggel, a földrajzi környezet függvényében értelmezhetők. Ezt a rendszert, ennek elemeit mindig más és más csoport tartotta kézben a világtörténelem folyamán. A tálak eddig kizárólag az ország középső sávjából ismertek, és leginkább Esztergom, valamint Pest és Buda térségében összpontosulnak. A Kárpát-medencét magasabbról tekintve láthatjuk, hogy a Magyar Királyságot – a Hanza-városokkal élénk kapcsolatot tartó – Kijevvel és azon túl Rjazannal és a volgai bolgár fővárossal összekötő kereskedelmi út vonal nyomvo-

Bugacmonostori bűntál Rosta Szabolcs ásatásából (fotó: Kiss Béla)

nalát is ilyen tálak szegélyezik. A bizánci kapcsolatok erősödését a rasi szárnyas-kalapos tál is jelzi.

Jelen folyóirat hasábjain már többször beszámoltunk az orosházi Árpád-kori településről. Itt a 12–13. század fordulóján volt a legaktívabb a kereskedelmi tevékenység, melyet muszlim pénzváltók tartottak kézben. Nem meglepő tehát, hogy itt is előkerült egy szárnyas-kalapos tál töredéke, aminek igen jó párhuzamát ismerjük Csepel-Szabadkikötőből: a darab a szigetnek is nevet adó faluból került elő. A fent leírtaknak maximálisan megfelel a lelőhely, a Duna, mint az egyik fő kereskedelmi út vonal, mentén található, a Medium Regni területén.

Vannak tehát dolgok, melyek változnak, és vannak olyanok, amelyek változatlanok maradnak. A bűn- és erénytálak gondolati háttérrel is ilyen: örök morális kérdéseket közvetítenek. Eljutottak-e ezek a gondolatok velük együtt a Kárpát-medencébe? Részleteinkben minden bizonnyal. Az orosházi muszlim kereskedők telepe mellett egy 3000 éves bronzkori földvár húzódik, véletlen lenne, hogy romjain jött létre a 20. században a laktanya? A Csepel-sziget északi végében megtelepedett, volgai bolgár régészeti anyaggal jellemezhető népesség későbbi falujában talált táltöredék pedig az első katonai felmérésen is jelölt rév mellett található, közel ahhoz a helyhez, ahol a legújabb Duna-híd épül. Egy 21. századi lakóparkot kísértetiesen pont arra a területre építettek, ahol 7000 éve kisebb nagyobb megszakításokkal éltek emberek, a tatárjárás előtt pedig itt terült el az egykor virágzó Árpád-kori falu, Kána. Véletlen dolgok lennének ezek? Aligha!

Annak ellenére, hogy ismert a tárgy típusa, nem számít tucatárúnak, hiszen 20–25 darab került elő Magyarországon területéről. Egy-egy különleges tárgy nemcsak önmagában értelmezhető, hanem az egykori települést is jellemzi, felhívja a figyelmet annak jelentőségére. A cikkben részletesen bemutatott két lelet is az egykori települések kiemelkedő szerepét bizonyítja. A csepeli darab egy királyi udvarhely közelében került elő, és az ásatás során számos fontos tárgyi emlék látott napvilágot, míg az orosházi a régió tranzitjellegének Árpád-kori bizonyítéka.

Az érsekhalmai erénytál részlete (fotó: Kiss Béla)

A legősibb évjáratok

64

Tarbay János Gábor

Alkoholfogyasztás a bronzkorban

A legkorábbi konkrét dátum, ami az alkohol kapcsán eszünkbe juthat, talán az az 1516-os bajor tisztasági törvény (*Reinheitsgebot*), mely szabályozta a sör összetevőit. A napjainkban közismert alkoholos italok címkéit nézegetve azonban további érdekes évszámokat láthatunk: Erdinger sör (1886), Johnnie Walker whisky (1820), Guinness sör (1759), Dom Pérignon pezsgő (1668). Mélyebbre ásva még régebbi, ma is létező márkákkal találkozhatunk, ilyen a Bolten sör (Bolten-Brauerei – 1266) vagy a Château de Goulaine bor (kb. 1000). Történeti szempontból sem ezek, sem pedig az unalomig ismételt ókori példák nem rúgnak labdába a legidősebb alkoholmaradványokkal bíró óskori lelőhelyekhez képest.

A legkorábbi alkoholos italra utaló nyomokat Ázsiából ismerjük. Kínában, a Sárga-folyó völgyében található Jiahu kora neolitikus kori (Kr. e. 7000–6500) lelőhelye. Az itt előkerült szűk nyakú keramikorsókban rizs, szőlő, méz és galagonya keverékéből álló erjesztett ital maradványait találták meg. A felfedezésre még egy amerikai cég, a Dogfish Head Craft Brewery is lecsapott. Patrick E. McGovern, a biomolekuláris régészet elismert úttörőjének útmutatása szerint modern köntösben, de az ősi recept alapján rekonstruálták a Kínában azonosított italt (Dogfish Head Chateau Jiahu).

Sör 7000 éves kínai recept alapján (Dogfish Head Craft Brewery)

(Kr. e. 4100–4000); itt szőlőpréselő felszerelést, borospince-maradványokat, s a kerámiaedények felületén pedig malvidin- [a növények színéért felelős egyik flavonoid – a szerk.] nyomokat találtak, amely a borkósav mellett bizonyítja valamilyen

Ugyancsak a neolitikum időszakára keltezhető a Hajji Firuz Tepén (Északnyugat-Irán, Kr. e. 5400) előkerült folyadéktároló edény, amelyben infravörös spektroszkópia segítségével szőlőborra utaló borkósav és pisztáciafa gyantamaradványait mutatták ki. De hasonlóan jelentős az Örményországban feltárt rézkori Areni-1 barlangkomplexum

Alkoholos ital 3000 éves recept alapján (Egtvedpigens Bryg)

borfajta jelenlétét. Régóta ismert Godin Tepe lelőhelye (Irán, Kr. e. 3400–3000, késő uruki periódus), ahol egy edényen kémiai elemzéssel kalcium-oxalátot (sörkő) mutattak ki, mely a sörtárolás során rakódik az edényekre.

A közép-nyugat-, illetve az észak-európai óskori alkoholmaradványok fiatalabbak, de ennek oka elsősorban nem az európai óskori kultúrák absztinenciája, hanem a biomolekuláris elemzések és szerencsés leletmegmaradási körülmények ritkasága. A legérdekesebbek között említhetők a skandináv bronzkori kultúrák területéről származó adatok. Ilyen a híres dániai egtvedi rönkkoporsós halomsír is, melyben egy gyermek és egy 16–18 éves leány feküdt. A dendrokronológiai [a fák évgűrűinek vizsgálatát alkalmazó korhatározási módszer – a szerk.] adatok alapján a temetkezést Kr. e. 1370-re datálják. A gazdag szervesanyag-maradványok közül témánk szempontjából egy kis fakéreg edény szolgáltatott izgal-

65

mas adatokat, melyben áfonyából, mocsári mirtusból, mézből és búzából álló sörszerű kevert ital maradványát mutatták ki természettudományos elemzésekkel. Hasonlóan kínai társához, az egtvedi italból is készült rekonstrukció (Egtvedpigens Bryg), mely nem meglepő módon a Dán Nemzeti Múzeum shopjának egyik legkelendőbb terméke mind a mai napig.

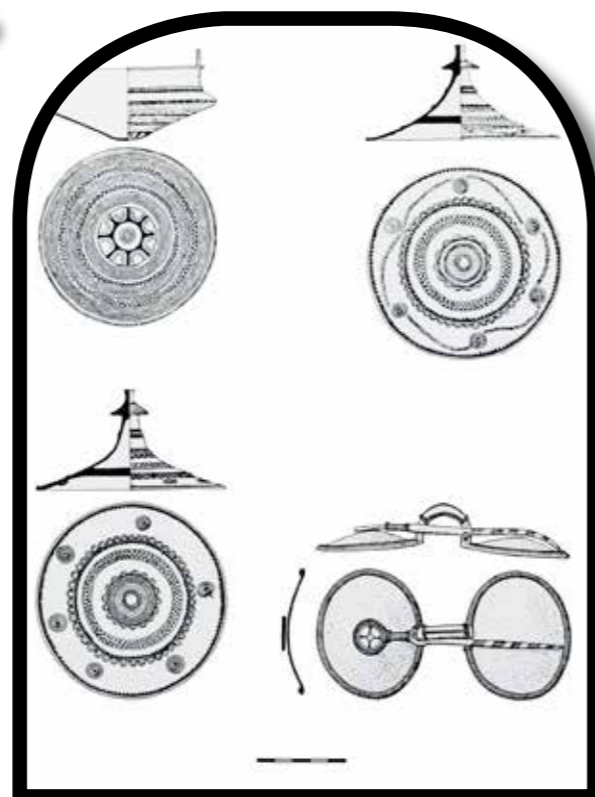
A Kárpát-medencei késő bronzkor szempontjából is jelentős leletegyüttesnek számít a kostræde-i bronzkincs (Kr. e. 1000–900). Ebben egy fibula, skandináv stílusú övkorongok és öntött edény mellett egy különleges, kónikus testű, kétfülű, bronz szűrőedény is előkerült. P. E. McGovern és munkatársainak 2014-es kémiai elemzése alapján az edény belső felületén szőlő és méz alapú, de bizony-

Az egtvedi temetkezés

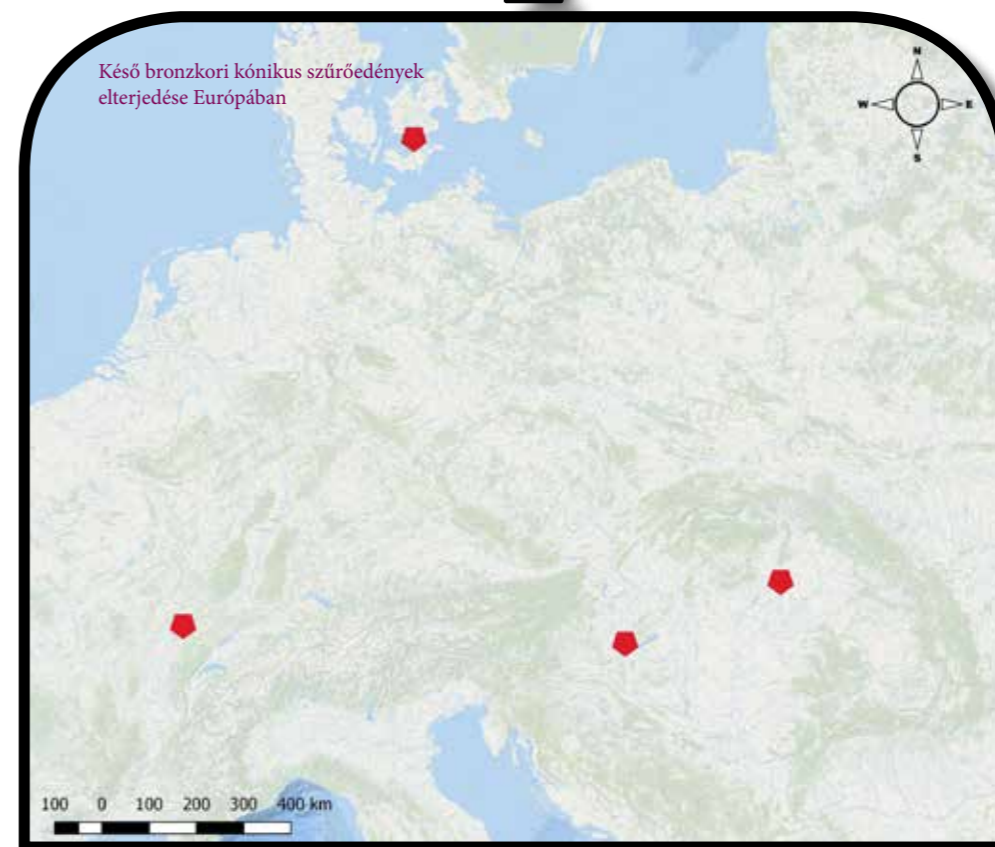

talanul gabonát is tartalmazó ital maradványait tárták fel, melyben antibiotikus hatású nyírfa, ecetesedést gátló fenyő, továbbá valószínűleg ízesítést szolgáló boróka, valamint mocsári mirtusz maradványai is megjelentek. Ami ezt a felfedezést különösen érdekessé teszi, az az a tény, hogy a bronzedény formai és technológiai szempontból egyértelműen a korabeli Kárpát-medence úgynevezett hajdúböszörményi stílusú bronzedényeinek körére mutat, ezeket innen importálták Észak-Európába. Hasonló, madáralakkal díszített edény ismert a tiszavasvári bronzkincsből (Kr. e. 1000–900) is, de a kostræde-ivel teljesen megegyező darabot tárt fel Müller Róbert 2003 és 2006 között a dunántúli késő bronzkor egyik kiemelkedőbb, fémeresősök által évtizedek óta szisztematikusan fosztogatott központján, Várvölgy-Nagyláz-hegyen is (Kr. e. 1100–1000).

▲ A kostræde-i kincs (Dánia) (Thrane 1967)

A harmadik hasonló szűrőedény Kelet-Franciaországból, az évans-i kincsből (Kr. e. 1050–950) került elő. A majd negyven bronzedényt, csészéket, bográcsot, szűrőket, amfora alakú edényeket tartalmazó, rituálisan deponált italozó készlet méretét tekintve európai szinten is egyedülálló. A leletgyűttes részét képezi a Kárpát-medencei és kostræde-i szűrőkkel megegyező tárgy is, ráadásul számos északkelet-magyarországi kapcsolatot mutató bronzedény kíséretében (pl. úgynevezett B típusú bogrács). A kárpát-medencei késő bronzkor esetén a Dániába importált edényen végzett természettudományos elemzés, s a térségben nagy számban felbukkanó alkoholfogyasztáshoz köthető bronzedényformák megjelenése a közvetett bizonyítékai annak, hogy térségünkben már ekkor is fejlett italozási kultúra lehetett. Alkoholos italok fogyasztására utaló konkrét bizonyítékok térségünkben viszont csak a Kr. e. 6. századból ismertek. Ezek egyike a Savaria Múzeumban

(Szombathely) kiállított ikervári kora vaskori kincsegyüttes, ahol a szűrőedény pollen- és fitolitvizsgálata alapján tarackbúza és lómentalevél főzetére következtettek.

A kiragadott példák alapján jól látható, hogy az emberiség alkoholfogyasztási kultúrája már-már felfoghatatlanul régre nyúlik vissza. A bronzkor időszaka ennek az összetett italtörténetnek azonban csak egyetlen szelete, melyben a Kárpát-medence térsége ebből a szempontból is komoly potenciával bír, s további jövőbeli felfedezésekre és reménybeli biomolekuláris elemzésekre számíthatunk még. A tárgyi kultúra alapján világosan látszik, hogy a korszakban specializált kerámia- és magas presztízsér-

téssel bíró bronz- és aranyedénykészletek jelentek meg, melyek nagy valószínűséggel sokkal fejlettebb és kifinomultabb italozási szokásokra, illetve közösségi eseményekre utalnak, mint azt egy őskori társadalom esetén elsősre gondolnánk.

◇◇◇

Az évans-i kincs

Paluch Tibor – Kujáni Yvett

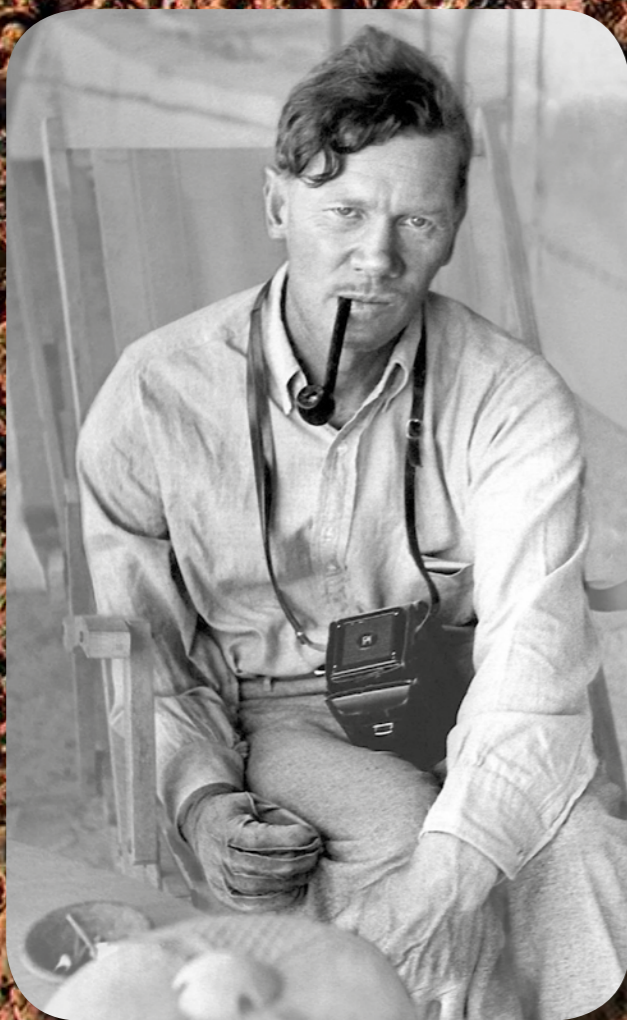
TRÓJA MODERN KUTATÓI ÉS A FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEI

68

69

Schliemann nyomában

Heinrich Schliemann és Wilhelm Dörpfeld 19. századi feltárásai után alapvetően két régésznek köszönhető, hogy Trója újabb és újabb csodákat tárt a világ elé, amelyek új lehetőségeket adnak a további kutatásokra.

Carl William Blegen, a Cincinnati Egyetem kutatójának portréja

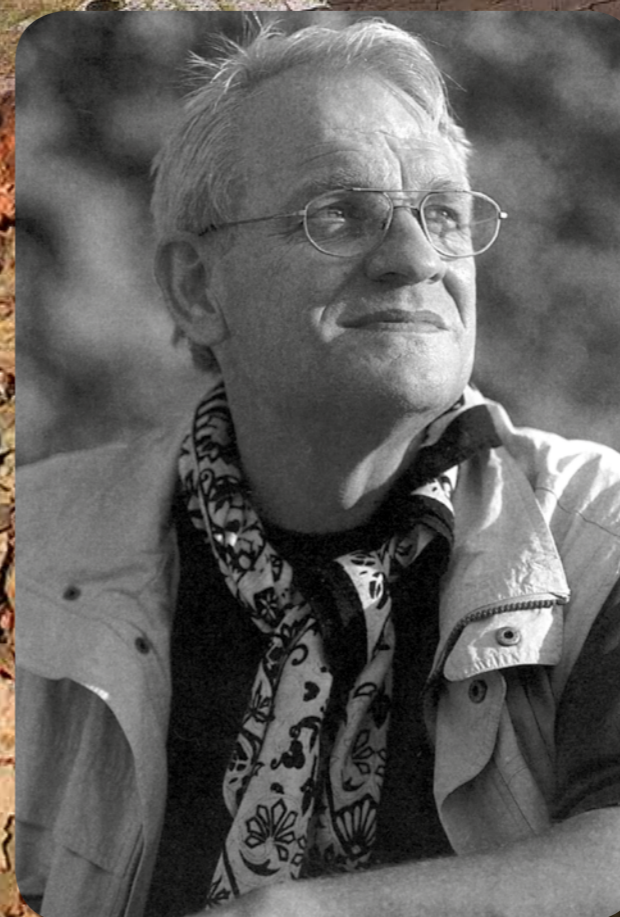
Elsőként Carl W. Blegen nevét kell kiemelnünk. Ő volt az, aki egy görög–amerikai expedíció vezetőjeként 1939-ben feltárta Ano Englianoszon a késő bronzkori Görögország egyik leggazdagabb királyságának, a messzéniaiak központját, Püloszt. Munkásságának korai szakaszában a Yale Egyetem doktoranduszaként több görögországi helyszínen – például Zügouriesz vagy Phliusz – is végzett ásatásokat. 1927-ben csatlakozott a Cincinnati Egyetemhez, melynek aztán élete végéig tanára maradt. Itt érte el legnagyobb szakmai sikereit is. 1932 és 1938 között 7 évadon keresztül a kor legfejlettebb technikai apparátusával ásott Trójában. Erről évente összefoglalókat jelentetett meg, majd az ásatások következtében levont tanulságokat az 1950-es években szakmai kötetekben, majd az 1960-as években a nagyközönség számára is érthető formában jelentette meg.

A korábbi ásatások eredményei alapján általános nézet volt, hogy a homéroszi Trója a Hisarlikon feltárt domb alulról számolva VI. rétegében helyezkedett el. Blegen – Schliemannhoz hasonlóan – teljesen meg volt győződve róla, hogy Homérosz munkája történelmi tényeken alapul, és hogy a trójai háború legendás városát találták meg. Az ásatás folyamán több maradványt is feltárt a különböző rétegekből. Végül összesen 46 réteget különített el a 9 fő építési periódusban. A korábban homéroszi Trójának vélt VI. rétegről végül Blegen azt állapí-

A fellegvár falai Trója VII. időszakában. Ezt a periódust kötik a trójai háborúhoz

Manfred Korfmann, a Tübingeni Egyetem kutatójának portréja

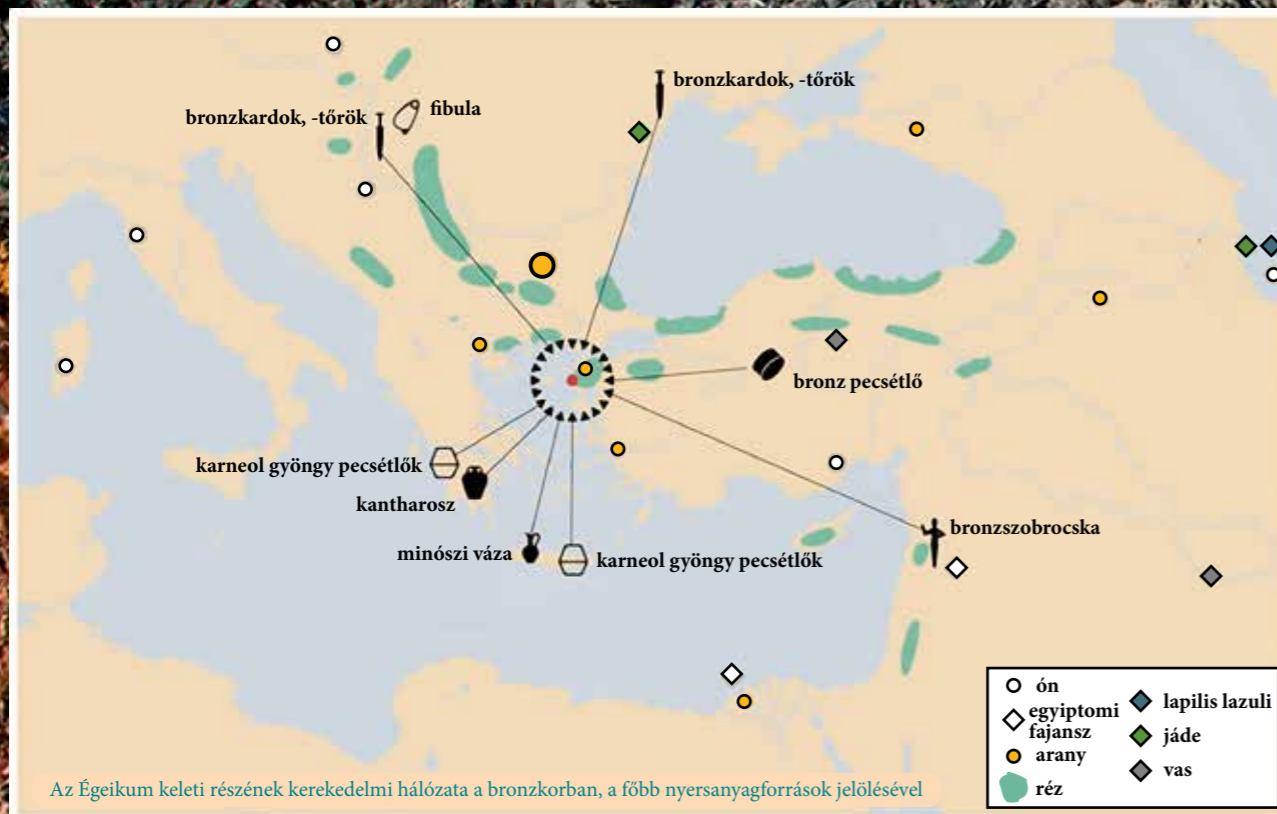

totta meg, hogy valószínűleg földrengés következtében pusztult el. Ezzel ellentétben a Trója VII/A. rétegben egy hatalmas tűzvész nyomait találta meg, melyet ő a görög hadak által okozott pusztításnak tulajdonított. Igaz háborúra utaló leletanyag nemigen került elő, csak mindösszesen egyetlen nyílhegy. Blegen először Kr. e. 1240-re, majd később Kr. e. 1270-re tette a város pusztulását.

Blegen feltárásai után sokáig, pontosan 50 évig nem folytak régészeti kutatások az egykori Trójával azonosított területen. Aki újra ebbe a munkába vágta a fejszét, az a „régészet pápájaként” tisztelt és a Trója-kutatásra Schliemann óta talán a legnagyobb hatást gyakorló régész, Manfred Korfmann volt. Törökországi kutatásait az 1970-es években kezdte Demircihüyükben. 1982-től a Tübingeni Egyetem Őskori Intézetének professzora és igazgatójaként 1987-ig folytatta törökországi kutatásait Besik Bayen, alig néhány kilométerre Hisarliktól. 1988-ban a török kormány kizárólag az ő nevére kiállított exkluzív ásatási engedélyt bocsátott ki Trójára. Így vezetésével a Tübingeni Egyetem és a Cincinnati Egyetem újra nekilátott a kutatásnak, amelyet egészen 2005-ben bekövetkezett haláláig vezetett. Ez alatt az idő alatt rengeteg új információval gazdagította a korszak és a terület kutatását. Az évek alatt irányításával összesen 13.000 m²-t tárt fel közel 370 régész. A kutatások talán legnagyobb eredménye, hogy 1993 augusztusában magnométeres vizsgálattal feltérképezték a fellegvár alatti területet, amellyel megtalálták a fellegvár alatti alsóvárost is, amely így már a maga körülbelül 300.000 m²-ével megfelelt a Homérosz által leírt városnak.

Az alsóváros megtalálásával Trója is a korszak többi uralkodói központjára jellemző képet nyújt. A megtalált nyílhegyek és emberi csontvázak alapján igazolva látta, hogy Trója VI. városa volt a királyi központ, amely a VIIA. periódus végén pusztult el. Az itt végzett feltárások alapján – igaz, azokat csak kisebb területen tudta elvégezni a felszínt borító jóval későbbi hellenisztikus és római kori maradványok miatt – rekonstruálta a VIH. és a VIIA. kori Tróját az al-

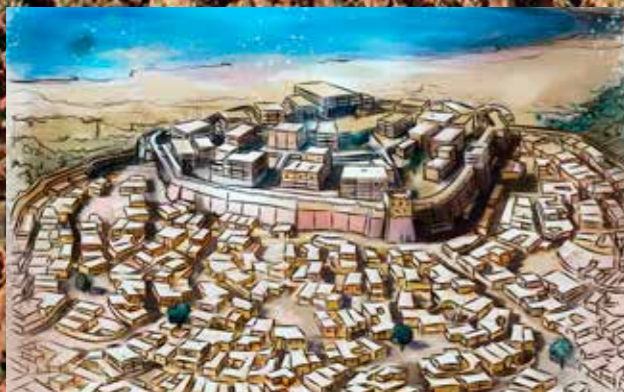

sóvárossal együtt, amelyet nemcsak árok, hanem egy rekesztékes fal is körbevett. Ezzel vívta ki a legnagyobb szakmai kritikákat. A feltárt árkot kritikusan vízelvezető csatornaként definiálták, melyet nem védett fal sem, hiszen ennek meglétét csak feltételezte Korfmann. Ugyanígy a domb körüli területen a fal és a védőárok miatt sűrűn beépített alsóvárost feltételezett, amely azonban nem bizonyítható az említett kis felületű feltárások miatt.

Korfmann munkái elismeréseként megkapta a török állampolgárságot, középső névnek pedig felvette az *Osmant*. 2005 augusztusában azonban váratlanul elhunyt. Érdemei felbecsülhetetlenek a késő bronzkori Égeikum kutatásában. Mi sem mutatja ezt jobban, hogy az általa teremtett iskola azóta is folytatja az általa megkezdett munkát.

A város látképe Trója VI. rekonstrukciója alapján

A trójai feltárások eredményei

A közel 150 év alatt végzett négy nagy régészeti feltárás alapján Trója 9 fő építési/települési időszakát az alábbiak szerint lehet rekonstruálni:

Trója I.: A Kr. e. 3000–2550 közé keltezhető település. Számos késő neolitikus/khalkolitikus lelőhelyet találtak Trója környékén és Imbrosz szigetén. A legkorábbi település Trója maga, amely egy kis falu volt ekkortájt, amelyet ovális kőfal vett körül. Az ásások során összesen 15-16 építési alfázist különítettek el. A házak kőből és vályogtéglából épültek, és néhány ezek közül megaron típusú volt: egy központi helyiséggel és az azt kiegészítő, oszlopok tartotta előhellyel. Az itt készült kerámia sötét színű, kézzel formált volt és jellegzetes rajta a fehér inkusztáció [berakásszerű díszítés – a szerk.]. Habár a fémanyag jelentős része még rézből készült, a közeli Beşiktepén a Trója I.-vel egykorú rétegben már bronzleletek is előkerültek. Az építészet és a leletanyag alapján jó párhuzamokat lehet találni az Égeikum északi szigetein és a part mentén is.

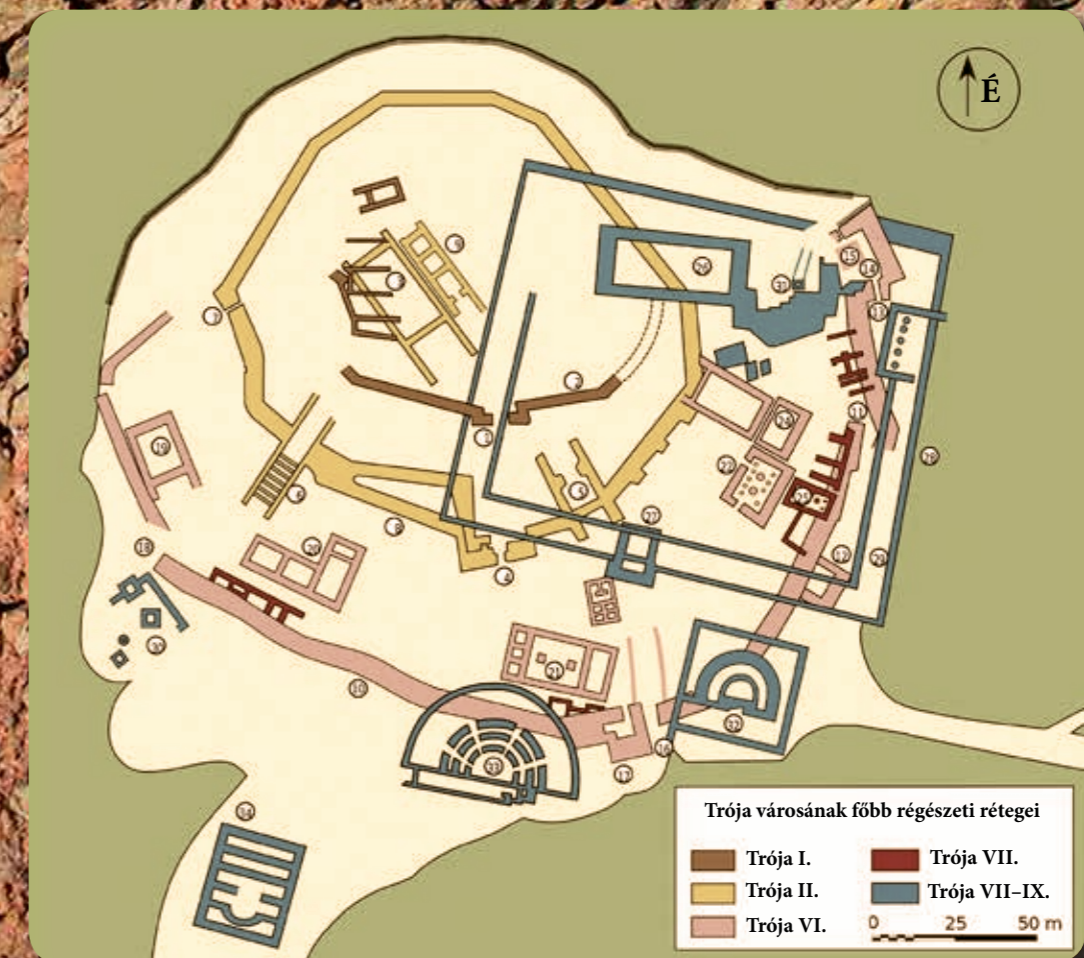
Trója II.: Kr. e. 2550–2300 között létezett. Területileg látványosan kisebb, mint a megelőző korszak települése, ennek oka, hogy a későbbi települések jelentősen rombolták ezt a réteget. 8 építési fázist különítettek el. A fellegvárat körülvevő vályogtéglafalhoz

körámpák vezettek, és számos monumentális kaput is emeltek, amelyeket oldalról masszív tornyok őriztek. Az épületeknek alig maradt nyoma. Ezek általában kőalapra épültek, vályogtéglából, favázas megerősítéssel. Trója II. két alkalommal pusztult el tűz által. A fellegvártól délre mintegy 9 hektáros területen egy paliszáddal körbevett külső települést találtak. Ez az első időszak, hogy a fellegváron kívül egy nagyobb település létrejön. A kerámia folytatja Trója I. hagyományait, de a II.B. rétegből van először bizonyítékunk fazekaskorong használatára, amely a laposabb tányérok megjelenéséhez vezetett. Trója II.D.-től jelenik meg az a jellegzetes kerámia (az úgynevezett *depos amphiküpellon*), amely a Kárpát-medencei rézkor datálásában is jelentős szerepet játszik. Ez az a réteg, amelyben Schliemann megtalálta az úgynevezett Priamosz-kincset. A tárgyak messzire nyúló kereskedelemre mutatnak egészen Közép-Ázsiától Mezopotámián át a mai Bulgáriáig. Ebben az időszakban Anatólia és Görögország a fejlődés periferiájához tartozott az Egyiptomban, Mezopotámiában és Szíriában kialakuló államokhoz, városi településekhez képest, amelyek már az írást is használták.

Trója III.: Kr. e. 2300–2200 közé datálható. A Trója III–V. közötti rétegek azok, amelyekről a legkevésbé tudunk. Schliemann az első ásási évadok során ezekben a rétegekben okozta a legtöbb kárt, átvágva és elhordatva őket, azért, hogy megtalálja a homéroszi Tróját. Trója III.-nak három-négy építési fázisa ismert. A Trója II.-ben emelt körámpákat még ekkor is használták. A fellegvárat kőből és vályogtéglából épült házak erdeje borította. A várost a periódus végén lerombolták, aminek oka ismeretlen. A kerámiaanyag alig különbözik a Trója II. időszakétól. Az első három rétegben az erődítésben, a házépítésben, a fazekasságban és a kisplasztikában továbbélő hagyományok alapján sokan külön kezelik ezt az időszakot.

Trója IV.: Kr. e. 2200–2000-re korhatározható. Őt építési szakasza van, amelyet azzal kezdenek, hogy a III. réteg végén, a IV. réteg elején a várost teljesen lerombolják, majd újjáépítik. A város erődítményei nem jelentősek, a házaknak csak a tájolása tér el a korábbi időszakban megszokottól, építési technikája nem.

Trója V.: Kr. e. 2000–1750 között. Őt vagy hat alperiódusra osztják. Erődítésre utaló jelek nem kerültek elő.

A házak építészetileg a IV. réteghez hasonlóak, de a házak belsejében megjelennek a kupolás kemen-cék. Az ehhez a réteghez tartozó házak a fellegvár nyugati oldalán kerültek elő, ami a növekedésre utal. Ezért nem tudni, hogy az V. réteg végén miért rombolják le a fellegvárat teljesen. Trója IV–V. valószínűleg egy régészeti kultúra összetartozó két periódusa, amely belső-anatóliai és kelet-égekumi kapcsolatokkal rendelkezett. Az anatóliai hatást az úgynevezett vörös keresztos tálak megjelenése mutatja, míg az égekumi kapcsolatokra a minózi importok utalnak.

Trója VI.: Kr. e. 1750–1300. Trója VI. kezdetét fontos innovációk jelzik. Először is megjelenik a háziasított ló. Másodszer megjelenik egy új, szürke, korongolt, jól égetett kerámia, amit a görögországi középső helladikus minúiai szürke áruval azonosítanak. Habár csak a kerámia egy kis része import, de megtalálhatók közöttük minózi, mükénéi, ciprusi és levantei darabok is. Éles kulturális törés van ugyanakkor Trója V. és Trója VI. rétegei között, amely az élet minden területén kimutatható. Mint látjuk, a görög szárazfölddel való kapcsolat a korai Trója VI.-ban jelenik meg először, és a réteg élete során egyre erőteljesebbé válik. Ebben az időszakban a város öt-hat építési fázisát lehet elkülöníteni. A legutolsó a Trója VIH. A periódus végére a fellegvár falai mintegy 2 hektáros területet zárnak körbe. A külső fal lópatkóalakban maradt meg, ami északkeletről nyugatra ível, és 5 kapu vágta át. A falak nagy méretű, faragott mészkőtömbökből épültek, vastagságuk elérte az 5 métert, magasságuk pedig a 8 métert is. Számos torony épült a falhoz. A déli kaputól burkolt és csatornázott utca vitt a fellegvárba. A falakon belül nagy, kétszintes, szabadon álló épületek voltak kőfalakkal, és mindegyik más és más elrendezést mutat. Megaron típusú épületek is megjelennek még, de itt is a pillérekkel vagy oszlopokkal alátámasztott, szabálytalan alaprajzú termek a jellemzők. A masszív falakkal épült házaknak nem voltak földszinti ablakaik, amelyek talán így védelmi funkcióval is szolgáltak a vezető családok közötti összetűzések alkalmával. Az előkelő családok által lakott házak mind az erődítményfal mentén helyezkedtek el. A fellegvár egy nagy méretű alsóvárossal volt körülvéve. A maradványait hellenisztikus és római kori épületek romjai fedik, ezért nehezen feltárható. Ezt a nagy, külső telepet egy mintegy 30 hektáros területet körbefogó, sziklába vágott védel-

mi árok vette körül. A külső település létrejötte azt sugallja, hogy a fellegvár királyi székhellyé válhatott. Magát a palotát nem találták meg: vagy azért mert a későbbi idők építkezései szétrombolták, vagy pedig azért nem, mert nem is volt. Az erőd pusztulását az összeomlott masszív falak alapján valószínűleg földrengés okozta.

Trója VIIA.: Kr. e. 1300–1180. A VIH. periódus végén leomlott falakat gyorsan újjáépítették. Számos, a fellegvárban lévő épületet újrahasznosítottak. Az üres térségeket kisebb házakkal építették be. A házak mérete csökkent, ezért a tárolóedényeket a padlóba süllyesztve használták. Az újjáépített fal külső oldalához újabb tornyokat és mellvédet emeltek, de ebben az időben a falon kívül is épülnek új épületek, sőt az alsóváros területe nagyobb lett Trója VI.-hoz képest. Ha elfogadjuk, hogy Trója egy háborúban pusztult el, akkor leginkább Trója VIIA. horizontja kapcsolható össze háborús cselekményekkel. Embri maradványokat találtak a házakban és az utcákon, az északnyugati bástyákban pedig egy csontvázra bukkantak koponyasérülésekkel és törött állkapoccsal. Előkerült három bronz nyílhegy is, kettő az erődben, egy pedig a városban. Trója VIIA. pusztulását pedig esetleg a háború végén bekövetkező tűzvész okozhatta.

Trója VIIIB.: Kr. e. 1180–950. Trója VIIIB. első fázisa (VIIIB1.) valószínűleg a VIIA.-ban elpusztult település folytatása. A fellegvár külső és belső oldalán lévő házakat újjáépítik, a fellegvár falát újrahasználik, a kerámia is hasonló, leszámítva talán azt, hogy megjelenik néhány kézzel formált „barbár áru”. Ebbe a rétegbe tartozó házban került elő az egyetlen bizonyíték az írás használatára a késő bronzkori Trójában, ami egy bronzpecsétlő, amelyen luvi nyelven az írnok neve olvasható. A korszak kései szakaszában egy új építési technika és egy kézzel készült, bütykös kerámia jelenik meg. Mindkettőt meg lehet találni Délkelet-Európában és végig a Fekete-tenger partja mentén is. Mindez újonnan bevándorló népességre utal. A VIIIB. szakasz már egészen a vaskorig nyúlik el. Mindkét fázisa tűzben pusztul el.

Trója VIII–IX: Kr. e. 800–500. A görög kori Ilión legrégebbi házai a 8. század végére keltezhetőek. A Trója romjain létrejövő kései város lényegében egészen a római korig prosperál, míg aztán végleg elhagyják lakói az ősi település vidékét.

MISZLER TAMÁS

A vikingek újvilági kutatója:
Helge Ingstad
(1899–2001)

A norvég Helge Ingstad a világon mindenhol arról ismert, hogy régész feleségével, Anne Stinevel együtt tárták fel az észak-amerikai viking telepeket, amely területet a sagairodalom csak *Vinland*ként ismer. Helge Ingstad hosszú és igen színes életet élt: jogi doktorátussal antropológiai és régészeti kutatásokat végzett, miközben több alkalommal a norvég kormány hivatalnokaként képviselte országát a hideg, kopár északi tájakon. Számos könyvben örökítette meg kutatásait és az arktikus élet szépségeit, annak nehézségeivel együtt.

Helge Ingstad 1932-ben

Helge Marcus Ingstad 1899-ben látta meg a napvilágot az észak-trøndelagi Meråkerben. Családja 1915-ben költözött az Atlanti-óceán partján fekvő norvég nagyvárosba, Bergenbe, ahol az ifjú Ingstad a nagy múltú Bergen Katedralskoleban végezte középiskolai tanulmányait. A középiskola után jogásznak tanult, és 1922-ben szerzett jogi doktorátust, majd a katonai szolgálat után egészen 1926-ig ügyvédként praktizált, amikor is felhagyott a paragrafusok értelmezésével, és Kanadába utazva közel négy évig prémvadászként kereste kenyerét. Hazatértekor először tett tanúbizonyosságot írói vénájáról: 1931-ben jelent meg *Prémvadász-élet Észak-Kanada indiánjai között* című műve, amely antropológiai megközelítésben mutatta be a helyi indián törzsek életét.

Miután 1905-ben Norvégia függetlenné vált Svédországtól, a norvég külpolitika szándéka az volt, hogy régi területeit visszaszerezze. A kelet-grönlandi Myggbuktában 1922 óta működött egy rádió- és meteorológiai állomás, ahol 1931. június 27-én Hallvard Devold négy társával kitzúta a norvég zászlót, és a területet a király nevében a norvég korona részének

A norvég korona az 1930-as évek elején nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Kelet-Grönlandot – Grönland a dán korona része – az országhoz csatolják. Norvégia jogalapja erre természetesen megvolt, hiszen a középkorban norvég és izlandi származású telepesek is éltek a szigeten, egészen a 14. századig, amikor is a sziget elnéptelenedett. Dánia fennhatósága alá Grönland Izlanddal és a Feröer szigetekkel együtt később úgy került, mint a norvég dominium része. A napóleoni háborúkat Északon lezáró 1814-es kielői béke értelmében azonban az észak-atlanti szigetek továbbra is Dánia részei maradtak, nem kerültek Norvégiával együtt Svédországhoz.

Terepen

nyilvánította, majd Vörös Erik után Eirik Raudes Landnak nevezte el. Maga az okkupáció bejelentése egy magánakció volt, azonban a norvég kormány kiállt mellette, és 1932-ben a Kanadából hazatérő Helge Ingstadot nevezték ki a terület helytartójává. Ingstadra jogi végzettsége és sarkkörtapasztalatai miatt esett a kormány választása. Hivatalát 1933-ig töltötte be, amikor is a hágai Nemzetközi Bíróság kimondta, hogy Grönland egésze Dániáé, Norvégia tehát nem tarthat rá igényt. Helge Ingstad a szigeten töltött időszakról 1935-ben újabb könyvet jelentetett meg, *Keletről a nagy gleccsertől* címmel.

A grönlandi megbízatás végeztével a norvég kormány azonnal Svalbardra (a Spitzbergákra) nevezte ki helytartónak, hivatalát 1933 és 1935 között töltötte be az északi szigeteken. Az itteni tartózkodása során kezdett dolgozni *Ország a hideg partokkal* című művén, amely viszont csak 1948-ban látott napvilágot. A svalbardi hivatal időszaka alatt kezdett el elmélyülten foglalkozni a korai norvég történelemmel, s alaposan tanulmányozni a sagairódművet. Gondolkodásának fókuszába a következő tíz évben elsősorban a vikingek nyugati utazásai kerültek. Párhuzamosan a vikingek észak-atlanti utazásaival, továbbra is intenzíven foglalkozott az észak-amerikai indiánok életével. A Spitzbergák után 1936–38-ban a Sierra Madre hegyei közé vonult, ahol az apacs indiánok életét kutatta. A második világháború idején, a német megszállás után a Vöröskereszt szolgálatába állt, és Észak-Norvégiában tevékenykedett a nemzetközi szervezet kötelességében. 1941-ben vette feleségül a nála 19 évvel fiatalabb régészt, Anne Stine Moe-t (1918–1997).

Grönlandi emlékhelye

A háború után rövid ideig, 1947-ben újra Svalbardra küldték helyettesíteni az ottani helytartót, ahol már érezhető módon szembesült a hidegháború kezdeti feszültségeivel.

Helge Ingstad már a harmincas években felfigyelt a svéd nyelvész, Sven Söderberg elméletére, miszerint a *Vinland* elnevezésben a 'vin' szócska az óészaki füves területre utal. Ingstad e teória mentén azt feltételezte, hogy a vikingek által alapított *Vinland* északabbra helyezkedhet el, megegyezve azzal a leírással, amit Brémai Ádám ad a *Hamburgi egyháztörténetében*, miszerint *Vinland* egy ködös és jeges terület.

1951-ben adta ki nagyszerű munkáját, a *Nunamiut. Alaszka eszkimói között* című művét. Feleségével 1953-ban Grönlandra utazott, hogy az ottani viking telepeket kutassa. Míg felesége a ré-

Az idős Helge Ingstad

Svalbard azért is volt jelentős a hidegháború során, mert a szigeteken mind norvég, mind pedig orosz települések is léteztek. A szovjet állam nemzetközi szerződés értelmében szénbányákat üzemeltetett itt. Egy feljegyzésében Helge Ingstad arról a tényről is beszámol, hogy a norvég és a brit titkosszolgálat megpróbálta beszerezni, hogy a helyi szovjet-orosz lakosság ellen kémkedjen.

Leghíresebb kötetének magyar kiadása

Feleségével közös szobra az oslói hajómúzeum előtt

gészeti munkákat végezte, addig Helge Ingstadot elsősorban az érdekelte, hogy az egyes telepek milyen kapcsolatban vannak a sagákban leírtakkal. Ennek kapcsán adta ki 1959-ben az *Ország a Sarkcsillag alatt. Grönland északi telepei* című könyvét, amelyben a grönlandi ásatásokról számol be.

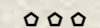
Helge Ingstad és felesége módszertana azért volt rendkívüli, mivel a 20. század elejétől a sagakutatás teljesen elvetette azt, hogy a sagák bármilyen valós, történelmileg hiteles tartalommal bírnának, azokat elsősorban irodalmi értékeik miatt kutatták és tartották fontosnak.

1960-ban Helge Ingstad szisztematikusan kezdte el kutatni a kelet-kanadai partokat, s olyan helyszíneket keresett, amelyek megegyeztek a sagákban leírtakkal. Grönland irányából Új-Fundland északi partjainál találta meg a feltételezett viking telepeket. 1961 és 1968 között nyolc ásatást végeztek a L'Anse aux Meadowsként ismert területen, ahol a ¹⁴C-es vizsgálatok szerint 1000 körülire datálható leleteket találtak, amelyek nagymértékben hasonlítottak a grönlandi leletekhez. A tőzegtől épített hosszúházak maradványai mellett találtak tipikus, a korabeli norvég–izlandi kultúrához köthető tárgyakat is. A tudományos élet vitatta eleinte a leletek valóságát, de később amerikai régészek is csatlakoztak az ásatásokhoz, így 1963-ban már az Amerikai Természettudományi Múzeum munkatársai is részt vettek a kutatásokban.

A leletek meghozták Helge Ingstadnak és feleségének a világhírt, Helge Ingstad pedig számos egyetem díszdoktora lett annak köszönhetően, hogy kimutatta a Kolumbusz előtti európai jelenlétet az amerikai kontinensen. A *Time* magazin szerint a 20. század egyik legfontosabb történése volt a viking telepek feltárása. A *vinlandi* ásatási munkálatokról adta ki a *Vesterveg til Viland* című művét, s a kutatások jelentőségét mutatja, hogy nem sokkal a norvég kiadást követően magyar nyelven is megjelent 1972-ben *Vikingek az Újvilágban* címmel.

Helge Ingstad korának nagy északi kutatói és felfedezői, Fritjof Nansen és Roald Amundsen közé emelkedik. Kutatói, felfedezői és hivatalnok munkája mellett elismert író volt házijában, aki tudományos munkáit magas irodalmi nívóval párosítva jelentette meg. 2001. január 25-én halt meg Oslóban, feleségével közös szobrát a viking hajókat bemutató múzeum előtt két hónappal korábban avatták fel.

L'Anse aux Meadows

A régészeti kutatás módszere az 1970-es évektől kezdődően a korábbi évtizedek gyakorlatához képest jelentősen átalakult. A 20. század második felében lezajlott műszaki és technikai fejlődés ugyanis a régészetben is nyomot hagyott, amely számos új készülék, műszer, technikai újítás alkalmazását eredményezte. Az ásatási technológia finomodását, a dokumentáció fejlődését követték és szakszerűen egészítették ki a kor olyan találmányai, mint például a fényképezőgép, és ennek egyenes ági következménye, a légi fotózás. A térképészet fejlődése is nagyban hozzájárult a pontosabb dokumentációk elkészítéséhez. A régészet az elektronikában és az űrkutatásban végbemenő változásokat is megpróbálta – némi fáziskéséssel ugyan, de – saját munkájának a megkönnyítésére alkalmazni. Gondoljunk csak a magnetométer, a talajradar, a dróntechnika, a 3D képképzés vagy éppen a műholdas helymeghatározás technológiájának régészeti célú felhasználására.

76

Bálint Marianna
Bacscai István

Leletek és kilohertzek

Avagy miképp segíti a fémkereső műszer a régészek munkáját?

A technológiai fejlődéssel párhuzamosan a régészet persze újabb kihívások is érték. Az 1990-es évektől kezdődően egymást követték a nagy kiterjedésű beruházásokhoz kapcsolódó úgynevezett nagyfelületű feltárások, ahol a régészeti munkát egyre szorosabb időkorlátok közé szorították. Ennek következtében a régészeknek minden eszközt és módszert fel kell használniuk ahhoz, hogy egy később beépítésre kerülő lelőhely feltárása során a lelőhelyről a lehető legtöbb információhoz hozzájussanak. A megvál-

A fémkeresők a fémekeket a környezetüktől erősen eltérő tulajdonságaik alapján érzékelik. Ezek közül a legfontosabb a fémek jó elektromos vezetőképessége. A fémdetektorok mindegyike azt a jelenséget használja ki, hogy a váltakozó mágneses tér hatására a fémegekben úgynevezett örvényáram keletkezik, ami maga körül szintén mágneses teret gerjeszt, amit érzékeltetni lehet.

A műszeres leletfelderítés ugyanakkor a régészeti feltárásban kiválóan betagozódó, annak munkarendjét átvevő, és azt valóban eredményesen kiegészítő kutatási módszer. A megfelelően végzett műszeres leletfelderítés egyike a legkisebb roncsolást okozó régészeti módszereknek. A hangsúly a kutatási módszer kifejezésen van, hiszen saját kialakult módszertannal is rendelkezik. Erre helyezi a hangsúlyt a régészeti feltárások engedélyezését, dokumentálását meghatározó jogszabály megfogalmazása is:

„A műszeres lelőhely- és leletfelderítés: a légi felvételezés, a föld és víz alatti építmények és tárgyak vagy azok maradványainak, lenyomatainak geofizikai úton történő felmérése, a fémkereső műszerrel (detektorral) végzett lelettérképezés vagy -gyűjtés, geodéziai felmérés, és minden egyéb műszerrel folytatott olyan tevékenység, amely régészeti lelőhelyek vagy leletek felderítésére irányul.”

77

A műszeres leletfelderítés megfelelő engedélykérés birtokában, régész jelenlétében és utasítására végzett tevékenység, amely alkalmazkodik a régészeti feltárás folyamatához. A műszeres leletfelderítést, azaz a régészeti korú fémtárgyak térképezését, a régészeti kutatás különböző fázisaiban alkalmazhatjuk. Egy beruházáshoz kapcsolódó megelőző feltárásnál fontos, hogy minden információt megszerezzünk az adott lelőhelyről, azokat az információkat is, amiket a zömmel a talaj legfelső rétegét képező humusz rejt, hiszen a humuszban megbújó tárgyak is szervesen hozzátartoznak a lelőhelyhez, árnyalják, kiegészítik, pontosítják a feltárás során a lelőhelyről megszerzett információinkat. Ezért fontos, hogy humuszosítás előtt és humuszosítás közben is átvizsgáljuk a feltárandó területet fémdetektorral.

A legoptimálisabb természetesen az lenne, ha a humusz eltávolítása több, 30 cm vastag rétegben történne, hiszen csak így tudjuk a fémkereső készülék technikai paramétereit figyelembe véve feltérképezni az összes humuszban található fémeletet, mielőtt a markológépek véglegesen el nem hordják azt az ásatási felületről.

Réteges humuszosítás közben végzett műszeres leletfelderítés

tozott körülmények pedig még inkább az új módszerek és eszközök alkalmazására inspirálták a régészeket.

Az utóbbi években egyre szélesebb körben kapcsolódik a régészeti feltárásokhoz új kutatási módszerként a műszeres leletfelderítés is. A fémkereső készülék a régészek körében nagy fenntartásokkal kezelt eszköz, ugyanis gyakran még mindig az illegális kincskereséssel kapcsolják össze ennek használatát. S ez utóbbi sajnos még mindig jelentős károkat okoz a magyar régészetnek.

A régészeti feltárások egyik első jellemző lépése a feltárandó területet borító humuszréteg eltávolítása. A zömmel sötét színű humuszban a régészeti jelenségek – így a házak, gödörök, sírok stb. – ugyancsak sötét színű foltjai csak nehezen vagy egyáltalán nem azonosíthatóak, a humusz eltávolítását követően viszont a többnyire sárga/sárgás színű altalajban már kirajzolódnak az altalaj szintjét is megbolygató régészeti objektumok foltjai, amelyek kibontására így már sor kerülhet.

A humuszban elsősorban azokat a tárgyakat gyűjthetjük össze, amelyeket az egykori járószinten hagytak el véletlenül: a zsebből kicsúszó aprópénzeket, a kiesett fülbevalókat, az elgurult gyűrűket, az eltört és használhatatlanná vált és ezért félredobott szerszámokat. Ezek a fémtárgyak ugyanakkor igen nagy segítséget nyújtanak a feltárt régészeti jelenségek pontosabb időbeli besorolásához, ugyanis a fémből készült ékszerek datálása pontosabb, mint például a régészeti lelőhelyek többségén legnagyobb számban előkerült kerámiáé.

A feltárás során hasznosnak bizonyulhat az objektumokból kikerült betöltés anyagának az átvizsgálása is, az apró fémtárgyak ugyanis könnyen elkerülhetik az idővel folyamatosan versenyt futó ásatási munkások, technikusok, régészek figyelmét.

Amennyiben egy régészeti lelőhely kutatására nem egy-egy beruházáshoz kapcsolódva kerül sor, akkor megfelelőbb mennyiségű idő állhat rendelkezésünkre, s ilyenkor célszerű a lelőhely szisztematikus módszerrel történő átvizsgálása.

A szisztematikus műszeres leletfelderítés módszerének a lényegét az alábbiakban foglalhatjuk össze. A kutatásra kijelölt területet olyan sűrű, egymással párhuzamos vonalak mentén járjuk be oda és vissza, hogy a detektor mozgása a vizsgálandó területet teljes egészében lefedje. Egyedül csak így lehetséges a felső 40 cm vastag talajrétegben található, majdnem összes fémből készült régészeti lelet felgyűjtése. A megtalált fémlletek előkerülési helyét GPS-készülék segítségével rögzítjük, majd a koordináták adataival együtt csomagoljuk el azokat. A műszeres leletfelderítés során talált leletek sűrűsödési pontjai így könnyen térképezhetőek, amelyek a lelőhely későbbi kutatásához, a szelvények kijelöléséhez kiváló támpontot nyújthatnak. A GPS-készülék segítségével rögzített úgynevezett tracklog adatok segítségével pedig folyamatosan nyomon követhetjük a már megkutatott területek elhelyezkedését, kiterjedését. Meg kell még említenünk a hegyvidéki,

erdővel borított területeken található régészeti lelőhelyek kutatását is, ahol a terepviszonyok és a növényzet borítása miatt helyenként nagyon korlátozottan lehet egyéb régészeti kutatási formákat alkalmazni, de a műszeres leletfelderítés segítségével e lelőhelyek esetében is lehetőség nyílik az előzetes adatgyűjtésre.

Ugyanakkor sohase essünk abba a hibába, hogy a műszeres leletfelderítést bármilyen szinten összekeverjük a közönséges kincskereséssel, bár eszközeik azonosak, módszertani alkalmazásuk jelentősen eltér egymástól. Gondoljuk át, hogy egy felelőtlen, pusztán találati vágyból fakadó műszeres leletfelderítéssel kiragadjuk a lelőhelyből a fémtár-

Szisztematikus műszeres leletfelderítés

Leletszóródási térkép

Műszeres leletfelderítés dokumentációs eszközei: GPS, leletkísérő lap, fényképezőgép

Szisztematikus kutatás tracklog térképe

gyakat, ezzel megfosztva a jövő régészeit attól, hogy a jelenleginél sokkal korszerűbb technikai eszközökkel és a hozzá igazodó módszertannal, a mai lehetőségekhez képest sokkal sokrétűbb és mélyrehatóbb információt nyerjenek. A régész feladata ugyanis nem fejeződik be egy-egy szép lelet megtalálásával, fontos, hogy azt értelmezni is tudja. De mit tehetünk egy régészeti kontextusból kiragadott tárggyal? Egy hasonlattal világíthatjuk meg talán leginkább, hogy mennyire nehéz helyzetben is vagyunk ilyen esetben:

A lelőhely teljes történetét egy könyvhöz hasonlíthatjuk leginkább, amelyben a régészeti leletek mint szavak, szótöredékek szerepelnek. Nevezzük el a múzeumba így bekerült leletet „arka”-nak. A lelet értelmezéséhez fontos, hogy tudjuk, hogy milyen szó része lehet ez a töredék, de ahogy elkezdünk foglalkozni vele, számtalan lehetőség merül fel: sarka, barka, farka, tarka, marka esetleg egy nagyobb része lenne: talán arkangyal? Könnyen tévútra vihet bennünket tehát, ha nem ismerjük a lelet pontos kontextusát.

A műszeres leletfelderítés során eddig elért tapasztalatokat tehát így összegezhethetjük: nem szabad túlbecsülnünk a műszeres leletfelderítés jelentőségét, de alábecsülni sem szabad a benne rejlő lehetőségeket. A megfelelő kutatási módszer alkalmazása mellett a műszeres leletfelderítés olyan kiegészítő információt tud szolgáltatni egy régészeti lelőhelyről, amely közelebb visz minket történetének minél teljesebb megismeréséhez, és ezért egyre nagyobb szerepet vív ki magának az egymásra épülő régészeti kutatási módszerek rendszerében.

Hamvasztás és kísérleti régészet

Egy késő bronzkori halotti máglya rekonstrukciója

Fülöp Kristóf

80

Kevés dologról mondhatjuk el, hogy időtlen és változatlan. A halál ténye és következménye ugyanakkor háromezer éve, a késő bronzkor idején is éppen olyan elkerülhetetlen és fájdalmas volt, akárcsak ma.

A halál most is és akkor is egyet jelentett a végérvényes változással. Azonban, hogy miképpen éljük meg a halál pillanatát, illetve, hogy a temetés során az elhunyt személyétől milyen rítusokon keresztül veszünk végső búcsút, mind a mai napig kulturálisan igen sokszínű.

A késő bronzkor időszakában az egyik ilyen speciális rítust a test elhamvasztása jelentette. A különféle etnográfiai adatokból és történeti forrásokból tudjuk, hogy a hamvasztás egy összetett és számos elemében ritualizált esemény. A temetési szertartás központi és a kívülállók számára is látványos

fázisa. Azonban az eseményeknek e sokszínűségét régészeti-
leg csak a sírba helyezett test apróra töredezett maradványain, a megolvadt bronztárgyakon, a sérült és gyakran hiányos kerámiaedényeken és olykor egy-egy máglya helyének lenyomatán keresztül érzékeljük. Ahhoz, hogy e töredékes leletanyagból az események egy-egy mozzanatát rekonstruálni tudjunk, a régészet hagyományos módszerein túl más tudományágakat és módszereket is segítségül kell hívnunk. Az antropológia és a különféle természettudományos vizsgálatok mellett a régészetnek egy kevésbé ismert ága a kísérleti régészet. Az ennek jegyében végrehajtott rekonstrukciós kísérletek lehetővé teszik, hogy a töredékes leletanyag mögött rejtőző, mozaikos történetek szálait összefonjuk, és az események régészetileg láthatatlan pillanataiba nyerjünk betekintést.

Az 1000°C-kal égő kísérleti máglya a késő bronzkori edénymásolatokkal és az elhunytat modellező disznóval

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

81

Amikor 2017 és 2018 tavaszán egy hasonló rekonstrukciós kísérlet során máglyát építettünk, a késő bronzkori temetkezési szokások megértése volt a célunk. A halotti máglyára az elhunytat modellezve egy vászonba tekert disznót, köré pedig különféle ételmellékletekkel megtöltött bronzkori edények és bronztárgyak másolatait helyeztük, majd az egészet meggyújtottuk...

1. A faanyag beszerzése. Noha ma Magyarországon száraz és jó minőségű faanyagot viszonylag sok utánjárással lehet csak beszerezni, addig ez az őskorban lényegesen egyszerűbb volt. Előfordulhatott azon-

ban, hogy a faanyag minősége vagy éppen típusa fontos szerepet játszott, ezáltal a máglya megépítése is nagyobb energiabefektetéssel járt. A Tróját hősiiesen védő Hektór máglyájához a homéroszi eposz szerint a fát a messzi hegyekben kilenc napon át gyűjtötték. Míg a szibériai gilják gyerekeket csak a fiatal lelkeket nem elijesztő, csendesesen égő borókaágakkal lehet elhamvasztani.

Késő bronzkori hamvasztásos sír megégett bögréje, összeolvadt ékszerei és az urnaedénybe helyezett emberi hamvak

2. A máglya megépítése. Mintegy 1,75 köbméternyi tölgyfából 2 méter hosszú, 1 méter széles és 1,3 méter magas máglyákat emeltünk, némileg eltérő építéstechnikával. A felhasznált faanyag minőségén túl a máglya mérete is kifejezője lehetett az elhunyt státuszának. Nem véletlen, hogy az Akhilleusz számára oly kedves Patroklosz máglyája 100 láb magas és 100 láb széles volt. A hamvasztás eseményének reprezentációs, közösségi szerepére utalnak a késő bronzkori pitteni temető kiktüntetett helyszínein kőből kialakított hamvasztási platformok is.

3. A test felhelyezése. A kísérletek során az elhunyt testét az emberhez anatómiailag leginkább közelálló kisebb testű disznót modellezték. Az egyiket juta vászonba csavartuk, míg a másik testére egy réz lemezékszert tekertünk. A temetés önálló és fontos elemét jelentette a test hamvasztást megelőző kezelése. A késő bronzkori sírokba helyezett megolvadt, torzult csüngők, gyűrűk és karperecek az elhunyt öltözékének részét képezték, utalva a test felékszerezésére.

Hamvasztást felügyelő pap Indiában (fotó: Oestigaard 2005, Fig. 1.6)

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

4. A mellékletek elhelyezése. A késő bronzkori edénymásolatokat a máglya különböző pontjaira, valamint a máglya mellé és alá helyezték. Együttal belsőjükbe különféle ételmellékleteket, többek között kecsketejet, mézet, mangalicaszirt és almát tettünk. Az öntöttbronz tárgyakat a disznó teste köré fektettük. A reprezentáció egy másik fontos elemét jelentette

Manikarnika Ghat. Szent hamvasztási hely Indiában a Gangesz partján (fotó: Arian Zwegers)

a máglyára felhelyezett tárgyak mennyisége és minősége. Azon túl, hogy ezek biztosították az elhunyt túlvilági szükségleteit, a javak így módon történő elpusztításával az elhunyt státusza, gazdagsága is kifejezésre került.

A 19. századi orientalista, Quaritch Wales leírásai alapján tudjuk, hogy a thai királyok testét a máglyára helyezés előtt illatos vízzel mosták meg, majd azt az új király illatszerrel bekente, legvégül pedig a testet fehér ruhába csavarva egy szantálfából készült tárolóban helyezték a máglyára.

hájával borították be. A meggyújtás minden esetben egy szimbolikus pillanat, melyre többek között utalhat a meggyújtó személye és a meggyújtás módja is.

6. Az égés. A kísérleti máglyáink hőmérséklete rendkívül gyorsan, kevesebb mint fél óra alatt elérte az 1000°C-os hőmérsékletet. A disznónak először a zsírszegényebb végtagjai és a koponyarésze kalcinálódott. Az edényekbe helyezett mellékletek ugyancsak látványos átalakuláson estek át. A kecsketej kifutott, a zsiradék fröcsögve megolvadt, míg a méz először karamellizálódott, majd teljesen elégett. A nagy hő hatásá-

5. A máglya meggyújtása. A máglyákat több ponton szalmával gyújtottuk meg. Egyik esetben a máglya alján, a másik alkalommal a tetjén, hogy vizsgáljuk az ebből fakadó különböző égésfolyamatokat. A test tökéletes elhamvasztásának céljából az égést fokozhatták, akár még a meggyújtás előtt, akár az égés közben is. Patroklosz testét leölt kiskérődzők

A maradványok összegyűjtésének ritualizált kereteire jelenkori példákat is találunk. Japánban a modern krematóriumi hamvasztást követően az úgynevezett *kotsuage* keretében a maradványokat az elhunyt családtagjai gyűjtik össze a lábaktól a fej felé haladva.

Jacques-Louis David: *Patroklosz temetése* (1779)

Egy 10. századi viking törzsfő máglyájaként szolgáló hajójába alkoholt, különféle füveket és gyümölcsöket, egy levágott kakast és tyúkot helyeztek, valamint egy fiatal nőt is feláldoztak.

Nepálban a meggyújtás a *dagbatti* szertartás keretein belül történik. Ennek során az elhunyt legidősebb fia a máglyát háromszőrkörbejárja, majd a száj környékén szimbolikus elhelyezett szantálfánál gyújtja lángra a halotti máglyát.

Nepálban speciális és öröklött tudással rendelkező papok ügyelnek az égés folyamatára, és hosszú bambuszrudakkal kontrollálják azt; szükség esetén pedig újra is rendezik a máglyát.

ra a tárgyak sok esetben megrepedtek, megolvadtak. Jóllehet a kísérlet során a máglya önmagában égett, azonban az őskorban már csak a tárgyak gyakori leesése, a test elmozdulása és a feltételezhető további tűztáplálás miatt is a máglya bizonyos mértékű manipulációja is feltételezhető.

7. A maradványok lelocsolása. A máglyák 6–7 óra alatt teljesen leégtek. Ezt követően patakvízzel locsoltuk le őket. A lelocsolással a maradványok egyrészt lehűltek, másrésztől a víz lehetővé tette a krétafehér színűre kalcinálódott emberi maradványok elkülönítését a nagy mennyiségű hamutól és faszéntől. A maradványok lelocsolása e praktikus szempontok alapján a késő bronzkorban is feltételezhető, melyet sok esetben a maradványok antropológiai vizsgálata is megerősít. Patroklosz máglyája hasonló idő alatt, egy éjszaka alatt égett le, és a maradványokat „lángszínű borral” locsolták le.

8. A maradványok összegyűjtése. A hamvasztásos kísérleteink a tűz manipulálása nélkül is sikeresek voltak. A test az első esetben részlegesen, míg a második kísérlet során teljesen elhamvadt. Számos kerámia- és fémtárgy használhatatlanná torzult és összetöredezett. A késő bronzkor idején a változatos mennyiségben összegyűjtött, olykor szelektált vagy anatómiai rekonstruált hamvakat urnaedény-

Almával és vajjal töltött bronzkori edénymásolatok a máglyára helyezve

A felülről meggyújtott, ezért eleinte csak a felső részén égő máglya

A leégett máglya maradványainak vízzel történő lelocsolása

Késő bronzkori temető szórt hamvasztásos és urnás temetkezései

be vagy valamilyen szerves anyagba csomagolva a sírgödör aljára helyezték. A halottal együtt átalakuló tárgyakat szintén a sírba tették, akár a hamvakra, akár a hamvaktól távolabb. Az *Iliászban* Patroklosz maradványait egy arancsészébe helyezték hájjal betakarva.

A hamvasztás tehát a bronzkortól egészen napjainkig a temetések egy kiemelt és több fázisból álló eseménye. A máglyakísérletek tapasztalatai, kiegészülve a régészeti megfigyelésekkel és írásos adatokkal, pedig lehetővé teszik számunkra, hogy e temetési szertartás eddig láthatatlan elemeit rekonstruáljuk. Szemünk előtt való megelevenedése által a régészeti leletanyag új színben és eltérő formában tűnik fel. A test többé már nemcsak a sírgödör aljára szórt hamvak kisebb-nagyobb kupaca, hanem egy látványos és számos elemében ritualizált átalakulási folyamat legvégső eredménye. Ahogy a fák sem csupán hamvakra helyeztek oldaltörődék, hanem egy, a máglyán az elhunyt lábához állított és az útravaló tárolására szolgáló edény, mely a máglyáról leesve apró darabokra tört.

A TÖRTÉNETI EMBERTAN KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

A biológiai antropológia (embertan) kialakulása egészen Hippokratészig nyúlik vissza, és az 1800-as évek közepéig főképp az emberi anatómia és fiziológia leírására szorítkozott. A Darwin nevével jelezhető szelekciós evolúcióelmélet elterjedése a tudományos világban sok természetbúvár figyelmét az ásatag emberi maradványok rendszeres kutatása felé fordította. Hazánkban az első hiteles régészeti korú csontmaradvány 1835-ben került múzeumba: a Ladánybene-Benepusztán előkerült honfoglaló harcos részleges lovas temetkezése.

Az események 1867-től gyorsultak fel. Rónay Jácint ekkor tartotta meg *Az ősemberek haladása* címmel akadémiai székfoglalóját, amelyben az ősembertan kutatást keresztezte el. Ugyanebben az évben a párizsi ősrégészeti kiállítás hatására kezdett el a magyarországi ember őstörténetével foglalkozni Rómer Flóris Ferenc. 1874-ben a Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus – Rómer javaslatára – 1876-os összejövetelét Budapestre hirdette meg. Ez párhuzamosan több eseményt indított el:

A régészeti ásatások – köztük Majláth Béla a Baráthegy-barlangban végzett ásatása is – nagy nyilvánosságot kaptak, Majláth 1874-ben elsőként szorgalmazta a magyar antropológiai társaság megalakítását.

1875-ben Jókai lapjában, *A Honban* megjelent Scheiber Sámuel ideg orvos-antropológus írása, amelyben egy antropológiai társaság, egyetemi tanszék és múzeum létrehozását javasolta. Lenhossék József megjelentette *Az emberi koponyaisma. Cranioscopia* című munkáját, és egy évvel később megjelent egy újabb tanulmánya *Deák Ferencz koponyáján tett mérések és ezekből vont következtetések* címmel. Mivel ez időben több élő embereken végzett tanulmány is született, elmondhatjuk, hogy az antropológia minden területén megindultak a rendszeres hazai kutatások.

Az 1876-ban a Budapesten megtartott VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus sikere arra ösztönözte Rómer Flórist és Pulszky Ferencet, hogy megalapítsák az Országos Régészeti és Embertani Társaságot (1878. november 17.).

1879-ben Lenhossék József rektori beszédében méltatta az antropológia

fontosságát, és javasolta a Budapesti Egyetemen egy antropológia tanszék megalakítását. Már a tanszék vezetésére is volt jelöltje Török Aurél kolozsvári orvosprofesszor, szövettanár személyében, akit Trefort Ágoston 1878-ban a kolozsvári egyetemen anatómiatanárnak nevezett ki. Trefort kultuszminiszter kérésére Paul Broca meghívta a párizsi világkiállítás apropóján rendezett antropológiai kongresszusra Török Aurélt is, aki itt döntötte el a híres párizsi antropológiai tanszék vezetőjének hatására, hogy antropológussá képezi magát.

Bene vitéz koponyája

Még ez évben Török Aurél javaslatára

a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Közlönyében antropológiai rovat indult, amelyet Török szerkesztett. 1879-ben már rendszeres antropológiai

Az anatómiai intézet 1878-ban

A Baráthegy-barlang egykori bejárata

Török Aurél koponyagyűjteménye

előadásokat tartott. 1880–1881 között számos nemzetközi ásatáson vett részt, és több kongresszuson is tartott előadásokat, fontos munkák fordításával megalapozta a magyar antropológiai szaknyelvet. Török tudatosan készült a budapesti embertani tanszék vezetésére, amelyre 1881-ben meg is kapta a professzori kinevezést Trefort Ágostontól. Török az elképzeléseiből képest azonban sokkal kisebb méretű intézetet vezethetett, amely nem volt alkalmas boncolásra, pedig ekkor még nemzetközileg általános szokás volt a boncolás az orvosokból lett antropológusok körében. 1882-ben saját költségen kiadta az általa írt *Antropológiai Füzetek* első számát, de fedezet hiányában több kötetet nem tudott megjelentetni. Az Akadémia elsősorban Lenhossék József munkásságát támogatta, ami éket ütött a két orvos-antropológus között. Az *Antropológiai Füzetek* számos tanulmánya közül a magyar történeti embertan szempontjából csak egy érdekes, *Az ural vidéki baskírok-ról* szóló tanulmány, valamint a Török Aurél által szorgalmazott budapesti antropológiai múzeum tárgylistája. Ez utóbbiból kiderül, hogy Pulszky Ferenc múzeumigazgató felajánlotta a Nemzeti Múzeum történeti korú emberi csontmaradványait Török antropológiai tanszékének; és Lipp Vilmos a keszthelyi ásatásai-ból 22 avar koponyát ajándékozott Töröknek.

Török Aurél a kutatás és az oktatás mellett az Antropológiai Múzeum gyarapítására is sok energiát szentelt. 1883-ban a Nemzeti Múzeum átadta neki a koponyagyűjteményét, és még ugyanebben az évben kérésére előírta a főváros, hogy az ásatásokon előkerült csontmaradványokat jelezzék az embertani tanszéknek. Ásatásaira pénzt kapott, és a vidéki méltóságok rendre bejelentették neki, ha földjeiken emberi csontok kerültek elő. Ezek az évek a régészettel való szoros együttműködésről árulkodnak. 1885-ben Eötvös Lóránd vallásügyi és közoktatási minisztertől jelentős támogatást kapott az embertani tanszék fejlesztéséhez és egy jóval nagyobb helyre való átköltözéshez.

Meg kell emlékeznünk arról is, hogy Török 1885-ben az *Archaeológiai Értesítő* szerkesztőjének, Hampel Józsefnek is felvetette, hogy a magyar nép eredetének kutatására a régészet, az embertan és a néprajz együttesen vállalkozzon. Réthy László etnográfustól azonban durva és lekezelő elutasítást kapott, és a megsértett antropológus munkássága új irányt vett. Török Aurél impozáns publikációs listája jól mutatja, hogy az összehasonlító anatómia, történeti embertan, néprajz, nyelvészet iránt is érdeklődő kutató ettől kezdve a craniometria, azaz a „koponyatan” megreformálása felé fordult, amelynek nemzetközileg máig számon tartott kutatója lett.

A történeti antropológia szempontjából Lenhossék Józsefnek a mesterséges koponyatorzításról és a Szeged-Óthalom lelőhely emberi maradványainak vizsgálatáról írt tanulmányai kiemelkedő fontosságúak ebben az időszakban.

Török Aurél 1893-tól több éven keresztül tanulmányozta III. Béla király és felesége, Anna királyné csontmaradványait is, akadémiai székfoglalóját is e tárgykörből tartotta. Részletes, több száz oldal terjedelmű tanulmányai máig forrásértékűek. A székesfehérvári bazilika területén előkerült csontmaradványok első vizsgálata is az ő nevéhez kötődik.

A történeti embertan kezdetei Magyarországon

86

Török Aurél III. Béla koponyájával

Sajnos Török Aurél ambíciózus, könyörtelenül maximalista és impulzív természete nem tette lehetővé a bölcsészettudományok és az antropológia együttműködését, ahogy igazi antropológus műhely kialakulását sem. A magyar antropológia hőskorát egymástól függetlenül dolgozó kutatók munkássága jellemzi. A rendszeres és tartós munkakapcsolat a régészettel a következő generáció kiemelkedő egyéniségének, Bartucz Lajosnak köszönhető.

Az évek alatt 10.000-nél is többre duzzadt Török Aurél koponya- és csontvázgyűjteménye, amely elhelyezését a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán sikerült megoldania. Két évtizedes egyetemi professzori pályája során 2700-nál többen hallgatták rendszeresen óráit, közülük sokan váltak koruk kiemelkedő kutatóivá. 1905-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának értesítőjében megjelent Tóth Zsigmond módszertani munkája *Útbaigazítás a régészeti ásatások alkalmával lelt embercsontok összegyűjtésére* címmel.

Bartucz Lajos 1904-től dolgozott Török Aurél mellett tanársegédként. Török Aurél 1912-ben bekövetkezett halála után azonban Lenhossék Mihály lett a tanszék vezetője 1919-ig. Ebben a hét évben a tanszéken csaknem kétezren hallgattak embertani órákat, amelyeket Bartucz Lajos, Hillebrand Jenő és Lenhossék Mihály tartott. Bartucz Lajos 1914-ben az Országos Régészeti és Embertani Társaságon belül megalapította az Embertani Szakosztályt. 1919-től az embertan vezetését ennek ellenére Méhely Lajos herpetológus kapta meg, és ezzel egy nehéz, jelentősen átpolitizált korszaka kezdődött a magyar antropológiának.

Velem-Szent Vid-i ásatás

© Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Stílus és elegancia AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg bisztró konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen nyugalmat a Körös partján

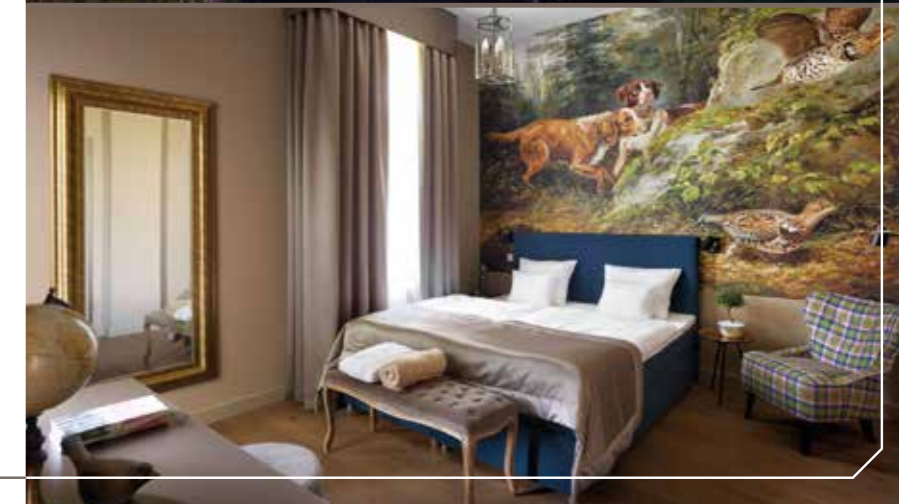

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

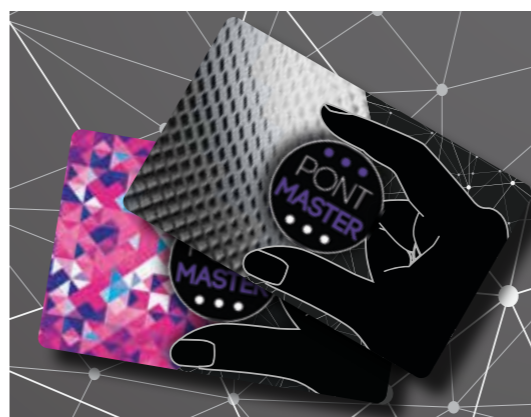
5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

Príma

Közel van hozzám.
Közel áll hozzám.

PONT
MASTER

Törzsvásárlói
Program

Príma 5

Szeged, Back Bernát u. 7.
Nyitva: H-Szo. 7:00-20:00
Tel.: 62/815-688
vevoszolg@hansakontakt.hu
www.prima5.hu

PrímaNOVA

Újszeged, Szőregi út 80.
Nyitva: H-Szo. 7:00-21:00
V. 8:00-16:00
Tel.: 62/814-501
vevoszolg-usz@hansakontakt.hu
www.szegednova.hu

NOVA ÉTTEREM
ÉS CUKRASZDA
Nyitva:
H-Szo. 7:00-21:00
V. 8:00-17:00

ERZSÉBET
UTALVÁNY
elfogadható

Rövid hírek a világból

Bácsmegi Gábor

88

Az ókori Caesareában (Izrael) egy bizánci korú épület feltárása során egy korábbi, a Kr. u. 2-3. századra keltezhető mozaikra bukkantak a régészek. Az eredetileg kb. 3,5x8 méteres mozaikpadlót a későbbi korok építkezései megbolygatták, azonban a megtalált részek jó állapotban maradtak meg. Három tógás alak ismerhető fel a mozaikon, továbbá geometrikus mintákat, illetve görög nyelvű feliratok roncsolt maradványait lehet megfigyelni. Az ásatók szerint – amennyiben egy magántulajdonban lévő villáról vagy palotáról van szó – az alakok a tulajdonosokat ábrázolhatják. Ha középülethez tartozott, akkor vagy a mozaikot adományozók, vagy a városi tanács tagjai szerepelnek rajta.

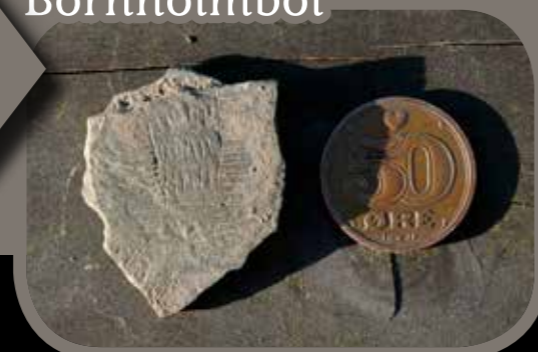
Római mozaikok
Caesareában

Különleges temetkezés
Mexikóban

A Bornholm szigetén (Dánia) folyó ásatások során újabb érdekességek kerültek napvilágra. A kb. 5000 éves lelőhelyen már eddig is találtak napkoronghoz kapcsolható karcolt köveket, azonban az újabb leletek közt néhány példányon pókhálószerű mintákat lehet megfigyelni. A kövek funkciója egyelőre ismeretlen a kutatók előtt, valószínűleg a napkultusszal állhat összefüggésben. A régészek feltártak még több, faoszlopokból álló, olykor akár 9 méter átmérőjű építményt is, melyek Vasagard földszáncái körül találhatóak. Az oszlopok pusztulása után a helyükre általában égett magvakat és égett kőbaltákat helyeztek el. Az egyik oszlophelyben azonban egy rézbalta töredékét találták meg a régészek, mely valószínűleg a Mediterráneumból vagy a Balkánról származhat.

Újabb érdekességek Bornholmból

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

A Mexikóváros területén található ősi

Tlalpan településen 2006 óta folynak régészeti feltárások. Nemrégiben egy leletmenés során egy különleges gödröt tártak fel a mexikói régészek. A mintegy 2 méter átmérőjű gödörben 10 egyén csontvázát találták meg. A csontok mellett néhány edényt és köveket találtak a kutatók. Főként fiatalokat, illetve gyermekeket temettek ebbe a sírba. A temetkezés legkülönlegesebb része az elhunytak elrendezése, ugyanis a testeket spirál alakba rendezték a temetés során. Két esetben a koponya deformitása is megfigyelhető volt. A régészek szerint valamilyen rituális cselekményhez köthető ez a kb. 2400 éves temetkezés.

A Sanghaji Régészeti Fórumon a világ legjobb 10 régészeti projektje közé választották az alsónyéki, 2006 és 2009 között zajlott ásatásokat. Az M6-os autópálya építését megelőző feltárásokon kb. 2300 sírt, illetve 120 oszlopszerkezetes ház nyomait, illetve több mint 100.000 leletet tártak fel a Kr. e. 6-5. évezredből. Az emberi csontokból 70 DNS-mintát vettek a genetikai vizsgálatokhoz, a keltezést továbbá 270 radiokarbon-adat pontosítja, míg a 140 stabilizotóp-vizsgálat a korabeli étrend és mobilitás kérdéseire adhat választ. Az eredményeket a tervek szerint 13 kötetben összegzik majd a kutatók. Az elismerést a projekt a Field Discovery kategóriában érdemelte ki, melyhez ezúton is gratulál a *Határtalan Régészet!*

Középkori csaló dobókockája

A Vindolanda castrum (Northumberland, Anglia) feltárása már eddig is sok szenzációs leletet hozott napvilágra. Tavaly nyáron újabb, unikális leletek kerültek elő az ásatás során. Két, jó állapotban lévő, római kori bokszesztyűt találtak a régészek, melyek igazi ritkaságnak számítanak. Az alakjuk inkább bokszeszerhez hasonlít, és bőrből készültek. A nagyobbat szerves anyaggal tömték ki, míg a kisebbet egy tekercs kemény bőrral. Hasonló kesztyűket eddig csak a római kori szobrokon figyeltek meg.

Római bokszesztyűk

Magyar régészeti projekt a nemzetközi élvonalban

Bergen Vågsbunnen kerületében (Norvégia) építkezés miatt végeznek ásatást a norvég régészek. A középkori város olyan utcáján dolgoznak, ahol több egykori kocsmá és ivó volt az 1400-as években. Eddig kb. 30 középkori, fából készült dobókockát találtak, azonban legutóbb egy olyan példányra akadtak, amelyen nem volt 1-es és 2-es, hanem 2-2 db 4-es és 5-ös. A régészek szerint egy korabeli szerencsejátékos csalóé lehetett ez a dobókocka. Bár Bergenben 1276-ban tiltották meg a fogadásokat, ez nem tántorította el az embereket a szerencsejátékoktól.

89

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

1997 novemberében terepjáróval az Őrség felé haladtam a magyar-szlovén

vasútvonal Vas megyei nyomvonalának megelőző feltárására. Körmenten jártam, amikor megcsörrent életem első, természetesen „céges” mobiltelefonja. Itt még, vagy már, volt térerő. A vonalban római koros kollégánóm szólalt meg. Elmondta, hogy pár perce egy körmendi férfi hívta fel a szombathelyi Savaria Múzeumot, hogy bronztárgyait szívesen megmutatná „valami hozzáértő” múzeumi szakembernek. Miután a kocsi ülő kollégáimat elvittem Bajánsenyére, visszamentem Körmentre, és bekopogtam a megadott panellakás ajtaján. S. J. úr állt velem szemben. Hamarosan kb. 1,5 kg-nyi bronztárgy feküdt előttem, amiből megállapíthatam, hogy a késő bronzkori urnamezős kultúra késői időszakából (kb. a Kr. e. 9. századból) származó kincseletről lehet szó. Abban maradtunk, hogy másnapra minden további nála lévő tárgyat előkerít. Így is történt. Én a „zöld könyvvel” – az akkor hatályos múzeumi törvény egységes szerkezetbe foglalt szövege – érkeztem. A megfelelő pillanatban a kezébe adtam a törvény szövegét, s ott helyben el is olvasta a vonatkozó részeket. Megértette, hogy sok lehetősége nincs. Át kell adnia a több éve nála lévő tárgyakat, amelyeket nem tudott értékesíteni. Cserébe megígértem neki, hogy „találási jutalmat” fog kapni. Így gazdagodott „vásárlás” útján 1997 decemberében a Savaria Múzeum régészeti gyűjteménye a korszak kiemelkedő, ugyanakkor „hiteles”, 35,55 kg összsúlyú bronz leletegyüttesével. Az átadás-átvétellel a múzeum állandó kiállításában került sor, ekkor már a média jelenlétében.

A kincselet – mint kiderült – a szombathelyi Jáki úti temetőben, a Perint-patak nyugati, második teraszán került elő. A fent nevezett úr és társai a leletegyüttest a C temető 1/a szakasz 1. sor 26. számon nyilvántartott 200 cm mélyre ásott kriptája készítésekor találták. A hely azonosítását a temetkezési vállalat jegyzőkönyvi bejegyzése alapján sikerült tisztáznunk dr. Andor Ferenc igazgató úr segítségével. Eszerint 1991. november 26-án temették ide az első halottat, Káldi Jánost. S. J. úr elmondta, hogy a kripta gödrének oldalából bontották ki a tárgyakat. A bronzokat tartalmazó, összenyomódott és már repedezett edényt a megtaláláskor széttörték. Szerencsémre 13 db perem- és oldaltörredék a bronzok közé keveredve még így is megőrződött. Ezek alapján feltételezem, hogy egy nagyobb, síkozott peremű, karcolt díszes edénybe pakolták a bronztárgyakat, amit egy

tállal lefedve temetett el egykori tulajdonosa. Az S.

J.-nek segédkező két társ is egy-két „fokost”(?) megtartott magának. Ezek után joggal feltételezhető, hogy a kincs nem teljes. Ennek ellenére jelentősége vitathatatlan, hiszen Szombathely határából ez az első ilyen korú, viszonylag teljes és „hiteles” depó. Hasonló, a korból származó kincseket Vas megyéből csak a nagy fémműves központokból (Velem-Szent Vid-hegy, Celldömölk Ság hegy) és az utóbbi szűkebb környékéről (Nagyság, Izsákfa) ismerünk. Ugyanakkor megjegyzem, s már a kérdéses kincselet megszerzéskor is így véltem – többek között annak topográfiai helyzete miatt –, hogy az a velemi késő bronzkori hatalmi és iparos központ termékeinek sorába tartozhatott.

A kincs 378 db tárgyat tartalmaz. A tárgyak között összetört ékszerek (díszűtűk, tűk, csüngő), borotva, kardpenge, lándzsacsúcsok, kés, tokos-füles balták, kettős kampó, illetve sarlók találhatók. A több mint 20 kg-nyi lepény alakú öntecs, rudak és karikák nyersanyagként szolgálhattak eredetileg, és a töredékes tárgyak is az újra felhasználás érzését keltik az emberben. Azt, hogy iparos mesteremberhez köthetők az ilyen kincseletek, több mint száz éve vetették fel szakmánk képviselői. Ugyanakkor néhány évtizede az ilyen tárgyegyütteseket „isteneknek” szánt vagy valamilyen közösségi cselekmény részeként összetört, az élet körforgásából kivont, úgynevezett áldozati rituálé eredményének tartja a kutatók egy része.

A kincs előkerülési helye a szombathelyi köztemetőben (fotó: Ilon Gábor)

Ilon Gábor

Nyomozás egy szombathelyi bronzkincs tárgyában

A diadém előbóla (fotó: Tárczy Tamás)

A tárgyak egyik legkiemelkedőbbike egy Európában máig egyedülálló, rendkívüli jelentőségű hatalmi jelkép, egy diadém. A hiányos fejdísz Kiss E. Csaba főrestaurátor hozta fotózható és rajzolható állapotba. A tárgy az átadásakor 4 összehajtogatott, összegyűrt darabban volt. A nyújtott-hengerelt szalag mindkét szélé finoman poncolt. [A poncolás az ötvöstárgyak felületét ismétlődő motívumokkal egy többnyire hegyes, árszerű eszközzel díszítő eljárás – a szerk.] A poncolt szélek közötti ábrázolás egy ugyancsak poncolt napszimbólum, két oldalán két-két vízimadárral, majd a lemezvégek felé széttartó, hármas, poncolt vonalköteg. Mindez feltehetően egy napbárkát szimbolizál. Két darabján egy-egy kis méretű szegecslyuk van a perem közelében, azaz a bronzlemezről készült tárgyat valószínűleg bőrre és/vagy textilre rögzíthették. Minden darab 61 mm széles, összsúlyuk 31,3 gramm.

A diadémön látható vízimadár, a véleményem szerint guplipán (*Recurvirostra avosetta L.*). Kollégám és barátom, Szabó Géza viszont bütykös ásólúdként azonosította (*Tadorna tadorna*). Én nem tudok a madárhoz mitológiai hátteret, értelmezést rendelni; ő igen. Én azonban úgy gondolom, nem feltétlenül ismerhetjük és értelmezhetjük mai tudásunk alapján az urnamezős emberek teljes szimbólumrendszerét. Ugyanakkor ezek a természettel együtt élő emberek a madár jellegzetességeit bizonyosan jól figyelték meg, és úgy is ábrázolták. A két madár csőre között pedig látványos a különbség!

A diadém elő- és hátoldala (fotó: Tárczy Tamás)

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

A madárszimbolika eredetének kora a korai urnamezős periódus, azaz a Kr. e. 13. század, ugyanakkor ennek gyökerei a Kárpát-medencében a középső bronzkorba vagy ötszáz évvel korábbra vezetnek vissza. A napbárka motívuma és a madárszimbolika az itáliai és a közép-európai urnamezős kultúrában igen jelentős szerepet játszott, de népszerűsége Észak-Európában is kimutatható. A bronz lemez- (pl. mellpáncélok, lábvérték, fémedények) és öntött tárgyak (pl. kardok, kések, csüngők) mellett azonban a napbárkaszimbólumok időnként agyagból is készültek.

Bizonyosnak tűnik tehát, hogy a Kárpát-medencei bronzkor embere is ugyanúgy politeisztikus vallási meggyőződéssel rendelkezhetett, mint a mediterráneumi civilizációk népei, azzal a különbséggel, hogy az európai belső térségében élők istenneit

nem ismerjük. A panteon legfontosabb alakja feltehetően a sok esetben napbárkamotívummal megjelölt, az európai urnamezős kör egész területén – de azon kívül is – tisztelt „Napisten” lehetett. A korszakhoz tartozó

A tárgyak

némelyikének műszeres analízise megtörtént, amit Költő László régész-vegyész (Kaposvár) végzett el. Megállapította, hogy 1. a leletben található ép sarló peremén és a bütykön a zöld színű korróziós termék némi nikkel-dúsulást mutat, a kében pedig rézből talált az alapfém réztartalmához képest többet, 2. a vizsgált bronzlepény és a -rúd ötvöző elemei között az arzén, az antimon és az ón is szerepet játszott, 3. a diadém és a tű, a tokos balta és a karika kis olomtartal-mú ónbronzo. A kész tárgyak „csoportja” tehát egyetlen műhely termékeként értékelhető.

92

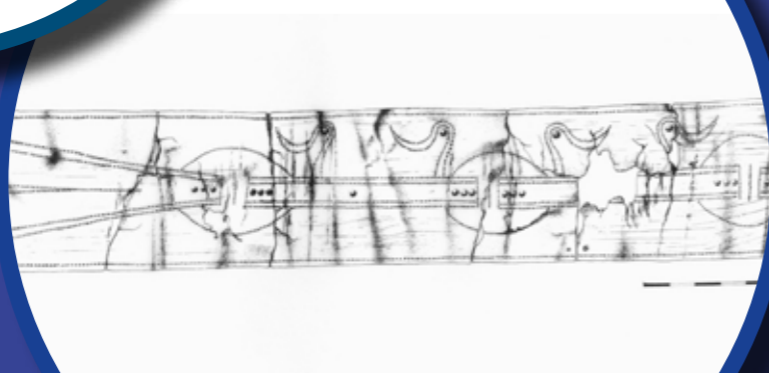
békás-

megyeri temető három

„varázsló”-sírja tovább színezi a képet.

Ezekbe a Napot, a Holdat és a csillagokat ábrázoló agyagplasztikákat is elhelyeztek. Minden egyes készlet az égbolt teljességét fejezi ki. Ebben a temetőben együtt van tehát a bronzkori ember hitvilágának egésze: a lélekmadár (*askos*), a lábbeli alakú, az orrán lyukas edény (esetleg időmérő eszköz?) és az asztrális-lunáris szimbólumok. E tárgytípusok többsége fellelhető a Vas megyében található velemi Szent Viden és a Celldömölk melletti Ság hegyen is. Az utóbbi késő bronz- vagy kora vaskori településének feltárása során az 1930-as években „in situ” [tehát eredeti, bolygatatlan helyzetben – a szerk.] egy közel másfél méteres átmérőjű agyaglapot is kiemeltek. Ezen három koncentrikus borda látható. Minden egyes bordán néhány száz ferde bevagdosás figyelhető meg. A tárgyat a kutatók egy része napkorongnak tartja, de alapos tanulmányozásával és értelmezésével máig adósak vagyunk. Mindezek talán az indoeurópaiak monoteizmus irányába mutató, belső szellemi fejlődésének eredményeként értelmezhetők. Erről a késő urnamezős kori páneurópai hitvilágról kimondható, hogy a díszítések nem öncélúak és nem önmagukért voltak (azaz nem „összedobáltak” = ez a görög *szümbolon* szó eredeti jelentése), hiszen a kor embere számára erős és egyértelmű jelentéstartalommal bírtak.

◊◊◊

A békásmegyeri *askos* (madár alakú edény)

A diadém rajza (rajz: Kiss E. Csaba)

Mit mond a mikroszkópkamera?

Tarbay János Gábor

A le-

letek makroszkopikus és mik-

roszkópos vizsgálata vizuális megfigyelésen, kísér-

leti régészetben, és nem utolsósorban jelentős anyagismereten

alapul. Különösen a szombathelyihez hasonló, véletlenül előkerült kincsek

esetén elengedhetetlen, mivel ezek tárgyait számos „behatás” éri. Ha a megtalá-

lók nincsenek tudatában annak, hogy mire is bukkantak, elég gyakran darabokra török a

bronzokat. Az anyagiasabb, azaz a leleteket eladni szándékozó emberek, nem ritkán megre-

szelik e tárgyakat, vagy anyagvizsgálat céljából darabokat vágnak ki belőlük. Ez sajnos így volt jó

131 évvel ezelőtt is, ahogy erről íf. Kubinyi Miklós a komjatnai (Komjatná, Szlovákia) késő bronzkori kard-

depó esetén tájékoztat: „A szokásos próbák után, melyeknek egy penge – fájdalom – áldozatul esett, meggyőződvén, hogy a lelet nem arany, szívesen engedte azt át a komjáthnai plébános, ntszt. Tomik József úrnak...”.

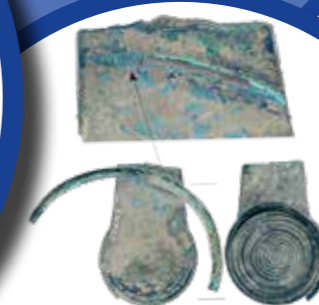
A makroszkopikus vizsgálat ilyen kincsek esetén gyakorlatilag „reverse engineering”-et végez, azaz a beszolgáltatót depó állapotából próbálja meg visszafejteni a kincs elrejtésének rítusát, a bronzkori emberek által ismert eredeti állapotot. A szombathelyi depó tárgyainak egy része valószínűleg épen kerülhetett a kerámiaedénybe. Két kardot, két baltát, nyolc sarlót, két nyakperecet, három karperecet, egy rúdöntecset és tizenkét öntőlepenyt a megtalálók törtek darabokra, a restaurálatlan tárgyakon látható modern törésfelületek alapján. Az ép tárgyak mellett bronzkori töréseket is láthatunk. A nyersanyagok jelentős részét még ekkor darabolhatták fel, valószínűleg az öntéshez. A munkaeszközök többségén, számos hasonló korú kincsből vissza-visszatérő törésformák és deponálási rítusok tűnnek fel. Ilyenek a kettéválasztott és beütött tokú balták, a sarlók és lándzsák hegyének letörése vagy a borotva és diadém hajtogatása.

Különösen érdekes, hogy a kincslelet tárgyai között nem kevés hosszú ideig használt darab van. Ennek legjobb példái a látványosan elvékonyodott pengéjű sarlók és kések vagy a kopott felszínű, a sokszori élezéstől és munkától teljesen „elfogyott” pengéjű balták. Az, hogy pontosan hogyan helyezték el a bronztárgyakat az edényben, örök rejtély marad. Mindössze néhány tárgy illeszhető össze a korrózió révén fennmaradt lenyomatok alapján. Valószínű, hogy a régészet által „kontextusban feltárt” depókhoz hasonlóan ebben a depóban is szabályos rendben rakták le a tárgyakat. Hasonló kincsek esetén nem ritka, hogy a sarlókat egymásra fektetik, a nehéz fémnyersanyagokat legalulra pakolják, vagy, hogy a finomabb és értékesebb tárgyakat, mint a diadém és az ékszerek, a depó legfelső részére helyezik.

◊◊◊

A depó hosszú ideig használt sarló, kése és baltája (fotó: Tarbay János Gábor)

Korróziós lenyomatok alapján rekonstruált tárgylerekás

Megtalálók által szétvert kardpenge

Még a bronzkorban eltört és összerakított tokú balták

A TÉRIDŐ VÁNDORAI

5

szöveg: Felföldi Szabolcs
rajz: Fekete Brigitta

94

Úgy látom, most már túléled idegen!

Maga meg ki az ördög?!

Mi történt?
...
Hol vagyok?

Béla királyunk kíséretétől kissé lemaradva, Klissza várába tartunk. Sietős az utunk, azok az ördögök még a nyomunkban vannak...

Sokat levágtak a király katonái közül... de te, nekem köszönhetően, megmenekültél! A király egyik orvosa, Gutkeled nembeli Vilmos vagyok, Szent Benedek reguláját követem.

...hiszen Mayard a 14. századi Avignonba került és ráadásul száz évvel korábbra, messzebb, keletebbre ...

A hadronütköztető tehát téridőkaput nyitott, s én a középkori Magyarországra csöppentem, a mongolok támadása idején... Teljesen véletlenszerűen nyílik tehát a féregjárat...

... A kérdés az, hogy valaha is kikeveredek-e innen. Kétlem, hogy belefutnék egy hadronütköztetőbe a 13. században, amivel rést lehetne nyitni a tér-idő szövetén...

Na ne már! Megint?!

Igyegetek üdvözölve, páter! Osl nembeli Herbord vagyok. A király tovább menekült Trau várába, rám bízva a gyermekeit...

ITT VANNAK! ITT VANNAK A TATÁROK!! MINDENKI FEGYVERBE!!!

Nos idegen, megérkeztünk Klissza várába...

Atatórok azt hitték, hogy a király Klissza várában tartózkodik, elkezdték hát mindenfelől ostromolni a várat, nyílakat lobdázta és dárdaikat hajigálta, de mivel ez a hely már fehérsénel fogva is erős volt, csak csekélyke hárt tudtak benne tenni. Ekkor leszálltak lovairól, és kézzel kapaszkodva elkezdtek fölfele mászni. A várbeliek azonban hatalmas köveket zúdítottak le rájuk, néhányukat sikerült is megölniük. A balsiker miatt még vadabbak lettek a tatárok, és házúsában egészen a magas sziklákig jutottak fel; a házakat hirabolták, s nem csekély zsákmányt vittek el magukkal. De amikor megtudták, hogy a király nincs ott, abbahagyták a vár ostromlását, lovaira ültek és elbágytatták Trau felé.”
(Spalatói Tamás)

95

Páter! Páter! Jöjjön gyorsan!

Mi történt, gyermekelem?

Margit és Katalin nagyon beteg! Csak benned bízunk, páter!

Páter... kérek, mondd el, mi bajom van!

Irgalmas Isten! Hiszen ez ... pestis!!

Esélyük sincs. Ha csak pár szem antibiotikum lenne nálam...

Előbb a cserfes Katalin halt meg, két nappal később a komoly és szép Margit. A király teljesen összetört

A páterrel van egy idegen, kit a sárból emeltünk ki, s ki segítkezett leányaim ápolásánál. Hozzátok elém!

Mi ez a fájdalom?

Mindjárt ketté hasadok ...

Én...

Mondd hát, fiam, ki e szokatlan gúnyát viseled ... Ki vagy te, s jöttöd honnan?

Felség! Ő lenne az idegen.

ITT VANNAK! ITT VANNAK A TATÁROK!! MINDENKI FEGYVERBE!!!

Ah, mi történt? Hol vagyok... Ezek...

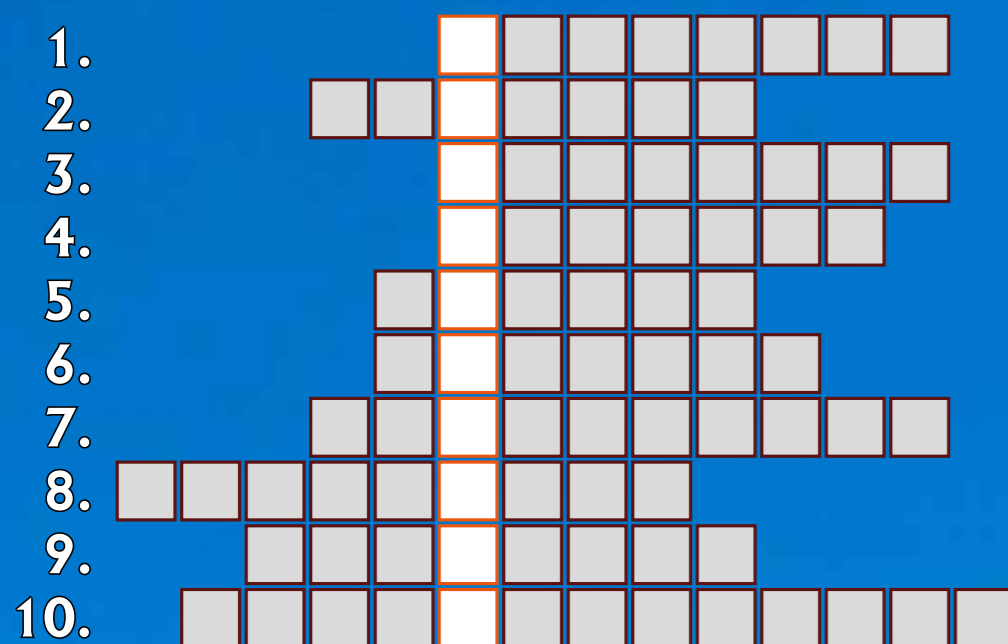
...nem Dalmát katonák...

TROJA

Keresztrejtvény

Válaszolj helyesen tíz kérdésre, s a megfelelő szavak beírásával az egyik leghíresebb régész vezetéknevét kapod megfejtésül a függőleges oszlopban. Segítségként használd a magazin cikkeit.

96

1. Bűntálok belsejének egy központi alakja (Büszkeség)
2. Börlábbeli
3. Görög költő, az *Iliász* és az *Odüsszeia* megalkotója
4. Az elithez tartozó bronzkori harcos egyik védőfegyverzete
5. Fejdísz
6. A régészeti jelenségek bontása közben készített rajz és fotó elnevezése is, amely a feltöltés folyamatát mutatja
7. A halott égetése
8. Egy híres túrkevei lelőhely elnevezésének második tagja
9. Egy őskori korszak, amelyet a rézkor és a vaskor közé keltezünk
10. Rajz és animáció is lehet, amely az egykori állapotot hivatott bemutatni

A megfejtést 2018. augusztus 15-ig a hatartalanreg@gmail.com e-mail címre vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelt tér 1-3.) kérjük elküldeni. Megfejtőink között három nyereményt sorsolunk ki!

A „Nemzetségem címere” játékunk nyertesei:
Fenyvesvölgyi Zsuzsa,
Hegedüs Borbála,
Meszlényi Móric.
Gratulálunk!

Zoom in-zoom out

Néhány fényképnek csupán részletei láthatók. Ismerd fel, mit is ábrázolhatnak a fényképkivágatok! Segítségként lapozz vissza a magazin cikkeihez.

97

Recept

Sertéshúsos-csicseriborsós
egytálétel tésztabundában

ZAY ORSOLYA

A hőrosok vacsorája

Az egyik legnehezebb feladat, olyan korok ételeit kutatni, melyből nem állnak rendelkezésünkre receptkönyvek. Hogyan tudok utánajárni, mit ettek az emberek azokban a korokban, amelyekből nem vagy alig maradtak ránk írott források? Ebben segíthet nekünk a régészet, a kísérleti régészet vagy a biológia társtudománya. A hónap tematikája egy kicsit kilóg az őskori ételeinek kutatásából, hiszen hasznunkra lesz a szépirodalom is. Homérosz írásai, bár több korszak tudását ölelik fel, mégis leginkább a bronzkor emberét helyezik más megvilágításba. Nemcsak a pollenek vagy az ételmaradványok nyújtanak ugyanis számunkra információt, de az *Iliász*-ból vagy az *Odüsszeiá*-ból is értesülhetünk arról, hogy mikor és miért ettek bizonyos ételeket az ókori Mediterráneum emberei. Látjuk azt is, hogy társadalmi elvárás volt a vendégségbe hívás, a másik „jóllakatása” pedig presztízsértékkel bírt. De az étkezés jelzi a halandóságot is, hiszen esznek az istenek is, de szükségszerűen csak a halandók fogyasztják el a táplálékot. Élvezet és életben maradási biztosító szükségszerűség is volt tehát mindez egyben. A lakomaleírásokból tudjuk, hogy a kor emberei sok húst fogyasztottak, többféle szemes terménnyel és kenyérral együtt. Ezt igazolják a trójai feltárási előkerült maradványok is, így a nagy mennyiségű sertés- és marhacson. Ezért választottam most egy olyan ételtípust, melyet a mai napig fogyasztanak a térségben, de alapanyagait és technikáját nézve bizony Akhilleusz vagy Agamemnón is fogyaszthatta királyi palotájában.

Hozzávalók (4-5 főre):

- 450 g sertéshús
- 250 g csicseriborsó
- 250 g lencse
- 3 közepes fej hagyma
- fűszerek: só, feketebors, koriander, bazsalikom, majoránna, szegfűbors, sáfrány
- 6 tojás
- olívaolaj
- 3-4 dl víz vagy hús alaplé
- 1 csomag réteslap

A hagymát megdinszteljük olívaolajon, majd az apróra vágott sertéshúst is megpirítjuk. Közben a fűszereket rászórjuk a húsról, és átforgatjuk, így a húsos alap átveszi a fűszerek ízét. Az előző nap beáztatott csicseriborsót és lencsét a húsról öntjük, majd felöntjük az egészét vízzel, vagy ha van otthon, akkor hús alaplével. Fedő alatt majdnem készre pároljuk, majd hagyjuk, hogy elfője a levét az étel. Ha úgy érezzük, tehetünk még hozzá a fűszerekből, hogy intenzívebbek maradjanak az ízek. Ne ijedjünk meg, úgy jó, ha érezhető, amit hozzátettünk, ne féljünk a fűszerezéstől! Közben egy magasabb falú tepsit kiolajozunk. A réteslapokat megkenjük egyenként felvert tojással, és kibéleljük a formát. A hűlő húsos ételhez felvert tojást keverünk, hogy süléskor összetartsa a masszát, majd belekanalazzuk a tésztába. A tetejére is réteslapot teszünk. Amennyiben szeretnénk vékony tésztát, lisztből és vízből magunk is készíthetünk, ez az időn és a kedvünkön múlik. A sütőbe 180–200 fokra kb. 15 percre tesszük, és készre sütjük a tésztabugyrot.

Jó étvágyat!

Híd a múltba

programunk keretében támogatott kezdeményezések:

Múzeumi, régészeti kiadványok

Régészeti és képzőművészeti kiállítások

Orosz-Magyar Uráli Régészeti Expedíció

Szíriai magyar régészeti misszió

1000 éves sólyi templom

Egyetemi ösztöndíjak

Gyermekprogramok

VICVS TEVTO

ÖRÖKSÉGVÉDELMI ALAPÍTVÁNY

Kérjük, támogasson adójának 1%-val! Adószámunk: 18714784213

Megjelentek a Martin Opitz Kiadó új régészeti kiadványai

Az Északkelet-Magyarországon Ózd-Piliny-csoportként ismert, a Baden-kultúrába sorolt lelőhelyek mintegy fél évszázada már különleges helyet foglalnak el a hazai késő rézkor kutatásában. Az átlagostól eltérő megítélésüket a környéken megjelenő magaslati, kultúrtegekkel rendelkező települések, az azokhoz kapcsolódó alföldi jellegű, egyrétegű lelőhelyek, és a települések melletti kőpakolásos, halmos, urnás-hamvasztásos temetők indokolják. Az **OPITZ ARCHAEOLOGICA** 10. kötete ennek a kultúrsoportnak a revíziójára tesz kísérletet, a jelenleg rendelkezésre álló módszerekkel vizsgálva újra az eddigi különleges csoportjellemzőket.

Az **OPITZ ARCHAEOLOGICA** 11. kötetében a Csongrád megyei Felgyő község határában feltárt, több mint 11 hektár kiterjedésű 7–8. századi településrészlet ismertetésén, leletanyagának elemzésén keresztül nyerhetünk bepillantást a Kárpát-medence egyik legnagyobb avar kori településének életébe. Az ezernél is több feltárt objektum (házak, műhelyek, kemencék, árkok és gödrök), az ásatási megfigyelések, továbbá az igen gazdag leletanyag alapján megismerhetjük a korabeli lakókörülményeket, a gazdálkodást és a kézművességet, részletes és életteli bepillantást nyújtva így a közösség mindennapi életébe.

opitzkonyvek@gmail.com
facebook.com/opitzkiado
+36 30 321 1288

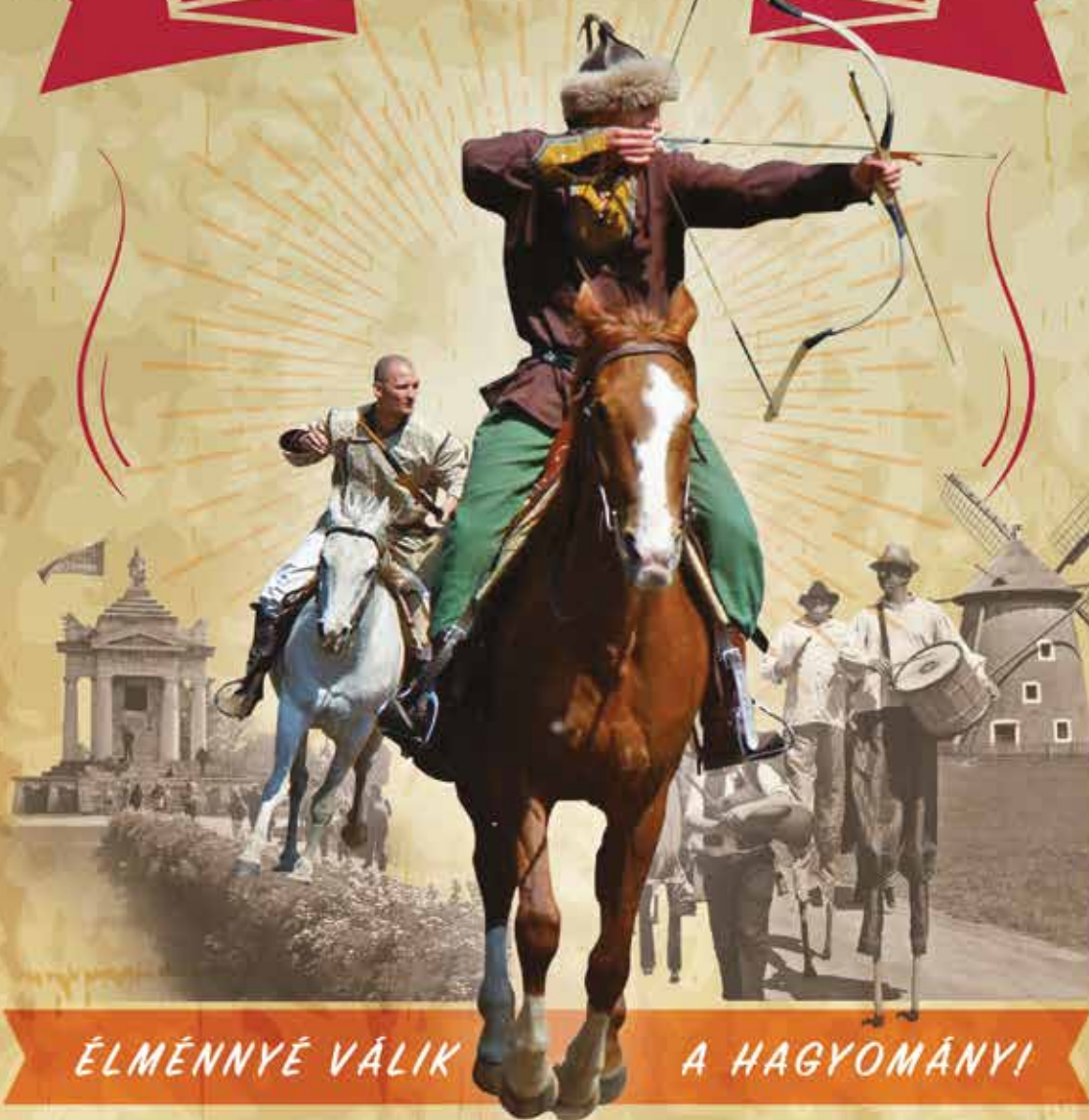
www.martinopitz.hu

ÓPUSZTASZER

NEMZETI TÖRTÉNETI EMLÉKPARK

ÉLMÉNNYÉ VÁLIK

A HAGYOMÁNY!

WWW.OPUSZTASZER.HU / WWW.FACEBOOK.COM/OPUSZTASZER

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

nka

Nemzeti Kulturális Alap

